

BIJDRAGEN EN MEDEDELINGEN DER NAAMKUNDE-COMMISSIE
VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN
WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM

VI

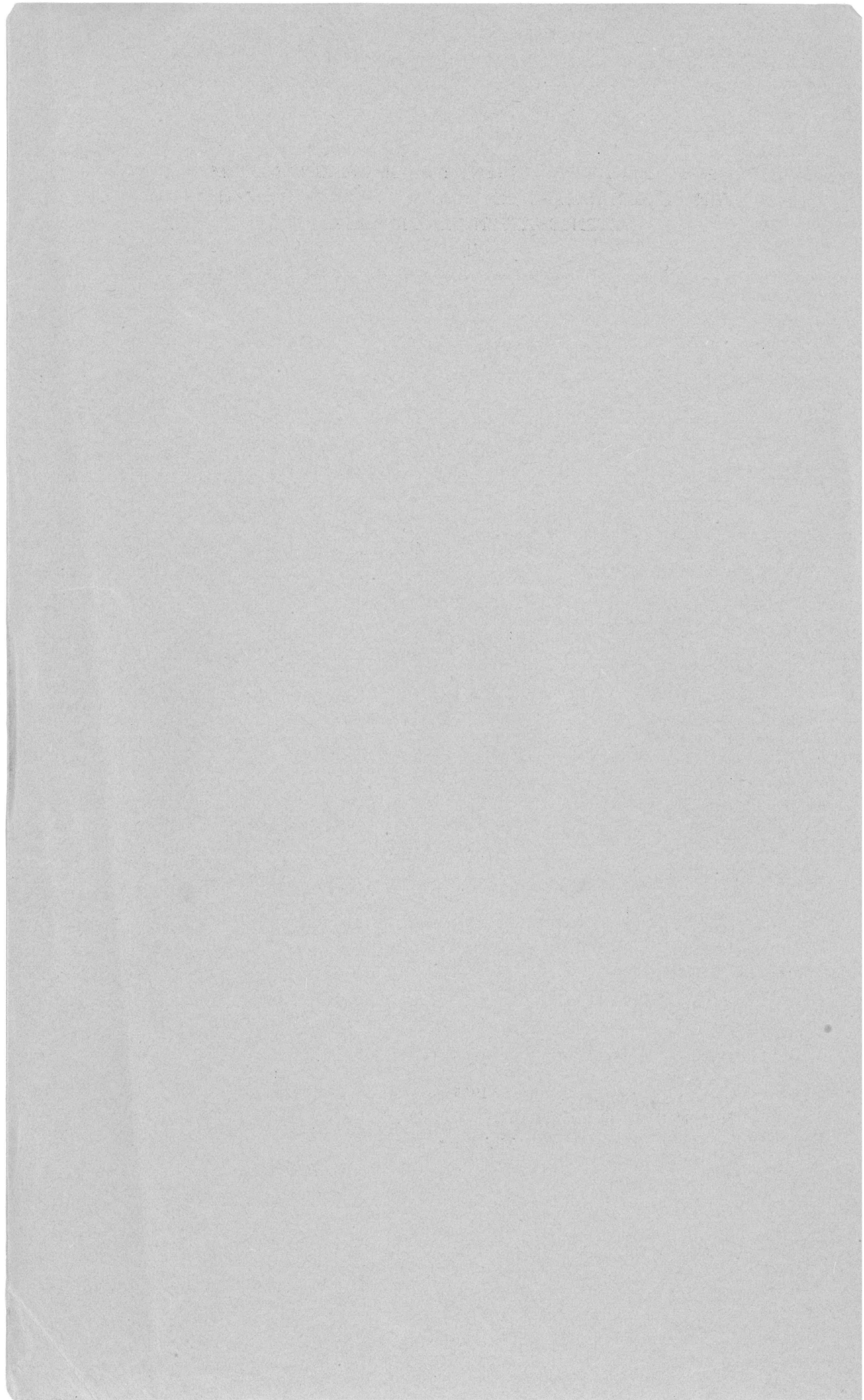
NEDERLANDSE
WATERNAMEN

DOOR

M. SCHÖNFELD

1955

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

NEDERLANDSE WATERNAMEN

BIJDRAGEN EN MEDEDELINGEN DER NAAMKUNDE-COMMISSIE
VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN
WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM
VI

NEDERLANDSE WATERNAMEN

DOOR

M. SCHÖNFELD

1955
N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

VOORBERICHT

Wie zich ten onzent met de studie van de waternamen wil bezighouden, moet pionierswerk verrichten, en zo is dan deze verhandeling allerminst een afsluitend werk, maar alleen een poging om voor verder onderzoek een t a a l k u n d i g betrouwbare grondslag te geven. Het zwaartepunt ligt in de indeling en ordening van de stof, waarbij een verklaring vaak vanzelf voortvloeit uit de oudere vormen, zowel als uit de synoniemen; eerst als de etymologie past in een groter verband, mag men er vertrouwen in stellen.

Een moeilijk punt was de schrijfwijze van de namen; immers wij leven daarbij thans in een overgangstijd vol verwarring; en hoe ingewikkeld de toestand is, kan men zien uit de noodkreten, aangeheven in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap 1954 (April-aflevering). Een goede oplossing op korte termijn kan m.i. alleen dan worden verkregen, wanneer men de „Lijst der aardrijkskundige Namen van Nederland” ten grondslag legt en daarop de nieuwe spelling toepast. Dit heb ik — in grote trekken — dan ook gedaan, in de hoop dat mijn voorbeeld navolging mag vinden.

Ten zeerste stel ik het op prijs, dat het Bestuur van de Commissie voor Naamkunde opneming van mijn verhandeling in de edita van die Commissie wenste en dat het Bestuur der Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen door zijn steun dit mogelijk heeft gemaakt. Op het Bureau voor Naamkunde was men mij steeds op alle mogelijke manieren ter wille, zodat ik niet alleen van de welvoorzene bibliotheek heb kunnen profiteren, maar ook van het daar aanwezige ongedrukte materiaal. Rijker voorzien — immers bijna een kwart eeuw ouder — is het Instituut voor Naamkunde te Leuven, en de nauwe samenwerking tussen Noord en Zuid uitte zich in de schier onbegrensde gastvrijheid en hulpvaardigheid die ik daar herhaaldelijk mocht genieten. Onder de anderen die mij met raad en daad terzijde stonden, noem ik afzonderlijk Mevr. A. W. Edelman-Vlam, die mij met grote liberaliteit o.a. fotocopieën van kaarten leende.

Hilversum, 10 Juli 1954

M. SCHÖNFELD

LIJST VAN AFKORTINGEN

De afkortingen zijn dezelfde, die gebruikt zijn in mijn „Veldnamen in Nederland”² (1950) (Med. Kon. Ned. Akademie v. Wetenschappen, Afd. Letterkunde N.R. 12, No. 1). Daarbij komen nog de volgende:

- Arnold = Arnold, Ansiedelungen und Wanderungen deutscher Stämme² (1881).
Bach = Bach, Deutsche Namenkunde: II. Die deutschen Ortsnamen¹ (1953).
Het tweede stuk van deel II is op het ogenblik dat wij dit neerschrijven, nog niet verschenen.
(Beekman) Atl. = Geschiedkundige Atlas van Nederland: Holland, Zeeland en Westfriesland in 1300.
Beitr. = Beiträge zur Namenforschung, uitgegeven door Krahe.
Daan = Daan, Wieringer land en leven in de taal (1950).
Damsteegt = Damsteegt, Nieuwe Spiegel der Zeevaart (Werken, uitgeg. door de Commissie voor Zeegechiedenis, VIII) (1942).
D.B. = Diplomata Belgica, edd. M. Gysseling et A. C. F. Koch (1950).
Enklaar = Middeleeuwsche Rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland, uitgeg. door Enklaar (1932).
F.E. = Fontes Egmundenses, uitgeg. door Opperman (1933).
Festskrift-Sahlgren = Festskrift till Jöran Sahlgren (1944).
Fockema Andreae = Fockema Andreae, Poldernamen in Rijnland (Bijdr. Naamkunde-Comm. IV) (1952).
Förster = Förster, Der Flussname Themse und seine Sippe (S.B. der bayerischen Akademie der Wissenschaften: philos.-hist. Abt. jg. 1941, Bd. I).
Fremery = Supplement op het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, bewerkt door De Fremery (1901).
Fr.Pl.N. = Fryske Plaknammen (seriewerk).
Hellquist = Hellquist, Studier öfver De Svenska Sjönammen (1903—1906).
Hetteema = Hetteema, De Nederlandse wateren en plaatsen in de Romeinse tijd² (1951).
Hudig = Hudig en Duijverman, De centrale venen van Zuidholland en West-Utrecht (1950).
Indrebø = Indrebø, Norske Innsjønamn (Videnskapsselskapets Skrifter II. Hist.-Filos. Klasse 1923 n° 7 + 1933 n° 1).
Karsten = Karsten, Noordhollandse Plaatsnamen (1951).
Laes = Laes, Bijdrage tot de studie van de Westbrabantse hydronymie (arr. Brussel) (1948): ongedrukte dissertatie, berustend in het Instituut voor Naamkunde te Leuven, waar mij welwillend inzage en gebruikmaking werden toegestaan.
Lindemans = Lindemans, Toponymie van Asse (Werken, uitgegeven door de Commissie v. Topon. en Dialectol.: Vla. Afd.) (1952).
N.o.B. = Namn och Bygd.
Okb. B.-L. = De Oorkondentaal in Belgisch-Limburg, door Moors (1952).
Okb. Gelre = Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutfen, uitgeg. door Sloet (1872).
Okb. Gr. Dr. = Oorkondenboek van Groningen en Drente, uitgeg. door Blok e.a. (1896).

- Okb. HZ. = Oorkondenboek van Holland en Zeeland, uitgeg. door V. d. Bergh. Van een nieuwe uitgave (Okb. HZ. ²), bewerkt door Obreen, is alleen de eerste aflevering verschenen (1937).
- Okb. Utr. = Oorkondenboek van Utrecht, uitgeg. door Muller e.a.
- Proceedings = Third internat. Congres of Toponymy and Anthroponymy: proceedings and transactions (1951).
- Ramaer = Ramaer, De omvang van het Haarlemmermeer. (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. 29) (1892).
- Rek. Utr. = Rekeningen van het Bisdom Utrecht 1378—1573, uitgeg. door Heeringa (Werken Hist. Gen.).
- RHZ. = De Grafelijkheidsrekeningen van Holland, Zeeland en Henegouwen (Werken Hist. Gen.).
- Roblin = Roblin, Le Terroir de Paris aux époques Gallo-Romaine et Franque (1951).
- Roukens = Roukens, Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg (1937).
- Rygh = Norske Elvenavne samlede af O. Rygh, udgivne af K. Rygh (1904).
- Schnetz = Schnetz, Flussnamen des bayerischen Schwabens (1950).
- Schnetz Fl. K. = Schnetz, Flurnamenkunde (Bayerische Heimatforschung, Heft 5) (1952).
- Schröder DNK = Schröder, Deutsche Namenkunde ² (1944).
- Schwarz = Schwarz, Deutsche Namenforschung: II. Orts- und Flurnamen (1950).
- Sipma = Sipma, Oudfriesche Oorkonden.
- Smallegange = Smallegange, Nieuwe Cronyk van Zeeland.
- Springer = Springer, Die Flussnamen Württembergs und Badens (Tübinger Germanistische Arbeiten, XI, 1930).
- Stallaert = Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen.
- Teixeira = Teixeira de Mattos en Veth, De Waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland.
- Tiesing = De geschriften van Harm Tiesing, verzameld en samengevat door C. H. Edelman (1943).
- Tol Iersekeroord = De tol van Iersekeroord, documenten en rekeningen 1321—1572, uitgeg. door Unger (RGP. kl. serie 29) (1939).
- WN. = Beekman, De Wateren van Nederland (1948).
- Zachrisson = Zachrisson, English place-names and river-names, containing the primitive germanic roots *vis, *vask (Uppsala Universitets Årsskrift 1926: filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 2).

Namen die zonder bron worden vermeld, kan men in de regel vinden in de „Lijst der aardrijkskundige namen van Nederland” of bij Beekman, De Wateren van Nederland.

A. INLEIDING

I. DE STUDIE VAN DE WATERNAMEN

De toponiemen omvatten, behalve de plaatsnamen in engere zin, drie hoofdgroepen: de veldnamen, de bosnamen en de waternamen, die samen de grondslag vormen van een zeer groot deel van de plaatsnamen. Vroeger behandelden wij de veldnamen; thans volgen de waternamen, waar de problemen geheel anders liggen. Immers, dáár een schier onoverzienbare compacte massa van homogene namen die in wezen laat-middeleeuws zijn en die in onze tijd bezig zijn af te sterven; híér zeer levenskrachtige namen, die in op en over elkaar liggende lagen zich uitstrekken over een paar duizend jaar. Vandaar dat de behandeling van de hydroniemen op veel groter moeilijkheden stuit, zowel bij de bestudering van de problemen als bij de ordening van de stof, maar vandaar ook, dat die rijkere vruchten kan dragen. Zo zal de vestigingsgeschiedenis er veel materiaal vinden, allereerst doordat de oudste nederzettingen meestal aan het water plaats vonden: is niet de geschiedenis van de wateren min of meer de geschiedenis van de volkeren? Verder denken men b.v. aan het Keltenprobleem; aan stromingen Oost-West of West-Oost (twee *Ijsels*, twee *Vechten*); aan de benoeming van gouwen naar rivieren (*pagus Masau*, *Niftarlake* enz.): Frankische zede? Terecht legt Schröder ¹⁾ dan ook „den grössten Wert für die Siedlungskunde wie für die Ortsnamenforschung auf die Ermittlung aller Namen von Wasserläufen und überhaupt von Wasserplätzen jeder Art”.

Is het de moeilijkheid van de stof, de raadselachtigheid van zovele hydroniemen, die de toponymisten heeft afgeschrikt? Zelfs in Duitsland dat op dit gebied toch heel wat heeft gepresteerd, nam het onderzoek van de waternamen tot voor kort een betrekkelijk geringe plaats in, vergeleken met dat van de overige namen. Dat ziet men dadelijk uit het bibliografisch overzicht, dat Stroh in zijn voortreffelijk „Handbuch der germanischen Philologie” (1952) aan de namen wijdt: de hydroniemen nemen slechts twee van de twee en vijftig bladzijden in. Uitgangspunt vormt in Duitsland de veel gesmade, maar nog altijd onmisbare Förstemann. Bekend gebleven zijn Müllenhoff's onderzoekingen met betrekking tot Keltische waternamen. Verouderd in veel opzichten is Arnold's „Ansiedelungen”, dat de problemen al te simplistisch opvatte. In de 20ste eeuw verschenen monografieën: wij noemen Witt, Beiträge zur Kenntnis der Flussnamen Nordwestdeutschlands (1912); Springer,

¹⁾ DNK. blz. 170.

Die Flussnamen Württembergs und Badens (1930). Maar het was vooral E. Schröder die nieuwe wegen bewandelde en methodische grondslagen legde: zijn artikel over „Flussnamen”, eerst in Hoops' Reallexikon II (1913) verschenen en later, met andere belangrijke artikels, gebundeld in „Deutsche Namenkunde”, kan niet hoog genoeg worden aangeslagen. Een flinke stap vooruit betekende de oprichting van het „Zeitschrift für Ortsnamenforschung” in 1925 door Schnetz, die zelf blijkens ook elders verschenen studiën bijzondere belangstelling had voor de hydroniemen; daarvan getuigt ook nog zijn laatste, kort vóór zijn dood voltooide boekje „Flussnamen und Vordeutsche Ortsnamen des bayerischen Schwabens”²⁾. Nadat genoemd tijdschrift is bezweken, is in de na-oorlogse tijd een nieuw opgericht, „Beiträge zur Namenforschung”, waarvan de redacteur Krake zich in 't bijzonder met waternamen bezighoudt; zijn wijde blik omspant het grootste deel van Europa, en op grond van wat tot nu toe verschenen is, mogen wij de beste verwachtingen koesteren. Een uitnemende samenvatting van de stand van zaken in onze tijd gaf Schwarz, die in het tweede deel van „Deutsche Namenforschung” ook de nodige aandacht schenkt aan de hydroniemen. Een alomvattend overzicht van taalkundig standpunt met zeer zorgvuldige literatuuropgaven, waarbij de Nederlandse naamkunde tot zijn recht komt, geeft Bach in zijn helaas nog onvoltooide Deutsche Namenkunde II 1, zeer belangrijk ook voor de waternamen.

In Scandinavië werden al betrekkelijk vroeg grote materiaalverzamelingen tot stand gebracht; in Noorwegen door Rygh (1904), in Zweden door Hellquist (1903—1906). Naast deze monografieën vindt men veel materiaal in de serie-uitgaven van de Zweedse plaatsnamencommissie; zo verscheen in 1952 van „Värmlands Län IX. Nordmarks Härad” een deel: „B. Naturnamn”, bevattende „Sjöar, tjärnar, gölar, vattensamlingar”. Dat het door Sahlgren zovele jaren voortreffelijk geleide tijdschrift „Namn och Bygd” ook heel wat over waternamen bevat, ligt voor de hand. Wij volstaan voor Scandinavië met deze korte opmerkingen, enerzijds omdat het belang ervan voor ons land heel wat minder groot is dan dat van Duitsland, anderzijds omdat men een gemakkelijk overzicht van al wat daar op het onderhavige terrein is gepresteerd, vindt bij Roelandts Med., jgg. 23—28.

Wat Engeland betreft, kan men veel vinden in de uitstekende uitgaven van de English Place-name Society; met name Mawer's Chief Elements (1924) is ook voor de waternamen van veel belang. Een uitnemende monografie „English River-Names” (1928) is te danken aan de Zweed Ekwall, die later de resultaten hiervan verbeterd in zijn „Concise Oxford

²⁾ Schwabische Forschungsgemeinschaft I 2 (1953).

Dictionary of English Place-names" heeft opgenomen. Daarnaast schreef nog een andere Zweedse geleerde Zachrisson scherpzinnige artikels over Engelse waternamen. Een onderzoek, niet alleen van grote omvang (bijna 1000 blz.), maar ook van methodische betekenis, wijdde de Duitse geleerde Förster aan de *Theems*.

Voor Zuid-Nederland is het de grote verdienste van Carnoy, dat hij reeds in 1924 over „De oudste riviernamen van het Vlaamsche land" heeft gehandeld ³⁾ en dat hij sedert niet heeft afgelaten, zich met dit onderwerp bezig te houden, zowel in zijn „Origines" als in verschillende artikels. Overigens hebben in Vlaanderen bij alle bloei van de toponymie de waternamen niet zó in de belangstelling gestaan als de andere groepen: klaagde niet Van de Wijer bij de uitgave van V. Gorp's Riviernamen in de Kempen (1936) erover, dat initiatieven op dit terrein zo weinig weerklank vonden? Toch lijken dergelijke samenvattende studiën over de waternamen van een bepaalde streek — gelijk Blanchard die verrichtte voor „Les noms des cours d'eau des Alpes Cottiennes" ⁴⁾ — zeer nuttig, daar ze op nauwkeurige terreinkennis plagen te berusten. Intussen, wie de Mededelingen doorbladert en het op het Leuvens Instituut bijeengebrachte materiaal ziet, kan met recht op een betere toekomst hopen.

Ten slotte Nederland. Onze taalkundigen hebben zich met de hydro-niemen alleen in enkele losse artikels of terloops, met name in de Nomina en thans in de Mededelingen, beziggehouden; zo b.v. J. W. Muller en W. de Vries; of ook in een enkel hoofdstuk van een groter werk; zo Boekenoogen en Karsten. Voor de oudste namen toonden reeds H. Kern en later J. de Vries belangstelling. Echter over 't algemeen was bij ons niet de taalkunde aan het woord, maar de historische geografie en de waterstaatkunde: de Geschiedkundige Atlas, het werk van Ramaer, de heruitgave van V. d. Bergh, Beekman's Wateren van Nederland, de studiën van Moerman en die van Fockema Andreae, voor de oudste tijden de monografie van Hetteema, zijn daar evenzovele bewijzen van. Het is dus geenszins overbodig, aan onze waternamen een taalkundig gerichte monografie te wijden; immers — naar de woorden van Schröder ⁵⁾ — „die Erforschung der Flussnamen verdient innerhalb der germanischen Welt das meiste Interesse auf deutschem (und niederländischem) Boden", waarbij wij dan de haakjes zouden willen weglaten.

³⁾ Vla. Acad. Versl. en Med. 1924.

⁴⁾ Proceedings II 324 v.v.

⁵⁾ DNK. 368.

II. STOF, INDELING EN INRICHTING

Het levend materiaal is door ons bijeengebracht uit kaarten (allereerst de Topografische Kaart), uit de „Lijst van Aardrijkskundige Namen” en vooral uit Beekmans „Wateren van Nederland”. Enige aanvulling kreeg dit uit vragenlijsten van de Commissie voor Naamkunde en van de Dialectencommissie, welke ik het voorrecht had te mogen gebruiken. Waar mogelijk en wenselijk, kwam eigen aanschouwing te hulp, die de schrijver moest behoeden voor studeerkamerconstructies. Immers zoals de dialectgeograaf „de boer opgaat”, zo trekt ook de toponymist erop uit om met open ogen zijn land te bekijken; elke kennismaking met een nieuw plekje van ons vaderland is hem de moeite waard, kan hem in staat stellen, de oorspronkelijke betekenis van een naam op te graven.

Het dode materiaal werd allereerst uit de oorkondeboeken verworven, waarbij ik moest roeien met de riemen die ik had: hier is veel verbetering en aanvulling mogelijk, als wij voor de gehele middeleeuwse Nederlanden standaarduitgaven zullen hebben als die, welke thans worden uitgegeven door het Belgisch Inter-Universitair Centrum voor Neerlandistiek ¹⁾. Uit dit materiaal werd — niet zonder willekeur — gekozen, wat allereerst voor de taalkundige van belang is. Immers mijn houding tegenover de stof is juist omgekeerd aan die van Beekman, die begrijpelijkerwijs uiterst schaars is met taalkundige verklaringen; ik leg de nadruk op het waardevolle nog onontgonnen materiaal, dat hier verborgen ligt. Het na-middeleeuwse materiaal werd aangevuld uit oude kaarten, voorzover ik daarover de beschikking kon krijgen. Op praktische gronden valt Zuid-Nederland buiten ons bestek, al hebben wij van het werk van Zuid-Nederlanders gaarne geprofiteerd. Belangrijk is ook een tweede beperking: de Friese namen zijn — zij het niet doorlopend en niet principiëel, maar over 't algemeen — terzijde gelaten, onvoldoende als wij ons vertrouwd voelen met het Fries. Het Toponymysk Wurkforbân dat in Fryske Plaknammen reeds herhaaldelijk belangstelling toonde in deze materie, zal ongetwijfeld de hinderlijke leemte aanvullen, hinderlijk ook daarom, omdat men — zoals ik onlangs las — in sommige streken van Friesland „haast duizelig” wordt van de namen van wateren. Wanneer ik hier het verschil tussen de Friese en de overige Nederlandse namen accentueer, dan betekent dat allerminst instemming met de opvatting van Gysseling die „bijna geheel de praehistorische toponymie

¹⁾ I. *Diplomata Belgica* (1950); II. *De Oorkondentaal in Belgisch-Limburg* (1952).

in de Nederlanden (met uitzondering vermoedelijk van Friesland en Groningen)" als „Belgisch" betitelt ²⁾).

De indeling van de stof leverde moeilijkheden. Van de aanvang was het mij duidelijk, dat een splitsing in oudere natuurlijke en jongere kunstmatige wateren voor ons land ondoenlijk is. Immers, misschien nergens ter wereld zijn zoveel oorspronkelijk natuurlijke wateren verland en verzand, door nieuwe geulen vervangen — nog steeds veranderen b.v. de Waddengeulen voortdurend van plaats en vorm —; nergens ook heeft de mens zo krachtig ingegrepen, niet alleen door de natuurlijke wateren te beteugelen, maar ook door nieuwe wateren te graven, waarbij vaak gebruik gemaakt werd van delen van bestaande wateren: wanneer houdt dan een water op „natuurlijk" te zijn? Meren ontstaan door door- of inbraak, dus door de natuur; dan wel door vervening, dus door mensenhand. Maar hoe vaak zijn niet zulke veenmeertjes tot één geheel geworden door wegslag van het nog scheidende veen; en hoe vaak bleef niet van een natuurlijk meer bij inpoldering een gedeelte over, dat in deze vorm mensenwerk is, zoals het *Ijsmeer* en zijn randmeren: *Zwarte Meer* en *Kadoelermeer*; straks *Veluwemeer* en *Eemmeer*. En bij Amsterdam wordt (of is?) het in de 17de eeuw drooggelegde *Slotermeer* voor recreatiedoeleinden ten dele opnieuw gegraven.

In plaats daarvan is een indeling in twee hoofdgroepen nagestreefd; n.l. in de oudste namen en de jongere, d.z. de samengestelde namen, waarbij het hoofdlicht valt op de tweede elementen, de zgn. voornaamste bestanddelen. Nergens is gestreefd naar volledigheid; niet alleen omdat deze gehele studie een voorlopig karakter draagt, maar ook omdat — zoals overal in de toponymie — het opsommen van alle onbelangrijke namen „would mean waste of space" ³⁾. Het zijn vooral de kunstmatig gegeven namen van jongere, gegraven wateren, die gerust kunnen worden verwaarloosd. De bespreking van de onderdelen is bewust ongelijkmatig; er is getracht, belangrijke elementen uitvoerig te behandelen, maar meermalen noopte de onvolledigheid of zelfs het ontbreken van ouder materiaal tot beperking of onthouding.

²⁾ Med. 28, 69. *Belgisch* is hier een even ongelukkig woord als het eerder door hem gebruikte *prae-Belgisch*.

³⁾ Aldus terecht Ekwall, *River-Names* XCI.

III. ETYMOLOGIE, MIGRATIE, TOEVALSNAMEN

In etymologicis past een voorzichtige terughouding, vooral wanneer de naam niet uit de Nederlandse of althans Westgermaanse woordenschat is te verklaren. Soms is desniettemin een gissing gewaagd, indien een treffende overeenkomst met een Noordgermaanse naam bestond, waarvoor Noordgermaans taalmateriaal een verklaring bood; maar zeer bedenkelijk is het, als men zich op een niet-Germaanse taal moet beroepen. Slechts voor het Keltisch mag men tot op zekere hoogte een uitzondering maken, omdat nu eenmaal Kelten de historisch oudste bewoners van het Zuiden van ons land zijn geweest. In tal van gevallen blijft echter niets anders over dan een non liquet en kan de schrijver alleen een beroep doen op vakgenoten die wellicht gelukkiger zijn dan hij. Treffend is een taalkundige verklaring uiteraard, wanneer hij in overeenstemming is met de plaatselijke toestand; maar noodzakelijk is deze overeenstemming niet. Immers bij verandering van de natuurlijke gesteldheid kon de niet meer begrepen naam blijven: de historische geografie kan dan opheldering geven¹⁾. Verder veranderen wateren vaak in hun loop van karakter; een bovenloop is vaak klein en smal; delen kunnen bochtig, andere recht zijn; snelle en trage loop wisselen elkaar af. Zo viel het Schröder op, dat *Breitenbäche* vaak niet breed, maar juist smal waren; de naam is dan gegeven naar een opvallende verbreding ergens in de loop; datzelfde geldt van de *A*, waarnaar *Breda* is genoemd²⁾. Misschien aldus ook een niet meer terug te vinden, maar wellicht in Noord-Limburg te localiseren *Rumbeke*³⁾, als plaatsnaam overgeleverd (Okb. Utr. 190: a. 1031): was het water inderdaad ruim, breed in tegenstelling tot *Engebeke*, *Smalbeke*⁴⁾, of was het veeleer een smalle beek die zich plaatselijk verbreedde daar, waar reeds vroeg het dorp ontstond, dat dan de naam overnam? Reeds dit zijn redenen genoeg om in te stemmen met Förster⁵⁾: „Ich glaube daher, so sehr man auch die Notwendigkeit von Autopsie und Lokalkenntnis beim Ortsnamenstudium mit Recht betont, dass gerade bei Flussnamen dieses Hilfsmittel . . . relativ häufig versagen wird”.

¹⁾ Voorbeelden Med. 28, 118.

²⁾ DNK. 358. De etymologie van *Breda* door Houwens Post (Jaarboek van „De Oranjeboom” 6 [1953], 38 v.v.) (‘ager suburbanus’) is weinig bevredigend.

³⁾ De redenering blijft dezelfde, indien met *Rumbeke* het Duitse *Rumbeck* bij Rinteln wordt bedoeld (Med. 30, 51 v.). Niet te verwarren met *Ruimsloot*, waarvan het eerste lid bij 't w.w. *ruimen* behoort.

⁴⁾ Deze namen zijn o.a. in 1483, resp. 1658 overgeleverd bij Rozendaal (Weijnen blz. 90, resp. 178).

⁵⁾ Bt. 151.

Daar komt nog een andere factor bij: migratie. Men mene niet, dat migratienamen uitzondering zijn; trekkers namen vertrouwde klanken mee uit het oude land en gaven de oude namen aan de nieuwe omgeving: aldus meenden wij b.v. de naam van het betrekkelijk hoog gelegen *Legemeer* (Fr.) te mogen verklaren⁶). Schröder⁷) meent zelfs: „die Zahl der sinn- und absichtsvoll benannten Siedlungen (bleibt) immer in der Minderzahl gegenüber denen, wo es sich um bewusste Übertragung oder mechanische Herübernahme: aus der alten Heimat, aus der Nachbarschaft, aus irgendwelchen Quellen der Erinnerung handelt”. Zo bevond hij⁸), dat plaatsnamen als *Rimbach* voorkomen in streken, waar nergens een beek is te bekennen. Nog ingewikkelder wordt het, indien de oorspronkelijke naam in 't stamland is verdrongen. Over 't algemeen zou het de moeite waard zijn, de vrij talrijke gevallen van gelijknamigheid (*Rijn, Roer: Ruhr, Gein* e.a.; boven werden reeds *Vecht* en *IJssel* genoemd) in hun ongelijksoortigheid te bestuderen om na te gaan, welk deel aan migratie is toe te schrijven. Dit laatste is b.v. het geval met talrijke dubbelnamen in Vlaanderen en Zeeland; zo de (oorspronkelijke) waternamen *Barendrecht* en *Zwijndrecht* (zie *drecht*).

Voor nieuwere tijd noemen wij daarbij de doelbewuste naamgeving door de overheid. Wie uit *IJ-muiden* conclusies zou willen trekken over de verbreiding van de *muiden*-namen, zou zich evenzeer vergissen als wanneer hij uit de eerste bestanddelen van *Zwarte Meer, Paardetocht, Zwijnstocht* (alle drie in de nieuwe Zuiderzeepolders) zou willen opmaken, dat het water er zwart is of dient als drinkplaats voor paard en varken⁹). In het geval van *Paardetocht, Zwijnstocht* heeft men met toevalsbenamingen te doen¹⁰); immers de benoeming had plaats, omdat daar in de buurt een paardeskelet, resp. beenderen van zoogdieren zijn gevonden: niet het gewone, maar het bijzondere trok de aandacht.

Ten allen tijde ontstonden op dergelijke wijze namen; zo betekenen — volgens Schröder — hgd. *Schlangenbach*¹¹), *Bärental* niet 'beek, dal waarin veel slangen of beren huizen', maar 'beek, dal waarin ik (jager) eens een slang doodde of sporen van een beer vond'. Vandaar ook dat de naam van het dier soms in de genitief singularis staat: hgd. *Ebersbach, Wolfs-brunnen*, en dat nu eens het mannelijk, dan weer het

⁶) Fr. Pl. N. 6, 74 v. Zie voorts de *bever*-namen, verderop besproken.

⁷) DNK. blz. 384. Voor Vlaanderen schreef over dit onderwerp De Flou (Versl. en Med. Vla. Acad. 1925, blz. 138 v.v.).

⁸) DNK. blz. 168 v.

⁹) Med. 28, 119; 29, 43.

¹⁰) Zie over dit onderwerp Schröder DNK. 176 v.v.; 359 v.; Bach II 1, 314 v. Vgl. verder Schnetz Fl. K. blz. 16.

¹¹) Ook nld. *Slangenbeek* (beek onder Weerselo); al is een andere verklaring (*slingeren*) mogelijk.

vrouwelijk dier genoemd wordt: ohd. *Ebur-aha*: *Swin-aha*. Vooral bij namen als *Wolf(s)gat*, *Wolf(s)ven*, *Wolfskuil*, *Wolvengoor* zal men, voorzover het zeer oude namen betreft, eerder aan een accidenteel optreden van een wolf te denken hebben dan aan een geregeld voorkomen juist daar (of het eerste lid is een persoonsnaam: zie voor *Wolves-drecht* onder *drecht*, voor *Vulves-grave* onder *graaf*)¹²). En wanneer op de Veluwe het waterarme *Otterlo* ligt, reeds in de 9de eeuw vermeld als *Uttarlo* (DB. 182: a. 838), dan moet dat zo genoemd zijn, omdat hier in een bos toevallig eens een otter verdwaalde¹³). Een dergelijke naam zal ook zijn het *Mastgat* (stroom ten O. van Duiveland), waarvan Smallegange schrijft: „Dit Mast-gat is soo genoemd, om dat daer op het jaer 1671 een Kaeg was gebleven, waer van de mast noch lang heeft gestaen, en eindelijk een diepte geworden is”. De juistheid van zo'n anecdotische verklaring is moeilijk te constateren, maar het kwam meermalen voor, dat schepen vergingen, „welkers masten als bakens stonden” (Smallegange, blz. 132); ook b.v. een naam als *Engelsmanplaat* (bij Schiermonnikoog) zal toch wel op te vatten zijn als een plaat, waar eens een Engels schip is vergaan¹⁴).

¹² Er zijn nog andere mogelijkheden. Zo denkt W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 283 v.) bij oud-gronings *Wolve-sloot* aan *welven*: de sloot zou heten naar de schuinaflopande dijk. Misschien is het beter, met V. Loey (Elsene-Ukkel bl. 76 v.v.) een betekenis 'draai, bocht' aan te nemen; ook de *Wolfshoek* (op oude kaarten ten Z.O. van Vlieland) zou aldus een verklaring kunnen vinden.

¹³ Vgl. ook *It Hertebosk* op Schiermonnikoog (Fr. Pl. N. 5, 14 v. met noot 10).

¹⁴ Fr. Pl. N. 5, 18.

IV. VERHOUDING VAN WATER- EN PLAATSNAMEN ¹⁾

Wanneer men de middeleeuwse oorkonden op de waternamen onderzoekt, blijkt de oogst — vergeleken met het aantal plaatsnamen — gering. Het meest komen ze voor, als de wateren dienen ter afgrenzing ²⁾. Holland ligt *inter Zypam et Mosam* (Okb. Hz. II 106: a. 1263); Friesland *inter Laubachi et Flehum* (NGN. II 157). Keizer Otto II schenkt in 976 aan de St.-Baafsabdij te Gent goederen terug op Schouwen: *super fluvium Golda terram* (DB. 136); Karel de Grote schenkt in 777 aan de St.-Maartenskerk in het oude Trecht een aantal goederen, *que sunt de ambas partes Hemi* (DB. 178). Ook kleinere bezittingen worden vaak op dergelijke wijze bepaald; zo heet het in de 9de eeuwse lijst van goederen en horigen van de Utrechtse kerk: *In Lanthem I iuxta fluvium Laca . . . mansa iacent binorthan Flieta, sidilia autem que ofstedi dicuntur bisuthan Flieta* (DB. 195). Dit is begrijpelijk; nog tegenwoordig vormen meermalen wateren, grote en kleine, niet alleen de lands- en de gewestelijke, maar ook de gemeentegrenzen, voorzover deze oud zijn, of kan men de vroegere grenzen uit de tegenwoordige loop aflezen ³⁾. Hier ligt een van de oorzaken, waardoor de namen van wateren overgaan op nederzettingen. Wanneer b.v. de rivier *de Schie* of *de Vlaarding* wordt genoemd ter aanduiding van de ligging van huizen of kerken (*Iuxta Scie duo mansus Adaloldi 9 uncias*: FE. 75, 15 v.; *Ecclesiam etiam super ripam fluminis quod vocatur Flardinghe cum decimatione sua*: FE. 63, 34 v.v.), dan is er slechts een geringe stap nodig om te komen tot de plaatsnamen (*in*)*Scie*, resp. (*in*)*Flardingha* (FE. 92, 9; resp. 65, 14). De overgangsvorm vindt men, indien de plaats wordt aangeduid door het voorzetsel *op*; zo b.v. heet een dorp niet ver van Medemblik *Opmeer* (*Upmere*: RHZ. VII 5; 14 en elders) ⁴⁾. Behalve samensmelting van voorzetsel en zelfstandig naamwoord is ook mogelijk vereenvoudiging door onderdrukking van het voorzetsel: *Ter Beek* werd dan *Beek* ⁵⁾. In plaats van door een voorzetsel kon men ook door een locatief hetzelfde uitdrukken; zo is *Zwalmen* de plaats, waar de *Zwalm* in ons land komt;

¹⁾ Bach II 1, 445 v.v.

²⁾ Nader hierover onder „Eerste Bestanddelen”.

³⁾ Zie Fr. Pl. N. 6, 73 met noot 6.

⁴⁾ Zie Karsten blz. 68 (anders Meertens N. Tg. 45, 347: eerste lid een persoonsnaam). Vgl. ook Vondel II 490: *Op dit Beeckjen* (d.i. de beek, waarnaar de hofstee van Baack *Scheibeeck* heette) heeft op 't lest/Kuyscheyd sich een Burgh gevest.” In 't ags. diende hiervoor het voorzetsel *æt*; b.v. *æt Sture*, d.i. (het dorp) aan de Stour (Ekwall River-Names LXXXII v.v.).

⁵⁾ Ook het omgekeerde kwam voor; zo wordt het tegenwoordige *Terbeek* bij St.-Truiden (België) in 1338 vermeld als *Beke* (Okb. B.-L. n° 9).

zo komt bij *Gulpen* de *Gulp* in de Geul; zo ligt *Dongen* aan de *Donge* ⁶⁾. *Nijenbeek* is een bekend kasteel aan de Gelderse IJssel, genoemd naar de *Nieuwe Beek* die thans *Voorsterbeek* heet. *Klaarbeek* is de naam van verschillende beken in Gelderland; naar een van deze heet een dorp *Klarenbeek*, waarnaar dan secundair de beek aldaar ook *Klarenbeek* werd genoemd ⁷⁾.

Over 't algemeen kan men zeggen, dat de overgang van de naam van een water op het aanliggend land en dan ook op een nederzetting aan de oevers zeer gewoon is; het is een betekenisovergang ten gevolge van associatie; zoals De Vooy's ⁸⁾ het uitdrukt, de voorstelling van het water en de oevers of weg erlangs zijn in allerlei verband onverbrekkelijk geassocieerd. Meestal betreft het de oudste nederzetting; dus gewoonlijk wel die, welke op een karakteristiek punt is gelegen, b.v. aan mond of oorsprong, bij voorde of veer. Het verschijnsel is internationaal, maar heeft voor ons waterland bijzondere betekenis: honderden, neen duizenden plaatsnamen vinden hier hun verklaring ⁹⁾. Muller ¹⁰⁾ heeft reeds gewezen op de talrijke plaatsnamen op *-a*, *-beek*, *-delft*, *-drecht*, *-lee*, *-meer*, *-mond*, *-rak*, *-sloot*, *-vliet*, *-voord*, *-waal*-, *-wijk*, en in onze verhandeling vindt men overal talrijke voorbeelden. Het is daarbij zeer gewoon, dat, nadat de waternaam op de nederzetting is overgegaan, het water een andere naam krijgt. Soms is een differentiëring voldoende: toen *Velzen* tot plaatsnaam was geworden, werd het water *Velisena* (uitbreiding met *n*-suffix) genoemd; toen *Eerbeek* en *Zeegse* plaatsnamen werden, gingen de waterlopen *Eerbeekse Beek*, resp. *Zeegser Diep* heten; bij *Weesp* is het water thans bekend als *Smalweesp*. Vaker echter kreeg het een geheel andere naam, hetzij dat het met een algemeen woord voor water werd aangeduid, hetzij dat een naam van een onderdeel overging op de gehele loop. Zo is *A* de oude naam van de *Regge*, maar toen *A* zich vastlegde in het dorp *Zuyder-ae* (a. 1457), thans *Zuna*, overwon de deel-naam *Regge*. Omgekeerd, sedert *Gene* overging op de nederzetting *Genne* en op *Genemuiden*, verschijnt het water als *Ae*

⁶⁾ Zie voor *Donge* (*Dongen*) Weijnen NGN. 14, 63.

⁷⁾ Op de talrijkheid van dergelijke Duitse beeknamen (*Schwarzenbach* enz.) wijst Förster blz. 430. Andere mogelijkheden noemt Bach II 1, 93.

⁸⁾ Ned. Spr. ³ § 150.

⁹⁾ Zie de literatuur in VN.² 141; en vgl. verder Vincent Handel. 3, 85 v.v.; Schröder DNK. 356 v.v.; Förster blz. 208 v.v.; Carnoy Versl. en Med. Vla. Acad. 1952 blz 399. In Italië is dan meermalen de riviernaam mannelijk, de plaatsnaam vrouwelijk of vooral onzijdig; b.v. *Ticinus* : *Ticinum*; men voelde oorspronkelijk de plaatsnaam als een adjectief, dat het geslacht van *urbs*, *oppidum* aannam. Meer voorbeelden bij Solmsen blz. 57.

¹⁰⁾ NGN. 9, 143. Zie verder voor straatnamen die in oorsprong waternamen zijn, Meertens Bijdr. 5, 10 v.

(14de/15de eeuw), maar ook als *Zwarte Water. Bodegraven*, thans alleen plaatsnaam, is genoemd naar een water, dat ook *Scheisloot* heet. Een merkwaardig geval is *Schiplede*; toen dit tot plaatsnaam was geworden, ging de wegnaam *Gaag* op het water over¹¹⁾. Dit omgekeerde verschijnsel, de overdracht van dorps-, land- of wegnaam op het aanliggend water, komt uiteraard minder voor: de rivier als zodanig is nu eenmaal ouder¹²⁾. Daardoor heeft het minder de aandacht van de onderzoekers getrokken¹³⁾, en juist dit is de reden, dat wij in de volgende hoofdstukken een vrij uitvoerige behandeling laten volgen.

¹¹⁾ Een Engels voorbeeld is *Blackburn — Blackwater* (Ekwall); een Frans *Meteren — Meterenbeek* (Vincent, *Toponymie de la France* blz. 16); een Belgisch *Polleur — Hoëgne*, welke beide namen volgens Carnoy s.s.v.v. hetzelfde betekenen. Zie verder voor Engeland Förster blz. 10 v.v.; voor Duitsland Schröder blz. 350, die er de nadruk op legt, dat de verandering plaats heeft „im ortsüblichen Gebrauch noch entschiedener als auf den Karten”.

¹²⁾ *Rivier* zelf heeft in onze taal zyn oorspronkelijke betekenis zelfs geheel verloren.

¹³⁾ Het meest nog van Förster blz. 215 v.v.

V. NAMEN VAN WEGEN EN VERWANTE BEGRIPPEN ALS WATERNAMEN

Weliswaar komen *dam* en *dijk* in sommige Germaanse talen voor in de betekenis van 'poel, plas, sloot', en voor het Oosten van ons land is stellig deze betekenis van *dijk*, overeenstemmend met hgd. *Teich*, aannemelijk ¹⁾. Maar wanneer in jongere tijd in Holland en Friesland *dijk*-namen gebruikt worden voor 't erlangs lopende water, dan heeft men latere overdracht aan te nemen. Zo b.v. bij de wateren *Nieuwe Dijk* (Zeevang) en *Luijendijk* (Waterland) ²⁾. *Indijk* (oorspr. = binnendijk) heet een water te Krommenie — waar van de dijk geen spoor meer over is ³⁾ — en een dito in Friesland, waar de *Indijk* mondt in de *Dijkvaart* ⁴⁾. *Kodijk* (uit **Koog-dijk*?) is een water onder Jisp. Sterke samentrekking vertoont *De Kaaik* ⁵⁾ (reeds a. 1600 *Cayck*), water onder Assendelft; immers het is vermoedelijk ontstaan uit *Kaaidijk* (vgl. een water bij Enkhuizen *de Kadijk*), hoewel ook hier van de veronderstelde dijk geen spoor over is ⁶⁾. Als laatste samenstelling met *-dijk* is hier te noemen *Lodijk* (*Grote* en *Kleine Lodijk*), naam van twee evenwijdige wateren onder Jisp. Ook (mnl.) *sidewende* (binnendijk dwars op de richting van de hoofddijk) werd waternaam, n.l. *Zuidwending* (zie onder *bocht*). Daarentegen is het hoogst onzeker, of *Wiemers* (Gr.), *Wimerts* (Fr.), *Wijmers* (N.-H.) met W. de Vries uit *wîme* 'vlechtwerk' + *giwirki* 'dijkwerk' is te verklaren; en dat geldt nog meer van *Lauwers*, waarin genoemde geleerde eenzelfde *werke* ziet ⁷⁾.

Bij *weg* en synoniemen vallen twee mogelijkheden te overwegen: de overdracht van weg op aangrenzend water, maar ook de directe benoe-

¹⁾ VN. ² 149. In West-Vlaanderen *dijk* = gracht; vgl. *tafeldijk* (Med. 25, 41); bij De Flou 17, 780 *Wulfaertdijk*, waterloop. Een jongere overdracht heeft men wel in afrikaans *dam* 'vijver'.

²⁾ WN. 263, resp. NGN. 6, 103.

³⁾ Boekenoogen blz. 1320.

⁴⁾ WN. 209; meer vbb. bij Rienks Fr. Pl. N. 4, 26, Vgl. met *Indijk* mnl. *inlage* (DWR. s.v. *inlaag*), dat ook als waternaam schijnt voor te komen: *Kisters Inlage*, water bij Zierikzee (opg. — Mevr. Der Weduwen — V. Oever).

⁵⁾ Vanwaar de familienaam *Kaaik*. Zie WNT, VII, 1, 849 en vgl. Boekenoogen.

⁶⁾ Niet bij deze groep noordhollands *Laaik*, naam van enige brede dwarse wateren of meertjes (vgl. 't w.w. *laaiken*, ouder *ladiken* 'baggeren'). Zie hierover Boekenoogen s.v.; Beekman DWR. 2, 1055 v.v.; Karsten blz. 143 v. Boekenoogen wijst erop, dat soms in officiële stukken deze wateren ten onrechte *Laak* worden genoemd.

⁷⁾ *Wiemers*: Bijdr. 10, 12 met literatuur; daarbij Karsten blz. 73, 144 (*wîme* 'teenwilg' + *merk* = *mark*); Fr. Pl. N. 4, 92. *Lauwers*: zie onder *beek*.

ming van het water als 'waterweg, zeestraat'. Aan het eerste denken wij b.v., indien een water onder Limmen de *Laan* heet⁸⁾; aan het tweede, indien een geul bij de plaat Onrust *Laan* genoemd wordt of wanneer de Loosdrechtse plassen een *Kalverstraat* kennen; indien de Katwijkse vissers een „scherpe” plek vol stenen bij Tessel de *Straat* noemen; indien — met stoutere beeldspraak — een geul langs de noordoosthoek van Drechterland als 't *Wagenpad* wordt vermeld of wanneer in de 19de eeuw de route van de zeilschepen naar Oost-Indië het *Karrepad* heette⁹⁾. Het laatste is ook het geval met *Oom-Kees-Ree*, geul in het IJselmeer bij Wieringen, identiek met *Oom-Kezesweg*, door Daan (blz. 309) opgegeven als naam van een vaarwater bij Wieringen; verder in 't *Flieree*, vaargeul in de Waddenzee (Daan blz. 308): *ree* = mnl. *rede* 'rit', gronings (uit 't fries) *ree* 'laan van de boerderij naar de weg', naast ofri. *rēd* (fri. *reed*), ags. *rād* (eng. *road*), bij 't w.w. *rijden*; de *t* van 't *Flieree* is in de sandhi ontstaan¹⁰⁾. Ook het woord *Leest*, dat als waternaam tweemaal in de provincie Groningen voorkomt, moet toch wel uit een — in onze taal niet bewaarde — betekenis van weg verklaard worden; immers ten grondslag ligt ndl. *leest*, ohd. *leist*, ags. *lāst* (*lāst*), got. *laists* — met als uitgangspunt de betekenis '(voet)spoor'; verwant met mnl. *lese* 'spoor, groeve, vore', hgd. *G-leis*. Ook in België vindt men dezelfde naam, waarbij verbindingen als *Leestbuis* (duiker te Ardoye), *Leestje-Duiker* (duiker te Eernegem) toch ook op een water duiden¹¹⁾.

Misschien mag men op soortgelijke wijze (uit een oorspronkelijke betekenis 'pad') verklaren *Eilander-Tra*, op een kaart van Eekhof¹²⁾ uit het jaar 1858 getekend als een geul bij Schiermonnikoog; de tegenwoordige benaming *it(eilanner)traech* zou dan een volksetymologische vervorming ervan zijn. Vgl. mnl. *trade* 'pad', ndl. *bos-tra* 'brandweg in 't bos'; de — dan niet meer als zodanig begrepen — pluralis *traden* zou

⁸⁾ *Laan* is in zijn betekenisschakeringen en -overgangen 't laatst uitvoerig besproken door Heeroma (Ts. 70, 40 v.v.; 71, 120 v.v.).

⁹⁾ *Kalverstraat*: Med. 30, 36. *De Straat*: zie Overdiep, Wb. v. d. volkstaal van Katwijk aan Zee (1949) blz. 56. *Het Karrepad* (een deel ervan in de 18de eeuw *Wagenspoor* of *Wagenweg*): Voorbeytel Cannenburg TAG. 70, 467 v.v.

¹⁰⁾ Naar *Oom-Kees-Ree* werd in onze tijd genoemd de nieuw gegraven *Oom-Keestocht*, een aardig voorbeeld van de zorg die men aan de naamgeving in de nieuwe Zuiderzeepolders besteedt. Men verwarre het hier besproken *ree* uit *rede* niet met *ree* 'grens', waarbij *rede* als hypercorrecte vorm voorkomt (zie ald.).

¹¹⁾ De Flou 9, 454 v.v. Vgl. Mansion VB. 93; Carnoy s.v. *Leest*; Forsberg blz. 41 v. Lindemans (Toponymie van Asse blz. 152) denkt aan een oorspronkelijke betekenis van 'scheidvoor'. Geheel anders W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 121 v.), die *lijst* vergelijkt: de naam zou van de rand op het water zijn overgegaan.

¹²⁾ Afgedrukt Fr. Pl. N. 5, 20/21; de tegenwoordige naam bij Dykstra (ald. blz. 19 en 20/21), die een andere opvatting heeft.

in samengetrokken vorm bewaard kunnen zijn in *Traan*, vaart in *Friesland* ¹³).

Het belangrijkste woord van deze groep is *weg*, dat op beide boven besproken wijzen als waternaam in gebruik is gekomen; vgl. oudgronings *Mensema-weg* ¹⁴) tegenover b.v. de Rotterdamse *Nieuwe Waterweg* en het bovengenoemde *Oom-Kezesweg*. Met *Mensema-weg* staan op één lijn talrijke Friese namen op *-wei*, zoals *de Djippe Wei*, *de Hege Wei*, waarvoor het geen aanbeveling verdient, aan een ander woord (ofri. *wēg*, *wēi* 'golf') te denken ¹⁵). Het opmerkelijkst is echter de samenstelling *g a - w e g* en varianten, waarbij de vraag rijst, of *gouw* (en varianten) ook tot deze groep behoort ¹⁶). Wij schakelen daarbij die *gouw*-namen uit, waarvan een andere oorsprong vaststaat en die verderop afzonderlijk zijn besproken.

In Zeeland is *Gawege* een gehucht onder Krabbendijke (Zuid-Beveland); reeds genoemd in de 13de eeuw: *van den damme van de Gawege* (Fremery 251: a. 1288); en — met aardige volksetymologie — in een 15de eeuws manuscript ¹⁷): „gisant derriere le lieu qui est nommé le *gaenewegen*”. Elders in Zeeland, in 't ambacht van Schakerslo (Tolen) komt *Gowech* voor als grenswater: *infra tales terminos, videlicet Wiffliet, Mara, Gowech, Heendrecht, Schelde, Striene et Middeldiech de Portfliet* (Okb. Hz. I 455: a. 1248).

In Zuid-Holland treft men in de omgeving van Delft verschillende vormen. Allereerst ten Zuidwesten van Delft het water *de Gaag* ¹⁸), in de 13de eeuw vermeld als *Gaweg*, n.l. *infra gaweghe et Boummare sitam* (Okb. Hz. II N. 31; a. 1258); *tusschen den gaewech ende der Mazen* (Okb. Hz. II 156: a. 1267). Opvallend is, dat de *Lichtvoetsvaart* (de oude naam voor het noordelijk deel van de Vlaardingse Vaart, die bij

¹³) Zie voor *tra* Bezoen, Taal en volk van Twente blz. 48; voor de Friese namen Kalma Fr. Pl. N. 1, 95; voor de verklaring W. de Vries Gr. pl. n. blz. 235: uitgangspunt het Groningse gehucht *De Traan* bij De Leek.

¹⁴) W. de Vries NGN. 11, 85.

¹⁵) Zie voor de Friese namen V. d. Molen Fr. Jierb. 3 (1941), 75 v.v.; daarbij NGN. 12, 7.

¹⁶) Men zie vooral het artikel van Leyden TAG. 58 (1941), 43 v.v.; 625 v.v.; verder de levendige discussie over *Gaweg*, *Gouw*, *Gawijzend* in It Beaken jgg. 2 en 3 door Postma, Karsten, T. G. de Vries en Sipma; later samenvatting door Karsten blz. 125; 144. De naamkunde-commissie verzamelt in vragenlijst 4 (1952), vr. 5 en 6, materiaal betreffende *go*, *goog* (*gog*), *ga*, *gaag*; *gouw*, *goui*.

¹⁷) Tack: Zeeuwsch Archief 1936 blz. 28. Beekman (Mnl. W. 11, 150) geeft eenzelfde verklaring als boven genoemd (*gawech* van *gaan* en *weg*).

¹⁸) Ontstaande als *Oost-Gaag* uit de samenvloeiing van *West-* en *Zuid-Gaag*. De naam heeft de oorspronkelijke naam van het water *Schiplede* verdrongen, nadat deze op het dorp was overgegaan (zie hiervóór).

Schipluiden in de Gaag uitkomt), vermeld wordt als *die Ga-Lichtvoetsvaart* (RHZ. II 69). De naam schijnt zich te hebben voortgezet ten Oosten van Delft. Immers hier bevindt zich, onder Pijnakker, het gehucht en de polder *Delfgauw*, op de Topografische Kaart (1920) geschreven *Delfgaauw*, en niet ver daarvandaan *Overga(a)uw*. Dit Delfgauw wordt herhaaldelijk in de grafelijkheidsrekeningen vermeld, meest als *Delfg(h)awech* (RHZ. I 37; 39 e.a.), maar ook als: *in die Ga* (RHZ. II 188, waar het water schijnt bedoeld). En nog verder oostelijk, immers tot bij Berkel, heeft zich de naam eens uitgestrekt, deels in samenstelling: *den Ghawech . . . den Gawech . . . opgaenden van Wolfsgaweghe tote den scede van Berkel* (Fremery 228: a. 1281—1284). Wat noordelijker ontmoet men weer een andere vorm, onder Alkemade: *de Goochpolder* (1647), thans *Gogerpolder*, genoemd naar de hoofdwatering *de Goch* (1615) of *de Gooch* (1647)¹⁹⁾. Onder Noordwijk, dat zelf vroeger *North-ga* heette, loopt van Noordwijk naar Noordwijkerhout een *Goweg*.

Ook in Noord-Holland komen *Gog*, *Goog*, *Gaag* voor; wij noteren²⁰⁾:

1. Wanneer men, komend van Ankeveen, halfweg het Bergse Pad afslaat, komt men langs de *Goog*, waarvan halverwege de *Dwarsgoog* aftakt. Er zal wel een oud verband bestaan met de *Googweg*, een zijwegje bij Hakkelaarsbrug.

2. *De Gog* is een weg bij Monnikendam, op oude kaarten vermeld als *Overleecker Gouw*; ook in verbogen vorm: *buyten den Goghe* (a. 1404).

3. *De Gogh*, veldnaam onder Oostzaanden (1694); het stuk land zal wel gelegen hebben aan een water van dezelfde naam.

4. *De Gaag*, dijk bij Purmerend (a. 1521?), thans geheten de *Purmerlander Gouw*.

5. Vermoedelijk in de buurt van Velzen, wordt genoemd: (*super*) *Ghaghe-made* (FE. 88, 23), d.i. een made, aan een *gaag* gelegen.

Maar het meest verbreid is in Noord-Holland *Gouw* als naam van een reeks van wateren. Boekenooogen geeft op, dat *Gouw* (waarnaast eertijds *Gouwe*) in geheel Waterland en West-Friesland bekend is, nu in de zin van watering of sloot, maar vroeger ook in die van een belangrijke weg of dijk langs zulk een water. Behalve het simplex²¹⁾, waarvan hij tal van voorbeelden geeft uit oudere en nieuwere tijd, noemen hij en

¹⁹⁾ Zie Fockema Andreae n° 51.

²⁰⁾ Zie voor n°s 2, 3, 4 Boekenooogen s.v. *Gog*.

²¹⁾ Ook als veldnaam.

V. Engelenburg²²) allerlei samenstellingen, zoals *Achtergouw*, *Galgen-gouw*, *Kerkgouw*, *Middelgouw*, *Molengouw*, *Nagouw*, *Uitgouw*; verder ook *Gouwsloot* (*Uitgouwsloot*)²³).

De vorm *ga-* komt voor in een samenstelling, de naam van het voormalige dorp *Gawijzend*²⁴), onderscheiden in *Oud- en Nieuw-*; vgl. *Oudegawisende* (RHZ. II 261 en vaker) en *Nuwe Gawisende* (ald. 370). Het dankt zijn *ga-* aan zijn ligging aan de *Leczater-ghaweck*²⁵) (a. 1319), dat is de tegenwoordige weg de *Hoogwoudergouw*, waaraan o.a. Sijbekarspel en Midwoud liggen. Het tweede lid van genoemde samenstelling, *Wijzend*, mnl. *wisene*, is de naam van vele wateren in Noord-Holland, maar ook van de daarlangs lopende dijken (vooral in Drechterland), en dan ook van het daaraan gelegen dorp: *Wijzend*, *Binnenwijzend*²⁶), *Koewijzend*. De oorsprong van het woord is onzeker; nieuw materiaal is gevraagd door de Commissie v. Naamkunde (vragenlijst 4 vr. 9): „Welke van de vormen *wijzend*, *wijzent*, *wizent* kent U; is het een dijk (kade), weg of water; loopt dat langs de grens van het dorpsgebied, respectief polder; loopt het langs de langszijde der percelen of niet?”²⁷)

Voor Friesland vallen te vermelden *De Geeuw*, fri. *Geau* (vaart in Wymbritseradeel) en een dorp *Gau(w)*; verder *die gauwsloet* naast *Geeuwsloot*²⁸). Daarnaast, als samenstelling met *weg*, fri. *wei*, *Alde Gewei* onder Roodkerk (nu met finaal eenheidsaccent uitgesproken), a. 1543 *Gaewey*. Dezelfde naam, maar met hypercorrecte *-de*, komt voor in Groningen: *Geweide*, maar bij Tezinge²⁹). Daarentegen brengt het

²²) Boekenoogen s.v.; resp. NGN. 6, 101; 110 v.

²³) Rekent Boekenoogen terecht tot deze groep ook de *Gave-sloot* (a. 1621 *de Crommenie Gauwer-sloot*)? Ook Groningen kent een *Gave-sloot*; W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 27 v.v.) denkt aan een afleiding bij *geven*.

²⁴) *In Gawynsende*: RHZ. VII 6. Zie voor de geschiedenis van het dorp Beekman Atl. I. Holland's Noorderkwartier blz. 52 v. Ook samengetrokken vormen *Gou(w)send* kwamen voor; zie Karsten It Beaken 2, 133.

²⁵) Dus genoemd naar hen, die aan het riviertje de Leek zaten of woonden. Zie hiervoor en voor de Hoogwoudergouw Mul. W. 11, 150.

²⁶) (*ter*) *Wisene*: RHZ. II 272; 298; 312; 529; (*die van*) *Binnenwisen*: RHZ. VII 10. Zie verder Boekenoogen s.v.

²⁷) Karsten ('t laatst Noordholl. Pl. n. blz. 43; 64; 66; 75; 83; 103; 144) houdt het woord voor een meervoud (met achtergevoegde *d*) van een aan mhd. *wise* ontleend woord voor 'weiland'. Maar in 't mnl. had men *wēse* (oostmnl., maar ook in westelijke toponiemen, vgl. *Weesp*), zodat de door Karsten veronderstelde ontlening hier niet waarschijnlijk lijkt. Zie overigens voor een germ. **wīs* / *wīs* Krahe Beitr. 4, 38 v.

²⁸) Zie verschillende vindplaatsen bij Kalma II 41 v.; 48.

²⁹) Zie NGN. 11, 130; ook T. Edelman TAG. 69, 476 v.

grensgebied van Groningen en Noord-Drente *Gouwe* als naam van sloten bij De Leek en Peize, o.a. *de Jarrense Gouwe*³⁰).

Uit het bovenstaande materiaal volgt, dat *Gaag* en *Goog*, *Gog* samen-trekkingen zijn uit *Ga-weg* en *Go-weg* en dat deze beide vormen naast elkaar voorkomen of voorkwamen in Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland. Er is duidelijk verband tussen *gouw*, *gauw* en *goweg*, *gaweg*, maar een taalkundige ontwikkeling van *goweg*, *gaweg* of zelfs *gawei* tot *gouw*, *gauw* schijnt niet mogelijk. Nu bleek hierboven dat *gaweg* niet alleen een weg, maar ook het daarlangs lopende water kan aanduiden. Het ligt voor de hand, dat voor het taalgevoel *gaweg* dan de weg langs een *ga* kon gaan betekenen; m.a.w. dat men *ga* als de naam van het water kon opvatten³¹). Vandaar *Ga* = *Delfgawech*, en dit *ga* werd dan tot (*Delf*)*gauw*, op dezelfde wijze als *go* 'landstreek' zich tot *gouw* ontwikkelde. Op soortgelijke manier valt *Ga-wijzend* te verklaren en werd de *Leczater-ghawech* tot *Hoogwoudergouw*, met dit verschil dat hier *ga* in de algemeen Nederlandse vorm *go* overging; andere voorbeelden zijn *Gaag-Gouw* en *Gog-Gouw*. Zo is dan *Gouw(e)* niets anders dan de vernederlandsing van de oorspronkelijke kustvorm *Gau(w)*; het zijn varianten die ook voortleven in de familienamen *Overgaauw*; *Jonkergauw* naast *Jonkergouw*. Een andere geslachtsnaam, ontleend aan de hier besproken toponiemen, is *Van der Gaag*, terwijl *Van Gogh* wel zijn oorsprong zal hebben in de Duitse stadnaam *Gogh*. Ten slotte komt in 't Fries een vorm *gē-* voor, die bewaard is zowel in fries-gronings *Gewei(de)* als in fries *Geeuw*.

Wij noemden boven terloops *go*, *gouw* 'landstreek'. Er is veel over gestreden, of dit woord identiek is met ons *gouw* 'water'. De vorm-overeenkomst is zo treffend, dat alleen bij onoverkomelijke semantische bezwaren men beide woorden zou moeten scheiden. Dat nu is niet het geval; wij menen met Leyden en Karsten identiteit te mogen aannemen. *Gouw* immers betekent niet alleen 'landstreek', maar ook 'dorp', althans in Friesland: *Appelscha*, *Peperga*, *Wolvega*. Een *ga-* of *go-weg* kon dus en zal in de meeste gevallen oorspronkelijk een dorpsweg zijn en daarnaast de watering langs de weg: hij is dan ook — om met Fockema Andreae (n° 51) et spreken — steeds de as van de nederzetting, een hoofdwatering, en *ga/go* geeft dat belangrijke karakter aan. Voor bepaalde gevallen zal Leyden wel gelijk hebben, dat er samenhang is met de oude gouwen; voorzover dat het geval is, zouden de *ga-*, *go-wegen*

³⁰) Zie W. de Vries (Dr. pl. n. blz. 37 v.), die hier niet erg gelukkig is in zijn verklaring (bij *gieten*).

³¹) Soms werd dit waterkarakter dan geaccentueerd door toevoeging van *sloot*: *Gouwsloot*, *Gauwsloot*.

in de latere middeleeuwen — toen de ontginning der grote venen was begonnen — aangelegde wegen en sloten zijn die als grensscheiding dienst deden; dèze *gowegen* zouden dan oude *gouw*-grenzen aanduiden. Een nader onderzoek zal moeten uitmaken, waar dit wel en waar dit niet het geval is.

VI. NAMEN VAN LANDERIJEN ENZ. ALS WATER- NAMEN ¹⁾

Het is niet altijd gemakkelijk, de hier bedoelde overdracht te scheiden van andere gevallen, waar het tweede lid onderdrukt is ²⁾. Dit laatste is b.v. aannemelijk bij *de Noord < den Oord*, de bekende rivier die genoemd is naar een stuk buitenland op de hoek van de Noord en de Oude Maas tegenover Dordrecht (*De Noord of Galgen-oort < die noordt dair die galge op staet*); immers voor dit water dat eerst sedert de tweede helft der 18de eeuw zo heet, komt in de 16de eeuw de naam *Noorddiep* voor ³⁾.

Van de overdracht van landnaam op water vindt men duidelijke voorbeelden bij de namen van bochten en kolken van de Overijsselse Vecht; b.v. *Schape(m)ars, Koeksenbelt* ⁴⁾. Bekend is verder vooral *Amstel*, ouder *Ame-stelle*, dat een femininum *stelle* bevat, hetwelk — naar Muller ⁵⁾ aannemelijk heeft gemaakt — een tegen het water beschutte, vaste, stevige strook land zal aangeduid hebben. Een ander voorbeeld is *de Bernisse*, eens een belangrijk grenswater tussen Voorne en Putten, nu nog een smal polderwater aldaar. De oudere vormen *Bornesse, Bornisse (Burnesse)* ⁶⁾ wijzen op een tweede lid *nes*, oorspr. = landtong, dan = = drassig, laag land. O.i. is het eerste lid *borre, borne* 'bron' in de zin van 'rivier', zodat dit de oorspronkelijke naam van het water is; *Bornesse* eig. 'nes aan de Borre' is dan juist het omgekeerde van zuidbrabants *Nisborre* ⁷⁾. De naam **Borre* is nog bewaard in *Borre-keen*, smalle binnendijkse geul in de Grote Zuidbeierlandse polder ⁸⁾.

¹⁾ Muller NGN. 6, 52 n. 1; 9, 143. Zie voor het Duits Schröder DNK. 170 (*Anger, Aue, Unstrut* e.a.).

²⁾ Zie onder *Composita*.

³⁾ VN. ² 112; verder WNT. s.v. *noord* (II); Mnl. W. 11, 401 v., waar ook nog gewezen wordt op de Friese meernaam *de Oorden*. Vgl. voorts onder *loos* de samenstelling *Noordeloos*, en onder *drecht Noorden*. Zie voor de aanwas van *n* ook *Nie* (s.v. *A*) en vgl. Förster blz. 436 v.v.

⁴⁾ Meer voorbeelden Dr. B. 3, 13 v.

⁵⁾ NGN. 9, 133 v.v.; 10, 49 v.v. Zie overigens voor *Amstel* hieronder.

⁶⁾ Okb. Hz. I 261 (a. 1217): *Burnesse* (evenzo I 284: a. 1223); 279 (a. 1223): *Bornesse*; 590 (a. 1254) *Bornisse* en elders.

⁷⁾ Bij Carnoy, *Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles*, blz. 69.

⁸⁾ Zie V. Rheineck Leyssius (*Gesch. Atl. Holland ten Z. v. h. IJ*, blz. 90 v.v.), die echter verband aanneemt met *boord* en dan een betekenis 'grensrivier' veronderstelt; vgl. ook Beckman WN. 20. Eerder zou deze etymologie opgaan voor de Friese *Boorne*; immers oudtijds *Bordaa, Bordena*; vgl. Buitenrust Hettema NGN. 4, 20 v.v. Zie voor *borne* 'rivier' verderop. Een andere naam van de

Verder vallen te noemen *Bijleveld* en *Zweiland*. *Bijleveld* is een water onder Harmelen-Wilnis, in de 15de eeuw gegraven ter afwatering van het land *Bijleveld*⁹⁾; en zo volledig is het een waternaam geworden, dat men — ondanks het neutrum *veld* — spreekt van *De Bijleveld*. *Zweiland* is het zuidelijk deel van de Kagerplassen; het wordt als plas reeds vermeld in de 16de eeuw: a. 1575 *Sweijlandt*; a. 1594 't *Zweylant*¹⁰⁾. Het is vermoedelijk een assimilatie uit **Zweigland*, waarin *zweig* = mnl. *swaech* 'weide' met oudgerm. *ai*¹¹⁾. Misschien heeft men in dit woord geen overdracht; immers de naam kan dateren uit een tijd, dat *Zweiland* inderdaad nog land, wellicht „onland” was. Tot dezelfde rubriek behoren 't *Waardje*, kleine plas bij Heerhugowaard (N.-H.), en *Kwadenaar*, water onder Wamel¹²⁾, welke laatste naam toch wel identiek is met de veldnaam *Kwadenaar*. Onder Reewijk wordt in de 13de eeuw een vrouwelijk *Wonne* vermeld, dat de indruk maakt, een waternaam te zijn: *In oude Rewijc . . . Nu treden wi achterwaert ter Wonnen toe, ende van der Wonnen voirt . . .* (Fremery 309: ± 1295/6). Het zal de tegenwoordige *Wonnewatering* (met jongere verlenging) zijn onder Bodegraven, terwijl een deel van de Tempelpolder (onder Reewijk en Zwammerdam) nog *de Wonne* heet. De waternaam *Wonne* is dan ontstaan door overdracht; vgl. ohd. *wunnia* 'weide' en de hgd. riviernamen *Wunnau*, *Wunnbach*; ablautend met got. *winja* 'weide', ohd. *Winnemânôt* (later *Wonnemonat* 'Meimaand'), engels *Wim-borne* (rivier). De naam staat in onze taal niet geïsoleerd; vgl. oostndl. *De Wunne* (erve bij Ootmarsum), *De Wonne* (erve bij Ommen); waarnaast plaatsnamen als gelders *Herwijnen* (a. 850 *Heriwinna*¹³⁾). Een parallel is waarschijnlijk (*Het oude Diep of*) *Wis(ch)*, bronriviertje van de Hunze in Drente; wel ontbreken hier de oudere vormen, maar een parallel vindt men in engels *Wiske* (rivier)¹⁴⁾. Misschien moet ook aldus worden opgevat de *Maarten-Fre(e)kenwei*, vaart door de Noordeinder-plas bij Noorden;

Bernisse was *Widdele* (zie Register). Een *Bernesse* in Boechouter Ambacht (a. 1163) wordt door Gysseling (Jaarb. Oudh. Kr. Hulst 1953/4) geheel anders verklaard (bij germ. *birnu* - 'beer, modder').

⁹⁾ Zie voor de geschiedenis ervan WN. blz. 20 v.

¹⁰⁾ Kaart van Beeldsnijder; resp. Leidse Keur (Ramaer blz. 201); en vaker.

¹¹⁾ Vgl. H.Gr. § 55a. Zie voor de plaatsnaam (*De*) *Zwaag* De Vries Gr. pl. n. blz. 292 v.

¹²⁾ Materiaal — Stichting Bodemkartering. De veldnaam is besproken VN. 2 66.

¹³⁾ Zie voor de Duitse namen Schnetz Fl. K. 67; voor *Wimborne* Ekwall s.v.; voor Overijssel Moerman NGN. 7, 17 v.; voor Gelderland NGN. 3, 360. Naarding (Fr. Pl. N. 4, 35 v.; daarbij Med. 29, 99), die ook andere namen in zijn speculaties betreft, meent *wonne* in de Groningse dorpsnaam *Onnen* terug te vinden.

¹⁴⁾ Zie Zachrisson blz. 21 v.v. en Ekwall s.v.

immers het is bedenkelijk, hier in het hartje van Zuid-Holland een fries *wei* 'weg' (zie hiervóór) te veronderstellen. Verder *de Heikop*, een gegraven watergang die begint bij *Heikop*, dat als landnaam reeds in de 13de eeuw vermeld wordt¹⁵⁾.

Waarschijnlijk behoort ook de naam van de *Waver* — een water (voormalige rivier), dat ontstaat uit de vereniging van *Oude Waver* en *Winkel* — tot deze groep. Immers, de oudste overlevering wijst op land, niet op water: *Wavere*: Okb. Utr. 646 (a. 1217); 651 (a. 1217); *Wavera*: Okb. Hz. II 170 (a. 1268). Daar het woord oorspronkelijk moerassige grond betekent (aldus nld. *waver*; en vgl. hgd. *wabern* 'in beweging zijn', engels *to waver* 'wankelen'), zou dan de naam van de onvaste grond op het water zijn overgegaan. Tenzij men de betekenis 'stromend of kronkelend water' direct uit het werkwoord wil afleiden: de aardrijkskundige gesteldheid laat beide verklaringen toe¹⁶⁾. Verwant is nml. *weiven*, nld. *weifelen*, got. *bi-waibjan* naast nld. *wuiven*¹⁷⁾; vandaar noordhollands *weiver* en *wuiver*, dat zowel water- als veldnaam is¹⁸⁾; alsmede de samenstelling *weiversloot*. In *Twuiwer* (Venhuizen) en *Twuiwerweg* (St. Pancras) is de *d* van het lidwoord voorgevoegd. Ook in België en Engeland komen parallellen voor: belgisch *Wavre*, engels *Waver*; maar ook *Weaver*, waarnaast met eveneens voorgevoegde *Twyver* (a. 1455 *The Weaver, Tweaver*)¹⁹⁾.

Was zulke moerassige grond met bos bedekt, dan had de overgang even gemakkelijk plaats, zoals bij *lo* nader zal worden besproken; de *Biesbos* is nog altijd evenzeer water als land (aanvankelijk met biesen begroeide zandplaten); zie ook *Merwede* en *Kreil*. Van ander soort bos zijn de voorbeelden ten onzent minder duidelijk; zo vermoedelijk de beek *de Hagen* — ook genaamd Schutterbeek, vervolg van de Lolee (O.) —, die toch wel genoemd zal zijn naar de (mnl.) *haghen*, d.i. de doornheg die een deel van de landweer uitmaakte en uiteraard gaarne de loop van een beek volgde²⁰⁾. En *de Rips*, een Noordbrabantse beek, zou zijn

¹⁵⁾ Med. 30, 44 v.

¹⁶⁾ Vgl. ook oud-gelders *Waverlo* (NGN. 3, 347).

¹⁷⁾ Zie voor al deze vormen V. Wijk met Suppl.-V. Haeringen s.s.v.v. *weifelen, wuiven*; verder Heeroma Ts. 68, 88 v.

¹⁸⁾ Ook naam van buurtschappen, b.v. *Het Wormer Weyver, Het Jisper Weyver*; meestal aan het eind van een dorp, dwars van de hoofdweg en de verbinding vormende met een naburig dorp. Vgl. vooral Karsten blz. 122; 138. De naamkunde-commissie verzamelt materiaal ter zake (vragenlijst 4 vr. 11).

¹⁹⁾ Zie Carnoy (s.v. en Handel. 22, 65 v.); resp. Ekwall River-Names blz. 440 v.; 444.

²⁰⁾ Zie vooral V. Ettmayer, Der „Dornverhau“ in der ON.-gebung auf rom. Boden (ZONF. 10, 3 v.v.); daarbij over de Duitse beeknaam *Hahn* Krahe Beitr. 1, 38 n. 14. Ook *Haagbeek* komt bij ons voor, in Limburg.

naam kunnen ontleend hebben aan het erlangs groeiende struikgewas: oudgerm. **hrispa-*, ohd. *hrispahi*, mhd. mnd. *rispe*, dial. eng. *risp*²¹).

Directe benoeming naar een dorp komt ook voor; Kaspers²²) wijst op Sauerlandse beken als *Ferndorf*, *Preisdorf*, *Untrop*, *Latrop*, die zonder de minste verandering hun namen aan verschillende dorpen hebben ontleend. Zo ging bij ons de naam van het Zuidhollandse dorp *Harg*, toen dit — wellicht naar een herberg²³) — (*De*) *Ketel* ging heten, over op het water dat vóórdien *Thurlede* werd genoemd. Het overgangsstadium van dubbelnamigheid blijkt uit de middeleeuwse bronnen: *Harga sive Ketel* (FE. 75, 25); *rivulum Thurlede, qui vocatur Harga* (Okb. Hz.² 89; 174).

Ook naar een huis kan een water benoemd worden. Het bekendste voorbeeld is *Het* of *De Keten*²⁴), een bekend water ten Oosten van Duiveland, reeds vermeld in de 14de eeuw: *van Vossenulet toten Keeten toe* (a. 1369)²⁵). Tenminste aldus verklaart Smallegange (I 267) de naam: *het diep van de Keeten, alsoo genaemt van wegen seven Keeten op Vianen* (op de zuidoosthoek van Duiveland) *sout gesoden hebbende*. Het is een speling van het lot, dat *Keten* en het vroeger besproken *Mastgat*, gewoonlijk in één adem genoemd, beide soortgelijke toevalsnamen hebben. Intussen is bij *Keten* een belangrijk motief aanwezig: een keet was een — betrekkelijk — vast punt bij de grensbepaling. Wanneer b.v. Willem, heer van Strijen, en de heer van Putten de grenzen bepalen tussen hun landen, staat er: *deerste scheydinge van der graft . . . strecket voirt bi rechten dribome te Pieter van Jaerts kete XV roeden oostwaerts* (Okb. Hz. II 266: a. 1274). Hier wordt de eigenaar van de keet genoemd, wellicht een visser of vriendhakker die daar onderdak vond, zoals men zulke keten tot op onze dagen b.v. in het watergebied van

²¹) Zie Weijnen Ts. 68, 159 en vgl. engels *Ripsley*, *Ripshook* (Mawer, Problems of place-name study 16; 51). Uitvoerig over *Rispe* Trier, Holz (Münstersche Forschungen 6) (1952) blz. 58 v.v.

²²) Proceedings II 251. Andere voorbeelden bij Bach II 1, 446 v.

²³) Aldus Leyden TAG. 53, 374; of is er verband met de waternaam *ketel* (zie ald.)? Zie voor het woord *Harg* Ts. 61, 241 v.v.

²⁴) *Het Keeten*: Koenen²³ 1246; Beckman (WN. 154) spreekt afwisselend van *de* en *het Keeten*. Misschien is *het* te verklaren uit een oorspronkelijk *Ketengat*; vgl. *Kete gatt* (Zuiderzee tussen Enkhuizen en Wijdenes): Damsteegt kaart 18. Soms ging de naam *keten* ook over op het eiland, waarop ze stonden; zo wordt het Waddeneilandje (*De*) *Bandt* (ten Z. van Juist) vermeld als *De Bandt of de keeten* op de kaart van Aelbert Haeyen (1585). Of het werd de naam van een buurtschap; vgl. *Grote Keten* (Callantsoog) (Karsten blz. 45); *Blauwe Keet* (Den Helder). In Zuid-Holland heeft men een *Aalkeetpolder* (Vlaardingen); vgl. ook *Taanschuurpolder* (Maassluis).

²⁵) Meyers, Des graven stroom blz. 63.

Kortenhoef en van de Biesbos aantreft; of een eendekooi, zo'n hut, waarnaar b.v. een bocht van de Vecht *Bergerhutte* heet²⁶⁾. Men vergelijk ook *Beulakker Wiede* (meer in Overijsel) uit *Bodelake*, waarin *bode-* = mnl. *boede* (eng. *booth*, hgd. *Bude*) is²⁷⁾. Parallellen vindt men in 't Duits: *Hüttenbach*, *Stadelbach* e.dgl.²⁸⁾.

Benoeming naar een klooster is denkbaar bij *het Levendaal* (plaatselijke uitspraak *-deel*), voormalig (immers gedempt) grachtje te Leiden. De naam doet denken aan zuidndl. *Leefdaal*, plaats gelegen aan een water *De Voer*, dat oorspronkelijk *Leef*, *Leven* zou kunnen geheten hebben: een naam die zowel Mansion²⁹⁾ als Carnoy (s.v.) voor Keltisch houden, zij het in verschillende opvatting (*lábent* 'vallend', resp. *lavanna* 'stromend')³⁰⁾. Muller³¹⁾ meent wel terecht, dat dit alles wat ver gezocht is; hij wijst op utrechts *Lievendaal*, „riddermatig” huis bij Amerongen in de 16de eeuw³²⁾, maar besluit met een „non liquet”. Indien *Lievendaal* de oorspronkelijke naam is, zou men kunnen denken aan een oude kloosternaam; vgl. *Lievendael* of *Mynnendael* of *Vallis Amoris* = Eemstein (N.-Br.)³³⁾.

Ook naar brug, sluis, duiker kan een water genoemd worden. Wel is dan de meest voorkomende naam *Brugsloot* (noordhollands *Bregsloot*) enz., maar ook kan het tweede lid onderdrukt worden, casu quo kan rechtstreekse overdracht plaats vinden. Zo heten twee doorvaarten tussen de Grote en de Kleine Poel (Westeinder Plassen) *de Grote* en *de Kleine Brug*, bij welke laatste op een waterkaart nadrukkelijk wordt vastgesteld, dat er geen brug (meer) is. Nog voor een halve eeuw lag over de Herenwegvaart in Kortenhoef een trapjesbrug voor voetgangers, *kwakel* geheten³⁴⁾, en daarnaar heten vaart en weg nog steeds *Kwakel*. Een ander woord *heul* is etymologisch verwant met het later te bespreken *hol*; immers het is ontstaan uit oudgerm. **hulī* (f.), ohd. *hulī*, hgd. *Höhle* 'hol, gat'. De oudste betekenis van mnl. *huele*, *hole* — waarbij *hole* een spelvorm van *huele* kan zijn of ook een dialectische vorm zonder

²⁶⁾ Dr. Bl. 3, 123 v.

²⁷⁾ VN. 2 53; 154.

²⁸⁾ Springer blz. 190 v.

²⁹⁾ Feestalbum-Is. Teirlinck blz. 191 v.v.

³⁰⁾ Een waternaam de *Lieve* wordt besproken door Gysseling: Jaarboek Oudheidk. Kring Hulst 1953/4 blz. 24. Zie voorts Krahe Beitr. 3, 158.

³¹⁾ NGN. 12, 78 v.

³²⁾ Waaraan wellicht het *Leeuwendaalse Laantje* bij Renen herinnert (Opgaaf-Schoemaker, Amersfoort).

³³⁾ Monasticum Batavum II 61 v.

³⁴⁾ Zie voor het woord en zijn voorkomen in toponiemen Mnl. W. 11, 427 v. Het WNT. kent daarnaast de vormen *kwaak* en *kwakel*. Pott vermeldt onder Oegstgeest een brug en huis (*De*) *Kwaak* of *Kwakel*.

umlaut — is 'gat dat men in een dijk of landscheiding graaft om twee wateren te verbinden, ter wille van afwatering of scheepvaart³⁵⁾, dan vooral 'duiker, riool, brug'. Het is een Vlaams-Zeeuws-Hollands-Utrechts woord, waarvan de kern in Zuid-Holland schijnt te liggen. Als namen van buurtschappen alhier noemen wij slechts de samenstellingen *Haasjesheul*, *Hoge Heul*, *Kwintsheul*, *Zandheultje*, *Zwaansheultje*, *Zwetheul*³⁶⁾. Composita als *Heulsloot* zijn op te vatten als *Brugsloot*; voor het simplex *Heul* als waternaam is het echter mogelijk, dat hier de oorspronkelijke betekenis voortleeft.

Dicht bij *heul* staat *pijp*, waarvan, evenals bij *heul*, de naam kon overgaan van 'duiker' in die van 'overwelfd water' en dan op 't gehele water. Het *Piepke* is een watertje, dat bij De Leek de grens tussen Groningen en Drente vormt; het *Tarjatspiepke*³⁷⁾ vindt men onder Grijpskerk. Bij Beverwijk komt voor de *Pijp* of Wijkervaart, terwijl voorts een aantal op de Linge afwaterende watergangen *pijpen* worden genoemd. Als eerste lid komt het voor in drechts *Pieperij* (zie ald.).

Een bekend woord voor sluis is *zijl*³⁸⁾; naar zo'n lozings-sluis kon het water dat erdoor geloosd werd, in samenstelling o.a. *Zijldiep*, *Zijlmaar*, *Zijlwetering*, fries *Zijbroede* genoemd worden. Van het simplex *Zijl* is het bekendste voorbeeld een water, dat ten Oosten van Leiden naar de Kagerplassen gaat, reeds vermeld in de 13de eeuw: *inter Marne et Sile juxta Leyden, sicque medietas fructuum dicte terre ipsi Cille* (Okb. Hz. II 449: a. 1282); *tusschen... den Zijl...* (Okb. Hz. II 936: a. 1296). Vgl. Stoke III 442 v.: *int water, heet de Zile, /Dats int water bi den Rine*³⁹⁾. Zo kon Kiliaan er toe komen, *sijle* te vermelden als 'incile'. Een samenstelling met *zijl* als tweede lid wordt vermeld in de 14de eeuw in Groningen: *duo aqueductus, dicti Ebbesile* (Okb. Gr. Dr. 330: a. 1332), bij Euvelgunne. Ook in Noord-Duitsland komt het voor; b.v. *Altgarmsiel*, *Rüstersiel*⁴⁰⁾.

³⁵⁾ Aldus terecht Fruin (Ts. 9, 243 v.v.) in een polemiëk tegen Verdam. Een synoniem is *doorslag*, zoals die gemaakt werd in de dijk van de Hollandse IJsel bij Jutfaas: nog heet een vaart aldaar *Doorslag* (oude plaatsen bij Beekman Gesch. Atl. II 82 v.; b.v. *ene houe te Judefais bi der Durslaghe*).

³⁶⁾ Zie Mnl. W. en DWR. s.s.v.v. Vgl. ook de geslachtsnamen *Van der Heul*, *Verheul*, *Verhuel(l)*, *Vereul*, *Dijkzeul*.

³⁷⁾ *Tarjat-* is waarschijnlijk juist dan *Tarjak-*, dat W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 227) ook vermeldt; daar als tweede naam ook *Togt sloot* voorkomt, zou men misschien *Tarjat* voor een verbastering van *Tja-riet* (zie ald.) mogen houden.

³⁸⁾ Med. 28, 7; zie ook onder *drecht*.

³⁹⁾ Maar als meer: FE. 204, 24 v.: *in lacum vicino Rheno quem incolę dicunt Sile*; vgl. voor deze overgang hierbeneden.

⁴⁰⁾ Bach II 1, 285.

Niet geheel hetzelfde geval is *spui* 'sluis'; hier schijnt men bij wateren als het *Spui* (Den Haag) uit te moeten gaan van de betekenis 'spuikom, gemaakt om ander water te kunnen zuiveren en doorspoelen'. Ook als riviernaam komt het voor; bekend is *het Spui*, het water dat Beierland en Putten scheidt ⁴¹⁾. Een kil bij Lage Zwaluwe heet *Vloedspui*.

Weer anders staat het met *knijp*. Het Woordenboek ⁴²⁾ kent dit woord als kunstmatige vernauwing van een waterloop, in 't Noordoosten van Nederland. Het is dus eigenlijk geen waternaam, maar er nauw mee verwant: het water wordt vernauwd door de „knijp”, die een eenvoudige waterkering kan zijn: *in fossato, quod Grove* (= de *Groeve* bij Zuidlaren) *vulgariter dicitur . . . supradicti illud waterscutte sive nortpant, quod nunc vulgariter dicitur Knipe* (Okb. Gr. Dr. 527: a. 1364). Deze *Knipe* is nog bewaard als *De Knijp*, brug en huis onder Zuidlaren. Vgl. andere plaatsnamen als *Boven-* en *Beneden-Knijpe* in Friesland. Voor het gehucht *De Knijp* (De Wijk) geeft Pott als bijvorm op *Knippe*, een vorm die ook in Holland voorkomt; vgl. bij Boekenoogen *knipsluis* en *Knipsloot*, en bij Fockema Andreae (bl. 26) *de Knippolder* ⁴³⁾. Een naam als *Knipsloot* laat zich vergelijken met gronings *Kliefsloot*, bij gronings *klief*, *klieve*, dat ook sluisje, waterkering kan betekenen ⁴⁴⁾.

⁴¹⁾ Zie WN. 202.

⁴²⁾ WNT. VII 2, 4637 v. (s.v. *knijp* II); zie ook Kalma 1, 56 v. Is een soortgelijke naam noordhollands *Smuigel(polder)* (Karsten blz. 127)?

⁴³⁾ Vgl. *knip* 'knik in een weg': WNT. VII 2, 4674 v. (*knip* V).

⁴⁴⁾ Zie De Vries Gr. pl. n. blz. 93 v.v.

VII. VERWISSELING VAN NAMEN VOOR GEUL EN ZANDBANK ¹⁾

Nog een andere betekenisontwikkeling bij woorden voor *geul* moet hier besproken worden. In de Wadden, in de benedenloop van onze grote rivieren kronkelen zich de geulen tussen ondiepe gedeelten, zand- of slikplaten, zandbanken of hoe ze verder mogen heten, door. Het kan dan gebeuren, dat de aandacht zich van de zandplaat die trouwens bij hoog water onderliep, verplaatst naar de geul die erlangs stroomde; te eer wanneer — zoals vaak het geval was en is — zandplaat en geul zich werkelijk allengs verplaatsen. Zo ontstond bij namen die niet meer als appellativa in gebruik waren en dus geen scherp omlijnde betekenis meer hadden, een gevoel van onzekerheid: bank of vaarwater? Duidelijk komt dit b.v. uit bij *balg*, dat blijkens zijn etymologie — verwantschap met *belgen*, eig. = 'opzwellen' — aanvankelijk werd gebruikt voor 'zandplaat', maar dan ook voor 'geul'; b.v. *Kromme* en *Dove Balg* tegenover *Dorre Balg* ²⁾, *Balgzand*. *Scholbalg* is een tautologische samenstelling, waarin *schol* ³⁾ 'ondiep' het gesubstantiveerde adjectief is; oorspronkelijk de ondiepte aanduidend, werd het later de benaming van de geul zelf, = het (Nieuwe) Friese Gat. Een ander voorbeeld is gronings *blain* 'laagte in de Dollard, waarin het water opkomt en afgaat'. Ook hier moet blijkens de etymologie de oorspronkelijke betekenis die van plaat geweest zijn; immers het is toch wel hetzelfde woord als ndl. *blein*, mnl. *bleine*, eng. *blain* 'gezwel, blaar'. Een derde voorbeeld is vermoedelijk *Kreil*: uit een oorspronkelijke betekenis van 'moerasbos' ontwikkelde zich die van zandbank, met griendhout begroeid (*Die Creyle* a. 1532; *Bos van de Creil*) en dan die van vaarwater in de voormalige Zuiderzee ⁴⁾.

De omgekeerde betekenisontwikkeling, die van water tot zandbank, treft men aan bij *ril*. Verwant met *Rijn* en *rijt* (zie ald.), is het evenals deze beide woorden een afleiding van de idg. basis *ri* 'stromen': germ. **riđlō(n)*- werd door assimilatie ndl. *ril* = engels *rill* 'beekje'. In Groningen en Friesland is de gewone betekenis van dit *ril* geul vooral in de buitendijkse gronden; in Overijssel in de 16de eeuw het hydroniem *Rille* (NGN. 14, 32). Daarnaast komt in Holland de vorm *rel* voor, in

¹⁾ Fr. Pl. N. 4, 82 v.v.; daarbij 5, 16.

²⁾ Tenzij *dor* hier het water aanduidt; zie onder „Adjectief”.

³⁾ Zie voor dit woord onder *Schelde*.

⁴⁾ Buma Fr. Pl. N. 5, 2 v.v., die de juiste etymologie geeft: ontleend aan lt. *craticulum* bij *cratis* 'rijshout, horde'. De in Med. 29, 45 door mij aarzelend geuite veronderstelling (vishorde → viswater) is wel niet houdbaar.

't bijzonder voor een waterloop in de duinen; b.v. *de Grote Rel* bij Aardenhout ⁵⁾, *Duinrel* bij Wassenaar ⁶⁾. Er is geen twijfel aan, dat *zandril* 'zandbank of zandplaat in een rivier' (O.) hetzelfde woord is ⁷⁾.

⁵⁾ Karsten blz. 140.

⁶⁾ Volgens de Lijst thans een bos aldaar.

⁷⁾ Niet hierbij *Faljeril*, eiland in het noordelijk deel van de Kagerplassen, ouder *Pharil* (1646), *Fairhill* (1688): zie Bijleveld (Navorscher 92, 94 v.), die denkt aan een 17de eeus lustoord van de prins van Oranje.

VIII. VERDERE BETEKENISVERANDERING (MEER EN Z.)¹⁾

Ook afgezien van wat hiervóór is besproken, is het nodig voor een juiste beoordeling van toponiemen met betekenisverandering rekening te houden. Want hoewel het verstarde woorden zijn, waarin geen andere semantische ontwikkeling voorkomt dan dat een naam kan blijven, ook als het object van karakter verandert, komen betekenisverschillen voor, doordat zij uit verschillende tijden en uit verschillende streken stammen. Uit verschillende tijden, dus zij weerspiegelen diverse fasen van betekenis van éézelfde woord; uit verschillende streken, dus zij reflecteren allerlei dialectische schakeringen. En daar komt speciaal bij de hydroniemen nog iets bij: wanneer zo'n terreinwoord zich uitbreidt buiten zijn oorspronkelijk gebied, behoeft het niet halt te maken voor een terrein waar het aangeduide verschijnsel niet op die wijze voorkomt, maar het kan zich dan in betekenis aanpassen aan het nieuwe landschap.

Meer en *zee* zijn twee woorden die herhaaldelijk, wat de betekenis betreft, in elkaar overgaan, doordat er geen scherp omljnd betekenisverschil is. Men vergelijkte²⁾ lt. *mare* 'zee' met got. *mari-saiws* 'meer' — op zichzelf een merkwaardige combinatie van beide woorden —, waarnaast got. *marei* 'zee'; of ndl. *meer* (waarnaast mnl. *mere* nog beide betekenissen kent) met hgd. *Meer* 'zee'; of got. *saiws* 'meer' (waarnaast in de oorkonde van Napels van *saiwe* [g. pl.] 'paludes' gesproken wordt), hgd. *See* met ndl. *zee* (waarnaast Teuthon. *see* 'eyn groit stainde water, stagnum', Kil. *see* 'stagnum, lacus'). Of ook: *het Aelmeere* (a. 755) werd tot *Sudersee* (a. 1340), en dit maakte weer plaats voor het *IJselmeer*. De betekenisontwikkeling van (got.) *saiws* van meer tot moeras, is zeer begrijpelijk, doordat binnenmeren de neiging hebben dicht te groeien; nog altijd kost het jaarlijks veel moeite om door uitkappen b.v. de *Naardermeer* deels open te houden. Ook lt. *mare* onderging soortgelijke betekenisontwikkeling tot 'stagnum, poel', en dat het Duitse *Meer* daarin heeft gedeeld, blijkt uit hgd. *Meerrettich*, een plant die op moerassige plaatsen groeit³⁾. Voor ndl. *meer* hebben wij ook duidelijke aanwijzingen; zo wordt in de buurt van *Worde* (d.i. *Weurt* bij Nijmegen) gesproken van *duo mansi... adiacentes stagno quod vulgariter mere vocatur* (Okb. Utr. 1133: a. 1247).

Zijn dus *zee*, *meer*, *moeras*, *poel* verwante begrippen die gemakkelijk in elkaar kunnen overgaan, het blijft daar niet bij. Een zich versmallend

¹⁾ Vgl. N.Tg. 47, 215 v.v.

²⁾ Zie voor het wisselend geslacht onder *meer*.

³⁾ Schröder DNK. 138.

meer kon men voor een brede waterloop aanzien; een waterloop die uitliep of overging in een meer, kon naar dit meer genoemd worden. In een waterrijk land lagen de meren soms zo dicht in elkaars nabijheid, dat de geulen die ze verbonden, als onderdelen van die meren konden beschouwd worden. Moerassen zijn vaak, vooral in de lage landen, de oorsprong van waterlopen, en omgekeerd vormen waterlopen door lage landen bij onvoldoende waterafvoer moerassen.

Men stelle zich b.v. een streek als het tegenwoordige Noord-Holland in de middeleeuwen voor. Het was overdekt met meren en meertjes die door allerlei wateren met elkaar waren verbonden, en deze veenwateren liepen door moerasland, daar goede afwatering ontbrak. En telkens veranderde de toestand; bij hoge waterstand vloeiden de meren in elkaar over, werd moeras tot meer, werden de veenrivieren delen van de meren; terwijl bij lage waterstand de meren inkrompen. Die veranderingen konden blijvend zijn: een *meer* kon tot *maar* worden en omgekeerd, een rivier tot *meer*. De Utrechtse Vecht en de Amstel zijn zulke typische veenwateren, ontstaan uit veenplassen, vormend een overloopsysteem naar een uitgebreid moerassengebied, dat het water van de Utrechtse hoogten afvoerde. Afwisselend veranderde de mens de toestand door uitvening of verbeterde hij die — dit vooral sedert de 13de eeuw — door afwatering en ontginning.

Het oudste voorbeeld van de dubbele betekenis rivier-meer is *Flevo* (*Flevum*); hier betreft het een zich tot meer verbredende rivier. Aanpassing aan het terrein treft men in mnl. *mare* (*maer*) 'stilstaand water, meer, poel, moeras', dat in het aan meren rijke Noord-Holland zijn oorspronkelijke betekenis handhaaft, maar in Zeeland voor belangrijke brede wateren wordt gebruikt (*Sonnemare* e.a.), in Friesland en Groningen echter betrekkelijk kleine natuurlijke waterlopen aanduidt. Behalve deze, elders in dit werk uitvoeriger besproken gevallen (*Flevo*, *maar*), noemen wij nog een aantal voorbeelden, die het boven besprokene kunnen illustreren:

1. *In Velscherbruch et inter rivulum qui dicitur Mere*: F.E. 87, 30. Waarschijnlijk is deze rivulus de *fluvius Velisena* (Okb. HZ.² 3 AB: a. 719—739). De betiteling als *Mere* heeft de beek wel hieraan te danken, dat hij uitliep in een meer; immers de Fontes Egmundenses (93, 7; 13) kennen inderdaad een *Velsere-Mere*⁴).

2. Eveneens in de Fontes Egmundenses (56, 19; resp. 56, 29): *Cumque saltum qui Rinimera dicitur transirent*; resp. *extra nemus ad vadum quod Rennemeer vulgariter dicitur*.

⁴) Zie verder onder *Velzen*.

Rennemeer is dus wel de benaming van een zich tot meer verbredende beek; het eerste lid is allicht bewaard in de plaatsnaam *Rinnegum* (onder Egmond-binnen), ouder *Rinighem* (FE. 62, 16). Het water sluit aan bij die *aquis que vocantur mere inter Berghen et Alkmer sitas* (Okb. HZ. I 541: a. 1251; vgl. II 120: a. 1264). *Renne-* wijst erop, dat de naam vooral op de beek betrekking heeft, waarvan het „lopen” eerder in 't oog valt dan van een meer⁵⁾. *Vadum* is de Latijnse vertaling van mnl. *wat*⁶⁾ in de betekenis van *voorde*; vgl. *Fresones occidentales, qui habitant trans vadum qui Occenworth*⁷⁾ *dicitur* (FE. 173, 24). En de *salvus qui Rinimera dicitur* is een moerasbos, een soort van „Merwede”.

3. Het — in de 17de eeuw drooggelegd — meer *de Beemster*, plaatselijk *Biemster* (met noordholl. *ie*), wordt op de oudste plaatsen vermeld als een rivier: *iuxta flumen Bamestra* (Okb. HZ.² 89: ± 1215?); *ab oriente fluminis quod dicitur Bamestra* (FE. 62, 39). De tegenwoordige vorm met *e* komt ook reeds in de Fontes Egmondenses voor: *Bemestre* (76, 19). De naam is, ondanks verschillende pogingen⁸⁾, nog niet bevredigend verklaard.

4. Ook de *Leidse Meer* wordt een rivier genoemd: *a salso mari usque ad flumen Leithenmeer* (Okb. HZ. I 479: a. 1248). Vgl. ook Okb. HZ. I 496 (a. 1249): *a salso mari usque ad flumen dictum Leythenmere*, waar men uit *dictum* zou kunnen afleiden, dat de steller van deze oorkonde iets van 't contrast tussen *flumen* en *meer* gevoeld heeft.

Eigenlijk is het niet geheel juist, *Leidse Meer* en *Leithenmeer* als éézelfde naam voor te stellen. Immers de *Leidse Meer* die langzamerhand met Spieringmeer en Haarlemmer of Grote Meer tot één Haarlemmermeer versmolt, ligt zover van *Leiden*, dat hij niet naar deze plaats is benoemd, maar — zoals bovenstaande oudste vormen ook laten zien — naar een andere *le(i)de* (zie onder *lee*). Eerst in 1296 wordt verband met de stad *Leiden* gesuggereerd door de vorm *Leydermere* (Okb. HZ. II 936), en later verschijnt dan *Leidse Meer*⁹⁾.

5. De *Bisschopsgraaf* is een vaart van Kuilenburg naar de Linge, en dat deel dat dicht bij Kuilenburg ligt, heet wel *Meer*. Dit *Meer*, dat verdrongen of teruggedrongen werd sedert de 13de eeuw tengevolge

⁵⁾ Zie ook onder Rijn.

⁶⁾ Zie onder *waai*.

⁷⁾ D.i. **Okken-voorde* (eerste lid persoonsnaam); vgl. Beka blz. 54: *vadum Ockenword*; klaarblijkelijk niet ver van Alkmaar.

⁸⁾ O.a. door Karsten blz. 37 (met literatuuropgave) (bij ofri. *bām* 'boom'); vgl. ook W. de Vries Verbr. 28 v.; Heeroma Ts. 68, 85. Zie voor het *-str-* suffix in waternamen (*Alster*, *Wilster* e.a.) Bach II 1, 207 v.; en vgl. *Suster*.

⁹⁾ *De Leydtschemeer* a. 1594 (Ramaer 201) en vaker.

van de veranderde situatie, n.l. de vergraving tot een *fossat(um)*, *quod dicitur Biscopsgrave* (Okb. Utr. 1414: a. 1257), is de oorspronkelijke benaming; immers reeds in 1148 is sprake van een *lacus* aldaar: *capellam quoque Langesmerh cum fundo in quo sita est, liberam, et terras, quas ex utraque parte Laci possidet*: Okb. Utr. 395 (vgl. ook 396). En nog is het naar dit meer genoemde *Langsmeer* (a. 1135 *capella de Langesmeer*: Okb. Utr. 355) als buurt van en polder bij Kuilenburg bekend.

6. Wanneer Willem van Oostervant op zijn tocht naar Vlaanderen over de brede mond van de Westerschelde vaart, dan spreekt Melis Stoke van *dat mere*; vgl. VII 1117—1119: *Ende voer met enen sconen here/Van Arnemuden over dat mere,/Tote in Vlaendren met sconen scaren.*

7. Het Tolense water *Vosvliet* (Okb. HZ. II 220: a. 1256) leeft voort als het aldaar gelegen dorp *Vos(se)meer* (zie onder *vliet*).

8. Uit hetzelfde gezichtspunt valt te beoordelen, dat — volgens Hoeksema¹⁰⁾ — in het rivierkleigebied de *meer*-namen van percelen land wijzen op dichtgeslibde geulen en binnengedijkte, verlande stroombeddingen: *Meer*, *Lagemeer*, *Hogemeer* enz.; de als laatste restant van de rivier overgebleven sloot heet *Meer-* of *Mersloot*.

9. Ten slotte de *Merwede*, waar *meer* als eerste lid voorkomt. Etymologisch is de naam doorzichtig: *meer-bos*¹¹⁾; hij is overgegaan van het moerasbos (*in silva Meriwido*)¹²⁾ op de rivier (*per flumen Meriwido*)¹²⁾. Een juiste omschrijving van het bijkans ontoegankelijke terrein geeft de volgende plaats: *Erat etiam locus quidam silvis ac paludibus inhabitabilis, qui ab incolis Mereweda nomen accepit, ubi videlicet Mosa et Wal fluvius de Rheno effluens pariter corrivantur. Nullusque ibi praeter venatores ac piscatores habitare antea consueverat.* Aldus *Gesta Episcoporum Cameracensium* (midden 11de eeuw)¹³⁾. Vooral uit Okb. HZ.² 87 (a. 1064), waar enige keren *Merwede* te lezen is, wordt in het gehele verband duidelijk, dat de naam *Merwede* vroeger

¹⁰⁾ TAG. 64, 40 v.v. = Boor en Spade 2, 102 v.v. Vgl. ook nog bij Kampen *het Meer*, eens een natuurlijk stroompje (NGN. 14, 30).

¹¹⁾ Het tweede lid is mnl. *wede*, os. *widu*, ohd. *witu*, ags. *widu*, *wudu* (engels *wood*). De juiste verklaring reeds bij L. A. te Winkel (Taalgids 8 [1866], 287 v.v.); afwijkende latere verklaringen als die van V. Rheineck Leyssius (bij Hettema² 105: 'meer-weide') en Carnoy (Handel. 22, 69 v.: *merw-itya*) zijn te verwerpen. Eventuele parallellen in 't buitenland (luxemburgs *Marvie* en frankisch *forestum Wasda*) laten wij hier buiten beschouwing.

¹²⁾ Alpertus, *De diversitate temporum* (± 1025) (Mon. Germ. hist. S.S. IV 718 [II 20], resp. 704 [I 8]).

¹³⁾ Mon. Germ. hist. SS. VII 471 (III 19).

voor een uitgestrekt riviergebied werd gebruikt, dat mede de Noord en Nieuwe Maas omvatte ¹⁴⁾; en wanneer in genoemde oorkonde gesproken wordt *de Riede iuxta Merewede*, dan zal men met Beekman ¹⁵⁾ bovengenoemde *silva Meriwido* terug kunnen vinden in de *Riederwaard*, thans IJselmonde.

Wat de formele kant betreft, de oudste plaats geeft een bedorven overlevering: *piscariam in Mervada* (Okb. HZ.² 17: a. 877); juister luidt het, wanneer 20 jaar later weer over visserij ald. wordt gesproken, *piscatio in Merewida* (Okb. HZ.² 19: a. 897). Sedert de 11de eeuw verschijnt regelmatig *Merwede*, *Merewede*; ook gelatiniseerd tot *Merweda*; soms ook met syncope van de *d* *Merwē*; vgl. daarvoor o.a. Okb. HZ.² 80 (a. 1050): *Merwede*; Okb. HZ.² 87 (a. 1064): *Merewede*; Okb. HZ.² 75 (a. 1028): *Merweda*; Okb. HZ. N 65 (a. 1281): *tusschen den wateren van de Merwe ende van den Lecke . . . tusschen den wateren van der Merwen*. Melis Stoke schrijft *Marwede* (naast *Merwede*) onder invloed van de bekende wisseling van *ar* naast *er* vóór labiaal; de vorm komt ook elders voor (b.v. RHZ. I 148). Maar het merkwaardigst om het archaïstische ervan is het bovenvermelde *Meriwido*, waar de zwakbevoegde volle vocalen nog behouden zijn ¹⁶⁾.

Ook buiten het woord *meer* levert onze taal ¹⁷⁾ voorbeelden van de overgang moeras-waterloop en omgekeerd. Het kan dus niet als een argument tegen de afleiding van *sloot*: *sluiten* gelden, dat de betekenis 'poel' voor *sloot* tamelijk oud en verbreid is. Het omgekeerde als bij *sloot* is het geval bij *lo*, waarbij men dus niet aan de identiteit van *lo* 'moeras (bos) en *lo* 'waterloop' behoeft te twijfelen (zie onder *lo*). Andere voorbeelden zijn ndl. *broek* 'moerasgrond' tegenover ags. *brōc* 'rivulus' (engels *brook*); ndl. *stroet* 'moerasgrond, begroeid met laag hout' tegenover Duits *Un-strut* (rivier; met augmentatief *un-*) ¹⁸⁾.

¹⁴⁾ Mag men in verband daarmee ook noemen het simplex *Weede*, genoemd in een oorkonde, waar de heren van Strijen en van Putten de grenzen bepalen tussen *onse lande die gevoeget sijn te gadere tusschen Strien ende Weede* (Okb. HZ. II 266: a. 1274)? De spelling wijst daar niet op, evenmin als bij het onland (half water, half land) *Weede* (Ilperveld: N.H.), dat men toch wel zal moeten scheiden van noordholl. *De Weed*, buurtschap bij Venhuizen (= weide: Karsten blz. 81).

¹⁵⁾ WN. 135. Zie overigens ook Fockema Andreae (Zuid-Holl. Studiën II [1952] 21 v.v.) over de heerlijkheid-Merwede bij Dordrecht en over Putten als latere naam van de hoofdheerlijkheid.

¹⁶⁾ Vgl. onder *meer*.

¹⁷⁾ En andere talen; ook buiten het Germaans; b.v. *fluvius Palo* (Plin.), nu *Paglione*: lt. *palus*; zie Krahe Beitr. 1951/2 blz. 231 v.

¹⁸⁾ Dit naar de verklaring van Schröder (DNK. 170; 371); zie echter ook Bach II 1, 150.

Een interessant voorbeeld in het onderhavige verband is ook *bron*, dat soms gebruikt wordt voor het gehele water (zij het ook meest niet-belangrijke wateren), van oorsprong tot mond. Vergelijk ags. *burna*, dat niet zelden 'beek' betekent; in Engelse namen is het de gewone betekenis. Men vindt het — zie Ekwall — als simplex = beek (*Bourne*, *Burn*), maar vooral als tweede lid van samenstellingen, die dan waterlopen (*Lamborne*, *Wimborne*) en secundair ook plaatsen (*Blackburn*, *Shirburn*) aanduiden; karakteristiek is de naam *Bourne-mouth*, eig. 'the mouth of the stream'. Men krijgt de indruk, dat dit ook wel eens in 't Nederlands het geval is geweest; zo wanneer er onder Bleiswijk gesproken wordt van *lant dat leget tusschen Rotte ende Wilenesbrunne* (Okb. HZ. I 391: a. 1242; maar *Willyns borne... Willijs borne*: Fremery 309: a. 1295/6)¹⁹). Een eenzelfde indruk maakt Okb. HZ. II 897 (a. 1295), betreffende de heerlijkheid Strijen: *Voert dat si dycken moghen doer tgrote borre daer si willen, op dese voorwaerde, dat si van den Gravinensloet tot int clene borre haren waterganc plaghen te hebben*²⁰). En boven zagen wij, dat ditzelfde *borne*, *borre* vermoedelijk bewaard is in *Bernisse* en *Borrekeken*. Een plaatsnaam die bij deze opvatting een bevredigende zakelijke verklaring zou vinden, is *Baarn* uit *borne*²¹): het dorp ligt zo dicht bij de *Eem*, dat, indien deze rivier eens *borne* werd genoemd, het de naam daaraan kon ontlennen. Een soortgelijk geval als *bron* is *wel*; vgl. engels *Cromwell*, eig. = kronkelend water.

Overigens zal men voorbeelden van soortgelijke betekenisovergangen als boven zijn behandeld, bij een vrij groot aantal tweede bestanddelen kunnen vinden; zie *laak*; *sprang*; *ketel*; *pot*; *waal*; *put*; *dobbe*; *sol*; *poel*; *vijver*; *gat*; *kuil*.

¹⁹) Vgl. in Duitsland *Willenbrunn* (Petri blz. 534 v.). Zoals bekend, is mnl. *borne*, *borre* later vervangen door het uit 't Duits geïmporteerde *bron*; een voorloper daarvan is bovengenoemd *Wilenesbrunne*. Zie verder voor *bron* ook verderop.

²⁰) In de oudere Latijnse oorkonde (Okb. HZ. II 402: a. 1244) is het onbegrepen *borre* verhaspeld tot *norre*: *ut per medium magni norre aggerem ubi voluerit faciat tali conditione ut a Gravinensloet usque in parvum norre aqueductum fodiat*.

²¹) 't Laatst hierover Muller NGN. 12, 71. De betekenis *bron* past daarentegen in Gelderland: *Mariendaal*, vroeger *Marienborn* (*t fonteijne klooster*), en *Warnsborn*; en in Limburg: *Born*, *Kaumer*, *Schoonborn*. Als eerste lid in *Barneveld* (G.), met ongerekte *a*.

IX. WATERNAMEN, DOOR MISVERSTAND ONTSTAAN

Bekend is het taalkundig verschijnsel, dat door „Rückbildung” of „backformation” nieuwe woorden ontstaan; zo b.v. is uit *driehoekig* het jongere *driehoek* gevormd. Min of meer hiermee te vergelijken is het ontstaan van waternamen, die — ten onrechte — worden verondersteld aanwezig te zijn in samengestelde toponiemen; hetzij dat dit onbewust gebeurt (volksetymologie), hetzij doordat historici bewust een naam ontleden en dan de waternaam eruit afleiden. Meestal leiden deze namen dan een vrij kunstmatig leven, d.w.z. ze komen alleen voor op de kaart. Zo heeft Ekwall¹⁾ gewezen op een reeds in 1576 vermelde riviernaam *Chelmer*, afgeleid uit *Chelmsford*, onder *Chelmeresford*, dat evenwel in werkelijkheid betekent „the ford of one Cēolmār”. En Vincent²⁾ heeft zelfs bevonden, dat soms zowel het eerste als het tweede deel een afzonderlijk leven gaan leiden: uit de plaatsnaam *Virton* ontstaan twee waternamen *la Vire* en *le Ton*. Bij ons zijn twee aardige voorbeelden daarvan *Ur* en *Zoom*, beide door Beekman³⁾ in 't juiste licht gesteld.

In Limburg ligt aan de Maas een plaats *Urmond*, en men heeft dit opgevat als liggend aan de mond van de *Ur*, zodat een bij *Urmond* uitkomende beek onder deze naam verschijnt op de Topografische Kaart en dit water ook plaatselijk aldus wel genoemd wordt. Intussen, de oudste vorm is *Overmunte* (a. 1153), waarin het eerste lid duidelijk *over-* is; *-munte* is later verhaspeld tot *-mond*⁴⁾. Het is, zoals Beekman terecht schrijft, „een waardige tegenhanger van wat met *Bergen-op-Zoom* geschiedde, toen men, niet meer wetend wat die naam *zoom* beduidde, een oud, naar die stad gegraven turfvaartje *de Zoom* doopte”. In werkelijkheid heet de stad aldus, omdat hij op de *zoom* der hogere gronden ligt; vgl. *Veluwezoom*.

Van andere aard is het misverstand, dat een klerk ertoe bracht om *wordende besheer het diep gegraven* (18de eeuw) te veranderen in *wordende het Besheerdiep gegraven*, vanwaar nog hedentendage de Visvlietervaart ook *Besheersdiep* wordt genoemd⁵⁾.

1) English River-Names blz. XLI v.v.; zie ook Förster blz. 215 v.v.

2) Vincent, Les noms de cours d'eau, formés par découpage d'un nom de cours d'eau ou de lieu (Revue de l'Université de Bruxelles 1927). Duitse voorbeelden (b.v. *Ditz* uit *Ditzenbach*) bij Springer blz. 215 v.v.; Bach II 1, 148.

3) TAG. 42 (1925), 1 v.v.; NGN. 6, 34 v.; WN. 265 v.

4) Niet overtuigd is Hardenberg (Publications de la Soc. hist. Limbourg 83 [1947], 224): bij kelt. *ūr* 'fris'; hij houdt — naar vriendelijke mededeling — *Ouermunte* voor een verbastering van **Ouermunte*.

5) Med. 29, 8 (met literatuur).

X. DUBBELVORMEN BIJ WATERNAMEN ¹⁾

Een waternaam kan in twee verschillende vormen voorkomen, hetzij doordat deze ontstaan zijn uit twee nauw verwante grondvormen, hetzij doordat het water loopt door twee dialectgebieden ²⁾, hetzij doordat naast de algemeen Nederlandse benaming een dialectische vorm naar boven dringt. Indien dan in de loop van de tijd de ene vorm zich vastzet voor het ene deel van het water, de andere voor een ander deel van datzelfde water (of ook voor een ander water), dan ontstaan twee verschillende namen, waarin men licht niet meer de oorspronkelijke eenheid herkent: het zijn dubbelvormen met verschillende betekenis geworden.

Aldus staat het met de *Amstel/Angstel*, waarover Muller ³⁾ een zorgvuldig gedocumenteerd opstel heeft geschreven. Wij weten hieruit, dat *Amstel* oorspronkelijk de naam van de landstreek en heerlijkheid was, die later overging op de rivier (zie hiervóór). Daartoe behoorde ook *Ouder-Amstel*, dat ten Oosten van de Amstel zich uitstreckte tot voorbij Botshol naar het Utrechtse Baambrugge. Het is dus begrijpelijk, dat de naam van de heerlijkheid evenzeer kon overgaan op het natuurlijk water dat wij thans om zijn vele bochten de *Kromme Angstel* noemen, die langs Baambrugge en Abkou in het Abkouder Meer liep; in tegenstelling daarmee werd een rechte vaart die van Nieuwersluis naar de Angstel gaat, de *Rechte Angstel* genoemd. Het is dus zo, dat *Amstel* met begrijpelijke assimilatie kon worden tot **Anstel* (overgeleverd is *Anster*: a. 1347) en dat hieruit in de taal van 17de eeuwse boeren de vorm *Angstel* ontstond. Men voelde niet meer het verband tussen beide namen en wateren: wie in westelijke richting ging, moest eerst langs de kronkelende Winkel en Waver, vóór hij van de *Angstel* in de *Amstel* kwam, en in noordwestelijke richting waren het de evenzeer bochtige Holendrecht en Bullewijk, die het Abkouder Meer met de Amstel verbonden of, wil men, ervan scheidden. De boerse vorm met *ng* legde het daarentegen af in en bij de hoofdstad ⁴⁾.

¹⁾ Med. 29, 85 v.v., waarheen voor bewijsplaatsen en verdere literatuur verwezen worde.

²⁾ In dit geval is er geen principiëel verschil met de „polyglotten Namenspaare”, door Kranzmayer (Proceedings II 108 v.v.) besproken. Vgl. ook Devleeschouwer, Trois triplets toponymiques en Wallonie (Vox Romanica 13, 24 v.v.).

³⁾ NGN. 9, 133 v.v.; daarbij 10, 54; 12, 70.

⁴⁾ De voormalige geul bij Wieringen het *Amsteldiep* is secundair zo genoemd, omdat hierdoor vele schepen naar en van *Amsterdam* voeren. Een ander voorbeeld, waar het middendeel een andere naam kreeg, betreft, met lichte differen-

Een tweede voorbeeld van iets andere aard — dat etymologisch met het zo juist besprokene samenhangt — is *Amersfoort-Eem*. Niets ligt meer voor de hand dan de naam van de *Eem* die te *Amersfoort* uit de samenvloeiing van twee beken ontstaat, in die van genoemde stad terug te vinden; ook zakelijk, daar *Amersfoort* een echte *voorde*-stad is, die opgekomen is als verkeersknooppunt voor het doorgaande verkeer; Vondel (VIII 608 v.) karakteriseert *Amisfort* dan ook niet onaardig als *de Bruit van d'Eem*. Echter, Muller heeft terecht erop gewezen, dat men dit niet mag bewezen achten, alvorens het verschil in klank (*a*, *r*) is verklaard. Uitgangspunt is daarbij germ. **āma*- naast **āmi*-, op dezelfde wijze als naast **-apa* **-api* (*Epe*) voorkwam (zie de *apa*-namen); ook **āma*-, **āmi*- was een algemene aanduiding voor een natuurlijke waterloop. Dit germ. **āma*-, mnl. **ame*, is overgeleverd in *Ame-stelle*, *Amstel*; voorts in het op enige plaatsen in jongere en in oudere tijd in Friesland gevonden *Aamsloot* (met later toegevoegd *-sloot*)⁵). Daarnaast is germ. **āmi*-, mnl. **eme*, bewaard in de naam *Eem* die aan verschillende wateren toekomt: 1) de *Eem* bij Amersfoort, welke naam zich vroeger ook boven deze stad over de Lunterse Beek uitstreckte⁶); 2) de *Kromme Eem* die vroeger het zuiden van de Gelderse Vallei afwaterde naar de Rijn en waarvan bisschop David van Bourgondië gebruik maakte, toen hij voor de ontginning van het veen (*Venendaal*!) de naar hem genoemde *Bischof Davidsgrift* liet graven; 3) de *Eem* die in de Alm uitstroomde niet ver van het — in 1421 verdrongen — *Eemkerke*⁷). De overgangsvorm tussen **ami*- en *Eme*, n.l. *emi*-, is vermoedelijk bewaard als bos-veldnaam in oudgents *Emi-sittrud* (DB. 49: a. 941). Een afleiding van *eem* is het werkwoord *beëmen*, dat in het oud-Drents voorkomt⁸).

Korte namen lenen zich bijzonder voor uitbreiding met suffixen (zie

tatie, *Dieze* en *Dies(s)e*, die slechts schijnbaar twee verschillende wateren zijn (zie aldaar).

⁵) V. d. Molen Fr. Jierb. 3, 66 v.; Kalma Fr. Pl. N. 1, 7. Zie ook Karsten Fr. Pl. N. 5, 41 v. (o.a. over *Ameland*); hij verklaart de *r* van *Amersfoort* als voorbarigheids-assimilatie.

⁶) Vgl. V. d. Bergh³ 33.

⁷) Zie de oude vormen van deze verschillende wateren bij Muller, speciaal ald. over *Hemus* (DB. 178: a. 777).

⁸) Stapelkamp N. Tg. 38, 51. De geografische verdeling van *aam/eem* is dus niet gunstig voor de veronderstelling, dat de verhouding van beide vormen zou zijn als die van *A/Ee* (waarover H. Gr. § 31). Het parallellisme zou echter versterkt worden, indien men in de *ie* van *Diemen* (pl. uitspr. *Diem*) een ontwikkeling zou mogen zien als in *Ie* (*Krommenie*). Deze afleiding van *Diemen*, door Muller als dilettantisme veroordeeld, is in jongste tijd verdedigd door Karsten (blz. 46): *Diemen*, ouder ook *Demen* (Okb. Utr. 748: a. 1226) zou, met voorged. lidwoord, een verbogen vorm van *ame*, *eme*, noordhollands **ieme* zijn.

ald.), en zo ontstond naast *Eem* met *s*-suffix een verlengde vorm *Eems* (in de klassieke overlevering *Amisia*). Op soortgelijke wijze ontwikkelde zich met *r*-suffix een germ. **amra*- > mnl. **amer* of **ammer* (op dezelfde wijze als b.v. ndl. *hamer* naast hgd. *Hammer*). Zo heet het benedendeel van de Bergse Maas ten Zuiden van de Biesbos de *Amer*. Niermeijer⁹⁾ heeft aannemelijk gemaakt, dat deze *Amer* bedoeld is in de uit de tijd van Karel de Grote of Lodewijk de Vrome daterende *Euua, quae se ad Amorem habet*. Hij houdt genoemde *Amer* voor een oorspronkelijke linkerzijtak van de Oude Maas, die zich oudtijds een heel eind stroomopwaarts hiervan afsplitste, en acht het mogelijk, dat de plaats *Ammersooien* de herinnering daaraan bewaart. Een ander water is de *Ammer*, die in de Alblasserwaard in de Lek uitkwam bij *Groot-Ammers*, waar aan de overkant de oude tolplaats *Ammerstol* ligt; vgl. *Ammers*: Okb. HZ. I 345 (a. 1233); Okb. Utr. 1158 (a. 1248) e.a. Fremery 220 (a. 1283) noemt *tusschen Ammers ende Lecke*, waar (ondanks de *s*) klaarblijkelijk het water bedoeld is. Een waternaam *Amer* is vermoedelijk ook te zoeken in de *bona sua, que dicuntur Amerlant*, welke Gijsbert van Ruwiel (onder Breukelen-Nijenrode) aan het bisdom Utrecht in 1240 opdroeg (Okb. Utr. 955). Dat de Run bij Oosterwijk vroeger ook *Amer* heeft geheten, blijkt uit laat-middeleeuwse stukken; zelfs komt hier de naam *Amervoort* (naast *Emervoort*) voor¹⁰⁾. Nadere gegevens ontbreken ons over *Amerswiel* (Heer Hugowaard) en het *Am(m)ersgat* (onder Naaldwijk). Men moet dan natuurlijk voorzichtig zijn; zo is, wanneer het *Amerdiep* als een plaatselijke benaming van de Drentse A voorkomt, dit *Amer*- een adjectief, afgeleid van de plaatsnaam *Amen* (gehucht onder Rolde). En wat is de juiste naam van een water op West-Schouwen, dat soms *Amer*, maar vaker *Hamer* wordt genoemd; en hoe staat het met *Kerckamere* op Tolen (a. 1369)?¹¹⁾

⁹⁾ Tijdschrift voor Geschiedenis 66 (1953), 145 v.v., waar de oudere literatuur ook is besproken. Daar wordt ook erop gewezen, dat hetzelfde *Amor* (var. *Ammor*) in de capitula 26 en 28 als landstreek verschijnt.

¹⁰⁾ Smulders: Brabants Jaarboek 1950 blz. 128 v.v.; NGN. 14, 147 v.; 152; 169. Met *n*-aanwas heet het water later *Nemer*; vandaar de naam van het landgoed *Neme(r)laar*.

¹¹⁾ Een zuidndl. (*h*)*amer* is door Lindemans (Topon. II 7 blz. 21; daarbij De Man: Revue belge de phil. et d'hist. 29, 563 v.) verklaard als 'nat land op den oever van een beek'. Verder worde hier pro memorie genoemd zweeds *Ammer-älf*. Geheel terzijde gelaten zijn door ons die groep van Duitse waternamen (*Emmer* e.a.), waar de oudste vormen (*Ambra* enz.) wijzen op oorspr. *mb* en daarmee in de richting van het Keltisch — al is dan hogerop verband tussen germ. *am* 'bewegen, stromen, vloeien' en kelt. *ambe* mogelijk. Een kelt. *Ambra* zou als germ. pendant hebben hgd. *Umpfer* (Krahe PBB. 67, 372 v.v.). Een *ἀπ. εἰρ.* *Ambres* van bovengenoemde Nederlandse plaats *Ammers* (Fremery 123: a. 1253) kan bezwaarlijk gewicht in de schaal leggen.

Wij keren terug tot *Amersfoort*, welke naam o.i. op één lijn staat met *Beeksvoot* (*brug*), *Dommelsvoot*¹²⁾. *Eem* en *Amer* waren misschien wisselvormen voor éénzelfde water, maar waarschijnlijker is, dat van de twee beken waaruit de *Eem* ontstond, de Lunterse beek *Eem*, de Barneveldse beek *Amer* heette. De naam *Amer* zette zich vast op de voorde en daarna op de daaraan ontstaande stad; daarbij ging *Amer* als water-naam verloren, maar, zonder de eenheid van beide woorden meer te begrijpen, bleef men voortaan de rivier beneden *Amersfoort* uitsluitend *Eem* noemen.

Een derde voorbeeld is *Dubbel/Devel*. De naam *Dubbel* heeft meermalen de aandacht getrokken, doordat men daarin een overoud Keltisch¹³⁾ woord voor 'water' meende terug te vinden: keltisch **Dubula* (diminutief) zou te vergelijken zijn met b.v. hgd. *Tauber* (zijrivier van de Main), welke oudtijds *Dubra* heette (Rav. 4, 24)¹⁴⁾. A priori is dit voor Zuid-Holland onwaarschijnlijk; in het onderhavige geval zal het duidelijk worden, dat een verklaring uit het Germaans geen bezwaren oplevert en dus de voorkeur verdient.

Wat de aardrijkskundige situatie betreft, de waternaam *Dubbel* bestaat niet meer, maar leeft voort in de naam van het dorp *Dubbeldam* (hoewel de *dam* niet meer over is) op het Eiland van Dordrecht. Daarentegen is *Devel* nog steeds de naam van een — nu binnengedijkte — rivierarm in de Zwijndrechtse Waard. In vroegere tijd, in de late middeleeuwen¹⁵⁾, kwam de *Dubbel* tegenover *Dubbelmonde*¹⁶⁾ uit de Maas en stroomde tussen Tiesselijns Waard en Dortse Waard door naar *Dubbeldam* om dan naar links af te buigen. Uit de zich dan verbredende *Dubbel* takte zich even verder de sterk kronkelende *Devel* af, die, na met de *Dubbel* het eiland Lind gevormd te hebben, met de *Dubbel* zich in de Waal — zoals toenmaals de rivier daar heette — stortte. *Dubbel* en *Devel*, die dus aardrijkskundig bij elkaar behoren, worden in de 13de eeuw naast elkaar vermeld: *tusken Dubel*¹⁷⁾ ende *Devel* (Okb. HZ. II 765:

¹²⁾ Leyden NGN. 10, 166 v.v.

¹³⁾ Prae-germaans, zegt Gysseling (Med. 28, 40).

¹⁴⁾ Men kende in 't Keltisch *dub* 'zwart' naast *dubr* 'water'; vgl. oudiers oudwelsh *dub* 'zwart' naast oudiers *dobur*, nieuwwelsh *dwfr*, *dwr* 'water'; samenhang tussen beide woorden is aannemelijk. Zie verder Förster blz. 723 v.v.; Krahe Beitr. 1, 250 v.v. (met literatuur).

¹⁵⁾ Zie Gesch. Atl. Holland, Zeeland en Westfriesland in 1300, blad IV.

¹⁶⁾ Genoemd o.a. RHZ. VII 42; 46; 68. Een *Sigfridus de Duplamunde* (met verscherping vóór *l*, indien juist overgeleverd): Okb. HZ. 2 94 (a. 1105); *Sigerus de Dublemunde*: Okb. Utr. 770 (a. 1227). Op de noordoever van de *Dubbel* lag een plaats *Dubble*: Okb. Utr. 626 (a. 1216).

¹⁷⁾ *iuxta Duble*: Okb. HZ. 2 92 (a. 1101); *ter Dubble waert*: Okb. HZ. II 446 (a. 1282).

a. 1291). *Dubbel* (uit **dubbla-* uit **dubla-*, met geminatie vóór *l*) en *Devel* vormen ook taalkundig een eenheid¹⁸⁾, die in de middeleeuwen nog gevoeld werd: vandaar dat voor *Devel* ook de vorm *Duvel(hara)* verschijnt (zie verderop). *Devel* berust wel niet op een jongere ontronding van de *ǔ*¹⁹⁾, maar veeleer op oude ablaut, daar men in 't Zweeds eenzelfde wisseling van naamsvorm vindt; n.l. *Develn* (*Norra, Södra* en *Mellan-*), drie verwijdingen van een natuurlijk water, naast *Dyveln*, zoals tenminste 12 meest kleine plassen in Nordmarks Härad heten; vgl. zweeds dial. *dyvel*, noors dial. *dyvle* 'kleine diepe plas of poel'²⁰⁾. De grondslag is een germ. *dūb-*, dat men terugvindt zowel in mnl. **bedūven* 'onderdompelen'²¹⁾ als in mnl. *dubben* '(be)graven, onderdompelen'. Het bij *dubben* behorende *dobbe* 'kuil' vertoont een soortgelijke betekenisontwikkeling tot 'waterloop' (zie ald.). Met *l*-suffix is het bewaard in mhd. hgd. *Tobel*, ohd. *tobal* 'Schlucht, Tal'; d.w.z. getransponeerd naar onze lage landen, betekent het 'geul'. Het hierboven bij *Amer* reeds geconstateerde verschijnsel, dat een zijtak van een rivier meermalen met een nieuw suffix wordt benoemd, doet zich ook hier voor; immers naast *Devel* is éénmaal overgeleverd *Duvelhara*. Immers in de oorkonde, waarin koning Hendrik IV aan de Utrechtse kerk zekere goederen teruggeeft, heet het: *inde in Duple, inde in Duvelhara, inde in Wal* (Okb. HZ.² 87: zgn. a. 1064, wellicht vervalst ± 1127). *Duvel-h-ara* bevat een zgn. onorganische *h*, die bijzonder verbreid is om wat men aanzag voor het tweede lid van een samenstelling, te scheiden van 't voorgaande; vgl. b.v. *Ophalme* en *Uthalme* (o.a. RHZ. VII 44) bij de waternaam *Alm*; voorts, eveneens op *-ara*, *Ric-h-ara* (zie *Reker*); verder *Suben-h-ara* = *Zevenaer* (Okb. Utr. 205)²²⁾. Het grondwoord *Duvel* (uit **dūbila-*, variant van 't boven besproken **dūbla-*), is hier dus uitgebreid met het bekende *r*-suffix²³⁾.

¹⁸⁾ Zie reeds V. d. Bergh³ 60 n. 2 en de daar genoemde literatuur, en vgl. ook V. Rheineck Leyssius: *Gesch. Atl. Holland ten Z. van h. IJ* blz. 45 v.v.; 57 v.

¹⁹⁾ Zoals wij nog aannamen *Med.* 29, 90.

²⁰⁾ *Sverges Ortnamn I* 9. Nordmarks Härad B blz. 79 v.

²¹⁾ Overgeleverd is alleen het participium *bedoven*; vgl. ags. *dūfan, dývan* = eng. *to dive* 'onderduiken'. Zie voor de stam Van Loey Elzene-Ukkel blz. 271 v.v.; verder V. Wijk s.s.v.v. *diep* en *dobber*.

²²⁾ Förster blz. 289 n. 3, die talrijke voorbeelden uit het Engels aanhaalt, ziet er niet een spellingkwestie in, maar verklaart de *h* „aus dem erneuten Expirationshub . . ., den der starke Nebenton des zweiten Kompositionsgliedes notwendig machte." Overigens wordt de *h*, die de labielste van alle klanken aanduidt, soms ook aan 't begin van een woord ten onrechte geschreven; b.v. *Hemus* (zie hier-vóór *Eem*), *Hi* (zie *A*).

²³⁾ Onbesproken blijven de Duitse *Dever* (*Proceedings II* 214) en de Zuid-nederlandse *Devere* (*Carnoy s.v. Deve, Devere*).

XI. INVLOED VAN WATERNAMEN OP ELKAAR (RIJMTENDENTIES)

Een onderwerp dat ten onzent nog maar weinig aandacht getrokken heeft, is de invloed van toponiemen op elkaar. W. de Vries¹⁾ heeft er enkele treffende voorbeelden van gegeven: gronings *Egnebert* werd *Engelbert* onder invloed van *Middelbert*; *Fokshol* werd aldus genoemd naar *Foksham* e.a. In Duitsland is het vooral Schröder (DNK. 225 v.v.) geweest, die gewezen heeft op de „Angleichung deutscher Ortsnamen an Namen aus ihrer Nachbarschaft”, en hij voegt er aan toe, dat soms ook hydroniemen aan dezelfde neiging onderhevig zijn: zo werden de *Grindaha* en de *Steinaha* tot *Gründau* en *Steinau* onder invloed van de vele *au*-namen in Hessen. Zo is het bij ons begrijpelijk, dat in *Wormer*, *Purmer*, *Schermer* eenzelfde verkorting van *-meer* tot *-mer* standhield en dat een naburig *Beemster* daarbij invloed deed gelden (zie nader onder *meer*). Zelfs bestaat er een neiging om namen, hetzij in het eerste, hetzij in het tweede bestanddeel, op elkaar te doen rijmen, wanneer de bedoelde wateren in elkaars buurt liggen. Zo wordt ons opgegeven²⁾ voor Oostendorp (Doornspijk) als namen van twee kolken aldaar *Goorkolk* en *Woorkolk*. Onze zegsman vat *Woorkolk* op als *Waterkolk*, en dit is aannemelijk, daar men dwingende invloed van *Goorkolk* mag veronderstellen. Andere s.s.v.v. genoemde rijmparen zijn: *Aicxkeen* en *Staicxkeen*; *Blije* en *Vlije*; *Hodde-* en *Coddemeer*; *Dodomaer* en *Bodemaer*; *Spriet* en *Griet*; *Zever* en *Kever*; *Striclede* en *Piclede*; verder *Wilk* en *Zilk*³⁾. Het is, indien het ene lid van zo'n rijmpaar moeilijk of niet verklaard kan worden, wenselijk, in de genoemde richting te zoeken naar een mogelijke oplossing; „man wird die Möglichkeit einer direkten << örtlichen >> Reimbildung nicht zu unterschätzen haben”⁴⁾.

1) Ts. 43, 129; Gr. pl. n. blz. 18; 300.

2) Opg.-Thierens (Oostendorp).

3) *Zilk* duinvallei bij Hillegom, maar misschien oorspronkelijk een water-naam. *Wilk* en *Zilk* uit *-leek* (vgl. *Ziewelik*)? Maar zie ook s.v. *Wilk*, en voor *Zilk* Fockema Andreae blz. 49 (zout, ziltigheid).

4) Aldus Krahe Beitr. 4, 111.

XII. DE OPBOUW VAN DE WATERNAMEN

De riviernamen behoren tot de oudste bestanddelen van onze taal, tenminste de namen van de grote rivieren, die een natuurlijke grens, ook een verdedigingslijn vormden — de Romeinen maakten er dankbaar gebruik van —, die de bewoners van de rechter- en de linkeroever scheidde. Zolang zij onbeteugeld waren, vormden zij brede ondiepe watervlakten met talrijke banken, maar ondanks deze bezwaren waren zij de oudste verkeerswegen tussen de stammen die hogerop en die lager woonden; vissers en jagers naast kooplieden zullen de namen al vroeg verbreid hebben, ook bij hen die niet aan de oevers zelf woonden. En juist diè namen van de grote rivieren zijn zeer conservatief; steden — om van kleinere nederzettingen niet te spreken — konden te gronde gaan, maar de rivieren, en daarmee niet zelden de namen, overleefden menselijke en natuur-catastrofen. Ook bij wisseling van de volken aan de oevers handhaafden zich vaak de namen, min of meer aangepast aan de taal der nieuwe bewoners; immers in de meeste gevallen bleef wel een deel van de oude bevolking, en bovendien kenden de nieuwe bewoners reeds vóór de vestiging de namen van de grote rivieren. Men lette op het verschil tussen de plaatsnamen en de hier bedoelde hydroniemen: Romeinse plaatsnamen zijn er genoeg in ons land geweest en ten dele bewaard, maar naar aan de Romeinen ontleende waternamen zal men vergeefs zoeken; aan hen danken wij alleen de optekening van b.v. *Rijn*, *Maas*, *Schelde*, die — wie weet hoeveel eeuwen — ouder zijn dan die oudste optekening en zich sedert ongeveer twee millennia reeds hebben gehandhaafd.

Dank zij de gebondenheid van de naam aan de bodem, zijn de hydroniemen dus belangrijke getuigen van de vroege woonruimte van de Indogermaanse volkeren. Het was Müllenhoff¹⁾, die de aandacht vestigde op de riviernamen als een middel om de grens tussen Kelten en Germanen te trekken. Een van de middelen daarbij was het geslacht; immers in tegenstelling tot het mannelijk geslacht in Keltisch, Latijn en Grieks waren oorspronkelijk de Germaanse riviernamen vrouwelijk²⁾.

1) Deutsche Altertumskunde II 207 v.v.

2) Het gezegde gaat niet absoluut op. Zo spelen in de klassieke talen de appellativa een rol: Ἀκάλανδρος (ποταμός) (Strabo) werd bij Plinius tot *Acalandrum* (*flumen*) (Schulze, Zur Gesch. Lat. Eigennamen blz. 536). In de Germaanse talen komt er, als de waternamen meest samenstellingen zyn, uiteraard verscheidenheid. Voor het Oud-Engels merkt Ekwall (*River-Names LXXIX* v.v.) op, dat ze meest feminina, maar soms masculina zijn (dit laatste b.v. de *ing*-namen); vgl. ook Förster blz. 303 v.v. Hoe het verschil in de diverse idg.

In enkele gevallen werden bij overneming de vreemde namen aangepast aan 't Germaans (*Die Donau: Danuvius*), maar wanneer het mannelijk geslacht bleef, is de ontlening gemakkelijk te constateren. *Der Rhein, der Main, der Neckar* zijn dus uit het Keltisch gekomen. Een verder taalkundig onderzoek leert, dat ook *Lahn, Sieg, Ruhr, Embscher, Lippe* Keltische namen zijn, en dus, zo betoogt Müllenhoff, hebben de Galliërs oorspronkelijk ook aan de rechterkant van de Rijn gewoond, vóór de Germanen hier kwamen. Lange jaren kwam men principiëel niet veel verder dan Müllenhoff; Gutenbrunner's *Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte*³⁾, is misschien de beste moderne samenvatting ervan. Eerst in de allerjongste tijd zijn belangrijke nieuwe gezichtspunten geopend door Krahe, die zijn these over de oudste laag van de waternamen het helderst ontwikkeld heeft in zijn „Sprachverwandschaft im alten Europa” (1951) en nadere bewijzen tracht te geven in een serie artikelen — nog onvoltooid — over „Alteuropäische Flussnamen”⁴⁾. Hij maakt aannemelijk, dat de onderste en oudste laag van de waternamen in Europa van Scandinavië tot in de Alpen en van Groot-Britannië en de Atlantische kusten tot de Oostzeelanden aan de andere kant van de Weichsel op een en dezelfde wijze is gevormd, en die gelijkvormigheid beperkt zich niet tot wortel of stam, maar — wat gewichtiger is — heeft ook betrekking op talrijke suffixen; taalkundig zijn zij duidelijk Indo-germaans. Buiten het aangegeven terrein waar ze de oudste laag vormen, strekt deze oud-Europese hydronymie zich ook nog uit ten Zuiden van de Alpen: in Noord-Spanje, in Italië, in het Noordwesten van de Balkan; maar hier vormen ze niet de oudste laag; ze liggen hier heen over wat men zou kunnen noemen de Middellandse Zee-laag. Dat betekent dus, dat ze hierheen gebracht zijn door volkeren die eens ten Noorden van de Alpen woonden en het Zuiden indogermaniseerden. Anders gezegd: Germaans, Keltisch en Baltisch hebben binnen de ruime omlijsting van het Indo-Germaans eens een nauwere eenheid gevormd; de Italisch sprekenden, zowel als de dragers van het Illyrisch en Venetisch zijn uit het Noorden gekomen. De hydronymie biedt hier een welkome bevestiging van wat men ook overigens meende te weten; de tijd stelt Krahe, kenner bij uitstek van het Illyrisch, vóór 1000 v. Chr.

Het is niet zo, dat dit alles definitief bewezen is. Wel neemt men

talen te verklaren is, behoeft hier niet onderzocht te worden; vermoedelijk moet men van idg. doubletten uitgaan. Vgl. Krahe, *Beobachtungen zum gramm. Genus der Flussnamen* (Würzburger Jahrbücher 1946 blz. 79 v.v. (met oudere literatuur); voorts *Dezelfde Beitr.* 2, 217 v.v.

³⁾ *Festschrift-Hirt II* (1936) 453 v.v.

⁴⁾ *Beitr.* I en volgende jaargangen.

tegenwoordig aan, dat de Illyriërs misschien nog vóór de Kelten een aanzienlijk deel van Midden-Europa bewoond moeten hebben, maar ook Krahe⁵⁾ moet toegeven, dat het door onze uiterst gebrekkige kennis zowel van het Illyrisch als van het vasteland-Keltisch uiterst moeilijk is, tot een schifting te komen, te meer, omdat ook het Illyrisch — ons bekend uit enkele inscripties en glossen en uit vele namen — een kentrum-taal was. Datering en omvang van de Illyrische invloed blijven vooralsnog onzeker. Maar ook als wij de Illyrische hypothese laten rusten, blijven grote moeilijkheden: de gelijkheid van vorming lokt tot de veronderstelling van een gemeenschappelijke herkomst, maar de grote verbreiding maakt het niet mogelijk, al deze namen af te leiden uit één van de latere Indogermaanse talen. En zo dringt de veronderstelling zich op, dat in verschillende Indogermaanse talen een soortgelijke wijze van benoeming plaats vond: deze hydroniemen zijn oerverwant.

Overigens kunnen wij voor het Nederlands genoemde theorie laten rusten; hier te lande zal men ten hoogste kunnen opklimmen tot het Keltisch. Maar wèl zijn onze oudste waternamen oud genoeg om ze door vorming en betekenis te kunnen onderscheiden van jongere lagen. De oudste groep dan bevat eenvoudige é é n s t a m m i g e woorden, waarbij voor het taalgevoel ontleding niet mogelijk is, al onderscheidt de taalkundige wortel en vergroeid suffix. Zo b.v. de *Rijn*, idg. **Rei-no-s*, dus bestaande uit de idg. basis *rei* 'stromen, vloeien', voorzien van een *n*-suffix. Semasiologisch bevat die oudste laag in de regel woorden voor water of eigenschappen hiervan: kleur, beweging, geluid (licht of donker, kronkelend of snel of traag, bruisend of zingend), en ook in dat opzicht is *Rijn* een goed voorbeeld. De waternamen zijn het levende in de natuur, zij zijn als levende wezens; hun namen doen daardoor min of meer persoonlijk aan: de drijvende, de dreunende, de stuivende; en Olsen⁶⁾ heeft aangetoond, dat zij dan ook soms gelijken op de bijnamen, welke aan mensen worden gegeven: er zijn in 't Noorden namen die zowel in de hydronymie als in de anthroponymie voorkomen, b.v. *Gusa* (rivier): *gusi* (bijnaam), *Skrika*: *skrikr* enz. Sommige namen beantwoorden merkwaardigerwijze aan poëtische uitdrukkingen in de oude literatuur, heeft Roelandts⁷⁾ opgemerkt, en hij verklaart die overeenkomst terecht daaruit, dat beide weergeven de houding van de primitieve mens tegenover de natuur. De Groningse *Fivel* b.v. drukt het ontzag uit, dat de mens had voor de steeds meer invretende zee, en graag gebruikt de

⁵⁾ Krahe, Keltisch oder Illyrisch (Festschrift-Wahle blz. 287 v.v.); Krahe, *Das Venetische* (1950).

⁶⁾ *Maal og Minne* 1926 blz. 186 v.

⁷⁾ *Proceedings* II 264 v.v.

Angelsaksische poëzie ditzelfde woord *fifel*, b.v. *fifelstream*, d.i. de geweldige, angstaanjagende oceaan.

Ook de moderne mens die tot de natuur inkeert, ondervindt soortgelijke directe indrukken als door de oudste riviernamen worden weergegeven. Aldus b.v. wordt ons beschreven het geluid van het steeds bewegende water van de Biesbos ⁸⁾: „Een ruisen dat aanzwellen kan tot het gebulder van een machtige waterval als het water zich bij een hoge vloed over de griendkaden stort, maar ook klinken kan als een fijn gerinkel wanneer in de verte een duiker het laatste water uit de griend loost. Dit ruisen draagt sterk bij tot de mateloze rust welke dit landschap schenkt aan de mens die het met een open gemoed beleeft; de rust die uitgaat van de dynamiek van het rusteloze water”. Voor ons echter die moeilijk de fijnere onderscheidingen waarop de oude namen berusten, kunnen aanvoelen, maakt de nomenclatuur een ietwat eentonige indruk. Misschien was er ook nog een bijzondere reden, waarom vage namen als de bewegende, de bochtige, de donkere, zoveel voorkomen; zij vervingen vroegere namen die taboe geworden waren, omdat zij namen van waterdemonen bevatten ⁹⁾; maar stellige aanwijzingen daarvoor zijn bij de Nederlandse namen niet gevonden.

De oudste waternamen zijn dus de namen van de grote rivieren; zij zijn Indogermaans, maar daarom nog niet on-Germaans. Met het aannemen van on-Germaanse, d.w.z. Keltische hydroniemen in Nederland zal men zeer voorzichtig moeten zijn. Er is mutatis mutandis op toepasselijk, wat Ekwall ¹⁰⁾ opmerkt tegen hen die al te gauw prae-Keltische herkomst van Engelse waternamen aannemen: „before assuming it no stone should be left unturned in order to find a solution in other directions”. Al te spoedig is men, vooral hij die geen Keltisch kent, geneigd, voor een Nederlandse naam die uit het Germaans niet gemakkelijk is te verklaren, het Keltisch te hulp te roepen, daarbij niet bedenkend dat het Gallisch weinig houvast geeft, terwijl Iers en Welsh zeer sterk afwijken: „de zekerheidsgraad (pleegt) sterker te worden met toenemenden afstand tot de bron der gegeven voorstelling” ¹¹⁾. Men houde zich dus aan de waarschuwende woorden van Jan de Vries ¹²⁾, dat men de theorie van het Keltische substraat slechts met de grootste reserve mag aanvaarden.

⁸⁾ Natuur en Landschap 6 (1952), 177.

⁹⁾ Ekwall, River-Names blz. XLIX v.v.

¹⁰⁾ Ekwall t.a.p. LV.

¹¹⁾ Dijksterhuis, Doel en methode van de geschiedenis der exacte wetenschappen (1953) blz. 19.

¹²⁾ Ts. 50, 181 v.v.

De hier bedoelde groep van éénstammige namen vormen in het geheel van de hydroniemische nomenclatuur een zeer kleine minderheid; zo bleek bij een onderzoek naar de wateren in het stroomgebied van de Main, dat zij daar slechts $\pm 2^\circ$ van alle riviernamen vormen¹³⁾; het zijn de laatste uitlopers van de alleroudste groep, versteende resten van lang vervlogen tijden, en dat maakt het vaak ook zo hachelijk, ze te etymologiseren. Vandaar ook, dat later, toen men zulke namen niet meer begreep, ze soms werden uitgebreid met een soortnaam, tengevolge waarvan ze bedrieglijk gelijk werden aan de jongere composita; zo b.v. *Min-stroom*¹⁴⁾, *Sonne-mare*. Het worden dan appositionele of tautologische composita, zoals die ook bij de jongere groepen gevormd werden: *A-diep*, *Loos-drecht*, *Tocht-graaf*, *Vliet-beek*.

De volgende groep is die der suffixale afleidingen, omvattend dus die gevallen waar het suffix nog min of meer duidelijk is te onderkennen; er is echter geen scherpe scheiding ten opzichte van de vorige groep. *Rijn* bestaat — zo is boven reeds opgemerkt — uit een basis, waarmee het suffix, al dadelijk doordat het na een klinker kwam, zo is vergroeid, dat het woord voor het taalgevoel éénstammig is; in *Vecht* was het *t*-suffix reeds onverbrekkelijk met de basis in het ten grondslag liggende werkwoord verbonden, toen hieruit de waternaam werd gevormd. Bij **Elve*, *Elbe* aarzelt ook de taalkundige een suffix aan te nemen, maar minder bezwaar zal hij voelen bij *Al-m*, zich beroepend op andere voorbeelden als *Zwal-m*. Maar ook overigens staan de met duidelijk kenbaar suffix gevormde waternamen (zoals *IJsel*) op dezelfde trap als de éénstammige namen, waarmee zij taalkundig en cultureel één groep vormen; de stam duidt het water of een eigenschap ervan aan. Grote rivieren kunnen op deze wijze benoemd worden, maar meestal zijn het reeds kleinere wateren.

Het is een belangrijk punt, na te gaan de verbreiding van elk suffix, tot welke laag het behoort, wanneer het „leefde”, aan welke volksstam in welke tijd het moet worden toegeschreven. Zo meende Krahe¹⁵⁾ te kunnen vaststellen mede aan de hand van het suffix *-asc-* (*Bignasco*, *Giubiasco*, *Remaglasco* enz.) een vroegere bevolkingsverbreiding van de Liguriërs van Boven-Italië over de West-Alpen tot Zuid-Frankrijk en

¹³⁾ Krahe Beitr., 1, 37 v.v.; zie ook zijn „Ortsnamen als Geschichtsquelle” (1950) blz. 165 v.v.

¹⁴⁾ Een tijdlang waren dergelijke samenstellingen in de poëzie geliefd: *Rijn-*, *Schelde-*, *Vecht-stroom* e. dgl.; het oudste voorbeeld geeft de Heliand vs. 758—759: *thar ên aha fliutid. Nîlstrom mikil*. Zie H.Gr. § 129. Overigens betitelt men met *-stroom* verschillende geulen in de Waddenzee: *Uie-stroom*, *Tessel-stroom*.

¹⁵⁾ Ortsnamen als Geschichtsquelle (Schriften der Universität Heidelberg heft 4 blz. 159 v.v.) (1950).

Noord-Spanje. De meeste aandacht heeft hij ¹⁶⁾ gegeven, en geeft hij, aan het idg. *-nt-* suffix (*-antia*, *-entia*, minder vaak *-antos*). De hiermee gevormde namen zijn ongermaans, vóórgermaans. Zij vormen een sterke eenheid en strekken zich uit van Groot-Britannië over geheel Frankrijk, over Zuidwest-Duitsland en de Alpenlanden tot in Spanje en Italië toe; men heeft ze vroeger vaak genoemd Keltisch, Illyrisch of Ligurisch, al naar gelang van de mode van de tijd. Deze overwegend met een nominaalstam gevormde *-nt-* namen moeten een erfenis zijn uit idg. oertijd, voortgezet in verschillende afzonderlijke talen. Doordat de appellativa bij deze eigennamen meestal niet (meer) voorkomen, moet de naamgeving uit idg. tijd stammen: de nomina propria zijn kant en klaar overgeërfd in de afzonderlijke talen. Voor het Nederlands — waar het suffix zich zou moeten voordoen als *-nd-* — hebben deze namen geen betekenis, op één uitzondering na. Het is immers bekend, dat het *-nt-* suffix in 't idg. zich aansloot aan het werkwoord; het ging het participium praesens vormen, en a priori is het waarschijnlijk, dat een participium '(de) bewegende, stromende, lopende' tot waternaam kon worden. Zo is dan onder de *-nt-* namen één vrij jonge, maar op Germaans gebied wat grotere groep van namen die op deze wijze kan verklaard worden; vgl. ook b.v. gr. *ῥέων*, rivier in Colchis (acc. sg. *ῥέοντα*: Procop. b. G. IV 14, 47; resp. 13, 3), participiale vorming bij gr. *ῥέω* ¹⁷⁾). Voor het Germaans, speciaal het Noord-Germaans, kunnen o.a. genoemd worden: ijslands *Drifandi* (waterval), noors *Dyniande* en *Eisand* ¹⁸⁾ (vgl. on. *drifa* 'drijven, stuiven'; *dynja* 'dreunen'; *eisa* 'voortijlen'); in de Edda *Rennandi*; noors *Verpande*. Van weer jongere tijd zijn dan de samenstellingen van zo'n participium met een substantief, dat het water aanduidt. En alleen van deze groep zijn stellige voorbeelden in het Nederlands bekend; b.v. *Stinkendewale*; zij worden nader onder „Eerste Bestanddelen” besproken.

Wanneer men niet uit klankverschillen conclusies kan trekken, is het uiteraard moeilijk te beoordelen, of men met oerverwantschap dan wel ontlening (migratie) te doen heeft. Men heeft rekening te houden met een West- en Zuid-Europees stratum; men heeft ook zijn aandacht te schenken aan een toponymische eenheid van Italisch, Keltisch, Germaans (vgl. b.v. germ. *-ing* = italo-keltisch *-inc/-anc*). Bij suffixen als *r*, *l* is het aan de vorm niet te zien, of men moet spreken van ontlening dan wel

¹⁶⁾ In een serie artikelen, verschenen en verschijnend in Beitr. jgg. 2, 3, 4, 5 (met literatuuropgave); daarbij Dezelfde Festschrift-Wahle blz. 288 v.v.; Sprachverwandschaft im alten Europa; vgl. voorts Bach II, 1, 213 v.v.

¹⁷⁾ Krahe Beitr. 2, 230.

¹⁸⁾ Een reflex hiervan in Boven-Italië is de *Aesontius*, nu *Isonzo*.

van oude eenheid; andere dan taalkundige factoren moeten hier de beslissing brengen.

Een overgangsgroep tot de composita vormen de *apa*-namen, die verduisterde samenstellingen zijn met een woord voor 'water', maar van Germaans standpunt zich voordoen als éénstammige dan wel met een *p*-suffix gevormde namen. Daterend uit de vroegste middeleeuwen, staan zij dus ook in ouderdom op de grens tussen de oude laag, met suffixen gevormd, en de nieuwere samenstellingen. In betekenis doen zij nog veelal mee met de oudste groep (*Ilp*, *Velp*), maar er is reeds meer betekenisdifferentiëring, doordat ook de omgeving in de naamgeving wordt betrokken (*Rozep*, *Weesp*). Over 't algemeen duiden zij kleinere wateren aan.

Zo komen wij tot de samengestelde namen, de jongste en dus de talrijkste groep¹⁹). Het tweede lid is hier een woord voor 'water', een terreinwoord dus, wisselend minder naar de betekenis dan wel naar heersende taalgewoonte, of, wil men liever „mode”. Vandaar dat het over 't algemeen niet mogelijk is, nauwkeurig de betekenisverschillen tussen de synonieme woorden vast te stellen, al zou men ook tot een oorspronkelijk verschil kunnen concluderen op grond van de etymologie. Het is meer een kwestie van tijd en verbreiding, waarbij eerst voortgezette studie het zal mogelijk maken, de verschillende over elkaar heen liggende lagen te onderscheiden naar de tijd, waarin dit tweede bestanddeel productief werd, en naar de ruimtelijke verbreiding. Hoezeer de woorden door elkaar werden gebruikt, blijkt ook uit de Latijnse oorkonden, waar *fossa*, *fossatum* nu eens staat voor *sloot*, dan weer voor *delf*, *graaf*, *wetering*; *aquaeductus* voor *sloot* of *wetering* die trouwens in 't Nederlands ook door elkaar gaan; vgl. b.v. Okb. Utr. 1344 (a. 1254) *aqueductum, qui dicitur Vorne*; d.i. *de Vornesloot*, thans *Noordzevenderwetering*. En een tweede voorbeeld van dit laatste vindt men in Drente: *up enen sloet geheten de Weteringhe* (a. 1534: NGN. 5, 59 v.). Een water onder Norg heet officieel *A*, maar de volksmond spreekt van *diepie*²⁰); *de (Astense) A* wordt gewoonlijk *de Loop* genoemd²⁰). Wel is er differentieering van betekenis, indien twee synoniemen in eenzelfde streek gebruikt worden, maar dan zal vaak dit verschil elders niet gelden. Zo noemt men in Giethoorn de grote plassen *Wiede*, de kleine *Gat* (b.v. *Runnegat*); onder Reewijk de grote eveneens *Wije*, maar de

¹⁹) Waartoe in oorsprong ook behoren die hydroniemen, waarvan later het tweede deel is onderdrukt; b.v. *de Huibert* (zie later onder Composita). Het is hier juist omgekeerd mee als met het type *Minstroom* (zie hierboven).

²⁰) Opg.-Brals (Norg), resp. opg.-Aarts (Den Bos) + Konings (Stiphout). Zie ook in de Lijst *A of Grote Diep. A of Valterdiep*.

kleine *Kom* ²¹). De *Naardermeer* is onderverdeeld in *het Grote Meer*, *het Spookgat*, *het Wijde Blik*, *het Moddergat* ²¹), waarbij het aan een kenner ter plaatse misschien mogelijk zal zijn vast te stellen, waarom *meer*, *gat*, *blik* hier afwisselen.

Het bovengenoemde woord *A* behoort tot de oudste laag van de samengestelde namen. Weliswaar is het tot op de dag van heden ongevoel veel verbreid als simplex, veelmeer nog dan de Lijst de gebruiker doet vermoeden — immers in plaatselijk gebruik was *A* voor het enige (belangrijke) water in de buurt voldoende —; maar daarnaast, zodra behoefte aan onderscheiding ontstond, kwam er een nadere aanduiding; b.v. de (Noordbrabantse) *A* neemt o.a. in zich op de *Astense A* en de *Bakelse A*. De Kleine Dommel of Rul heet eerst *A* zonder meer, dan *Kleine A* om zich ten slotte als *Grote A* met de *Sterkselse A* te verenigen tot Kleine Dommel. Op de ouderdom van het gebruik van *-a* wijst de grote verbreidheid in namen; daarop wijst ook de betekenis van het eerste lid, waar nog maar weinige oude voorbeelden van de mens zelf getuigen: men vergelijkte *Breda*, *Diepena*; *Laraha*; tegenover *Heden-s-ee*, *Zierik-s-ee* ²²). Zo komt Krahe ²³) er dan ook toe, om de bloeitijd van *-aha* in de volksverhuizingstijd te stellen. Op de *a*-namen volgen de *beek*-namen; *Wezebeek* en *Goorbeek* zijn ettelijke eeuwen jonger dan *Weesp* en *Gorp*. Tot de oudere typen van de gegraven wateren behoren *delf* en *graaf*, tot de jongere *kanaal*. Hoe jonger de namen, hoe meer het eerste lid betrekking heeft op de mens en zijn werk, zijn bemoeiingen, zijn technische beheersing van de natuur. Dat komt het duidelijkst tot uiting, indien men de *beek*-namen met de *sloot*-namen vergelijkt ²⁴).

In de oudste *beek*-namen weerspiegelt zich wat hem trof in de beek. Vaak vindt men benoeming met een adjectief dat de aard van het water en de bodem aangeeft; b.v. *Gele Beek*; *Goltbeke* = *Rode Beek*; *Witbeek*; *Klaarbeek* = *Helbeek*; onzeker *Zuurbeke* (zie ald.). Naar de modderige grond heten de *Goorbeek*, *Modderbeek*, *Poelbeek*; naar de begroeiing *Elsbeek* ²⁵), *Hulsbeek*, *Rietbeek* (*Rutbeek*), *Vlierbeek* ²⁶). Het aanliggend land wordt genoemd in *Haarbeek*. Het Twentse erf *de Meerbekke* heette eens *Mede-beke* ²⁷), d.i. weide-beek; dus = *Weze-*

²¹) Opg.-Lafeber (Gouda); resp. Hillebrand (Muiden).

²²) Zie nader onder *A* (Tweede Bestanddelen).

²³) Beitr. 1, 34 v.v.

²⁴) Med. 26, 13 v.v.

²⁵) Zie voor de verschillende vormen van de zo verbreide naam van de *els* Krahe Beitr. 3, 165 v.v.

²⁶) Vgl. nog *Stakenbeek* (Dr. Bl. 6, 25). Anders over *Rutbeek* Hommen Dr. Bl. 6, 46 v.

²⁷) Aldus Schattingsregister van Twente van 1475, blz. 15.

beek (O.). Een zeer oud voorbeeld van benoeming naar de ligging is de plaats *Oosterbeek*, die reeds in 834 vermeld wordt als *Ostar-beke*, resp. *Ostar-bac* (DB. 181)²⁸). Allengs ontstaat de neiging, de beek aan te duiden naar de aanliggende nederzettingen. Aarzelend is dit nog het geval in: *die stege die an die beke leyt die Heemskerke ende Sinte Agheten dorpe* (d.i. *Beverwijk*) *sceyt* (Okb. HZ. I 506: a. 1250). Maar middeleeuws is ook reeds *Lisserbeke*, zij het als naam van een nederzetting (RHZ. II 17). Tot deze groep kan men ook rekenen *Zeelbeek* (Brummen), a. 1215 *Selebeke* (Okb. Utr. 619). Thans zijn dit soort beeknamen talrijk; niet alleen b.v. *Hummelose Beek*, *Dorterbeek*, maar ook *Beekbergse Beek*, *Eerbeekse Beek*. Aan de landweer herinnert *Koerhuisbeek*. In 't algemeen gesproken, kan men zeggen: het is de natuur zonder de technische beheersing; alleen de in het Oosten en Zuiden van ons land veel voorkomende *Molenbeek* vormt al vroeg een uitzondering daarop; het betreft hier meest door kunst geleide en vergraven beken. Met verandering van bestemming kon de naam veranderen: zo werd de Deventer *Molenbeek* tot een scheepvaartkanaaltje *de Schipbeek*²⁹), maar deze naam bleef uitzondering. Op gebruik van het water door de mens ziet *Vlasbeek*, dat enige keren voorkomt.

Stellen wij tegenover deze *beek*-namen nu de *sloot*-namen³⁰). Benoeming naar de aard van het water en de bodem treedt op de achtergrond. Het mnl. *Donkersloet* betreft een niet onbelangrijk, natuurlijk water, en of *Helsloet* een tegenstelling hiermee vormt, is onzeker; men zou dit ook voor een synoniem van *Holensloot* (*Holiesloot*) kunnen houden. Vgl. verder *Goorsloot*; *Broecksloet*, *Veinsloet* (beide mnl.); *Zandsloot*; zuidhollands *Heensloot*³¹) is synoniem van *Rietsloot*. Van meer belang is de benoeming naar aanliggend land, naar dijk, dam, weg of water; b.v. mnl. *Polsloet*³²), *Dinghsloet*; *Garingehornesloet*, *Hoorn-sloot*; de plaatsnaam *Akersloot*; *Diecslote*, *Hooftslot*, *Damsloot*; *Maes-*

²⁸) Zie voor historische en archaeologische toelichting Niermeijer Ts. Gesch. 66 (1953), 159 v.

²⁹) Zie Fockema Andreae, Salland blz. 5. Aan een pendant van hgd. *Schüpfbach* — volgens Krahe (Beitr. 1, 38) bij het adverbium *schipfes* 'quer', dus = 'Querbach' — valt niet te denken.

³⁰) Zie voor de mnl. vormen van de volgende namen en de bronnenvermelding Med. 28, 1 v.v.; voorts „Eerste Bestanddelen”.

³¹) Niet te verwarren met zaans *Heinsloot* = *heiningsloot*, d.i. *scheisloot*.

³²) Synoniem is misschien *Polvliet* (Hulsterambacht), dat echter op grond van een 14de eeuwse vorm *Polsvliete* anders verklaard wordt door Gysseling: *Jaarboek Oudheidk. kring Hulst* 1953/4 blz. 26 (bij wvla *pilse*, *polse* 'waterkruid'); naar hij mij schriftelijk mededeelt, wordt zijn opvatting bevestigd door de huidige uitspraak met *f* van de Vlaamse familienaam *Polfliet*.

sloet; vgl. ook *Aftersloet*. Naar een sluis heet *Zijlsloet* = *Sluissloot*, *Valdeursloot*, *Kliefsloot*. Benoeming naar een plaats heeft mnl. *Buringhemsloet*, *Scaluinreslote* (: *Schelluinen*); vgl. de plaatsnaam *Loenersloot*. Maar vaker is het geografisch object bij de in de regel weinig lange sloot beperkt tot een huis of gebouw: *Hoefsloot* en *Hofsloot*; mnl. *Kercslote*; *Torensloot*, *Kapelsloot*; vgl. ook *Molensloot*³³). En vooral komt een persoonsnaam als eerste lid voor; zie daarvoor „Eerste Bestanddelen”. Zeer verbreid zijn *Schipsloten* (*Schipslóót* meest met finaal eenheidsaccent), en talrijk zijn ook de synoniemen ervan als *Schippersloot*, *Praamsloot*, *Vaarsloot*³⁴), *Gangslot* (vaak vervormd tot *Gansslot*); verder *Notsloot* (sloot bevaarbaar voor koeschuiten), *Melksloot* (synoniem van het oudere *Melclede*), *Mestsloot* (*Missloot*) (sloot waarlangs mest vervoerd wordt)³⁵), *Bokslot* (indien bij *bok* ‘platboomd vaartuig op binnenwateren’)³⁶). Terwijl beken slechts zelden tot vervoer dienden, was en is dat immers wel het geval bij zovele sloten. Van verordeningen en toezicht getuigen *Ruimsloot* (sloot die volgens verordening „geruimd” moest worden van onkruid); *Bansloot* (fri. *Banslaet*: a. 1481) (sloot waarvan het onderhoud onderworpen was aan de ban of het rechtsgebied van de overheid³⁷); *Keursloot* (sloot, aan keur van het polderbestuur onderhevig); terwijl *Reesloot* wijst op de functie van grenswater. Tegenover de natuurlijke waterlopen die de beken oorspronkelijk zijn, staan de door menshand gegraven sloten, waarbij van het ontstaan af de mens dus op de voorgrond treedt; al wat hem belangt, het gebruik dat hij ervan maakt, vindt zijn reflex in de slootnamen.

Soortgelijke waarnemingen als hier zijn opgesteld voor *beek* en *sloot*, gelden meer of minder duidelijk ook voor de andere woorden. Bij de het vroegst productief geworden terreinwoorden overweegt het eerste type, bij de latere het tweede. Anders gezegd, bij natuurlijke wateren treedt in de benoeming de natuur, bij de gegraven wateren de mens op de voorgrond. Zonder dat dit hier nader wordt uitgewerkt, volstaan wij met een verwijzing naar *A*, *Drecht*, *Graaf*, *Rijt*, *Vliet* e.a.

Is het dus van belang, de over elkaar liggende lagen naar tijdsgewricht

³³) Naar bepaalde molens zijn genoemd zaans *Almanaksloot*, *Morgenstersloot* e.a.; naar bepaalde pakhuizen zaans *Spijkersloot*, *Nachtegalsloot*; zie Boeken-
oogen, zoals steeds, waar het Zaanse namen betreft.

³⁴) Zie voor een bijvorm *veersloot*, ook verkort tot *veer*, WNT. 18, 73; 1272.

³⁵) Op een andere mogelijkheid bij namen met *mest* als eerste lid (n.l. *mest-*
kleurig) is gewezen Med. 28, 123.

³⁶) Dit naar een vermoeden van Naarding (brief). Daarentegen is een zaanse
Bokslot naar een molen *de Bok* genoemd (Boekenoogen CXXII).

³⁷) Zie over *banwerk* in de middeleeuwen Niermeyer: Weerklank op het
Werk van Jan Romein (Liber Amicorum, 1953) blz. 112.

te onderscheiden, niet minder is het nodig, de geografische verbreiding in 't oog te vatten, al moeten wij ook hier voorlopig met enkele aanwijzingen volstaan. Op den duur zal men het kerngebied van elk woord moeten vaststellen, de expansie ervan, de terugdringing en de overlevering als relict, de botsing van de synoniemen; samenwerking met dialectologen is daarbij — merkt Pop³⁸⁾ terecht op — in hoge mate gewenst. Zo is *sloot* in de eerste plaats een kustwoord; het drong de Friese vorm *slāt* terug en drong zelfs door in 't Noord-Duits. Reeds in de Middeleeuwen had het gezegevierd boven mededingers in het kustgebied als *doel* (*dole*) dat dan al een zeer zwak leven leidt, en *delve* (*dilve*) dat in de na-middeleeuwse vorm *dulve* zich 't langst in Zeeland heeft gehandhaafd. Ten slotte heeft het ook de machtige oostelijke en zuidoostelijke concurrent *graaf* en verwanten weten te betomen, zodat het het algemeen Nederlandse woord is geworden. Maar de talrijke resten van *graaf* (en bijvormen) tot zelfs in Holland (b.v. *Bodegraven*) bewijzen, hoe verbreid dit geweest is. Wanneer men b.v. leest, hoe in 't hart van Holland, niet ver van Gorkum, a. 1281 gesproken wordt *van den grave Scholuynen, die men hiet Scholuynesloot* (Okb. HZ. N. 65), dan krijgt men hier de indruk, dat voor de opsteller van de oorkonde *grave* klaarblijkelijk meer gewoon was dan het ter plaatse gebruikelijke *sloot*. Was er verschil van betekenis tussen deze synoniemen? Misschien ten dele; zo zal *doel* meestal een kleinere greppel aangeduid hebben, al wijst het vóórkomen als grenswater (*terram, que est inter Rutherikes-d[o]l[e] et W]ibe[r]nes-sate et in[ter] Lennam anti[quam et Kunren . . .]*: Okb. Utr. 444 [a. 1165]) in andere richting. In elk geval, zoals reeds boven is opgemerkt, men hoede zich, dat verschil te accentueren.

De opbouw van de hydroniemen wordt aldus duidelijk: de Voogermaanse en Oudgermaanse benoeming beperkt zich tot de min of meer belangrijke wateren. In een tijd, dat de mensen leven van jacht en visvangst en primitieve landbouw, ontstaan alleen voor belangrijke wateren (als de *Rijn*) algemene benamingen, en dan nog slechts voorzover de rivieren zich niet splitsen: men denke aan de Rijndelta (*Waal* enz.). Deze namen worden later niet verdrongen, tenminste gewoonlijk niet³⁹⁾, ook al zijn de rivieren zelf (bij ons b.v. *Maas* en *Merwede*) veranderlijke grootheden geweest; maar zij worden in de loop van de tijd aangevuld door de benoeming van de kleinere wateren. Zolang de

³⁸⁾ Med. 29, 54 noot 8. Zie overigens voor 't volgende Med. 28, 18 v.

³⁹⁾ Zie echter ook Vendryes, Sur l'onomastique fluviale (Mélanges-Dauzat blz. 377 v.v.), die erop wijst, hoe de pseudo-Plutarchus in zijn tractaat over de rivieren er een twintigtal noemt die van naam zijn veranderd; b.v. *Hebros-Rhombos*, *Scamander-Xanthos*.

mens alleen voor eigen dorpsgemeenschap belangstelling heeft, behandelt iedere nederzetting zijn stukje water als een zelfstandige en onafhankelijke grootheid; het water vormt nog geen hydrografische eenheid⁴⁰). Dat geldt soms ook van grotere wateren. Van de *Schelde* weten wij toevallig, dat die nog een andere naam had: *Tabula* (Ptolemaeus). Waarschijnlijk is dit te verklaren uit ethnografische oorzaken (zie ter plaatse), zoals b.v. de *Saône* zelfs drie verschillende namen had: *Βρίγυλος*, *Arar* en *Sauconna* (waaruit *Saône*): „n'est-il pas vraisemblable que chacun de ces noms fut imposé par un groupe ethnique particulier?”⁴¹). Opmerkelijk is de toestand bij de *Bernisse/Widele*: misschien heette de Hollandse zijde van het water *Widele*, terwijl aan de Zeeuwse kant (Voorne behoorde bij Zeeland) het water **Borre*, later *Bornesse*, *Bernisse* heette; en op den duur won deze laatste naam het ook van *Widele*. Maar het zijn toch vooral de kleinere wateren, waarvoor een vaak verwarrende veelheid van namen gebruikt werd, afzonderlijke niet alleen voor boven-, midden- en benedenloop, maar ook voor onderdelen daarvan; een meernamigheid die soms tot op de dag van heden bewaard is en die feitelijk gelijkstaat met naamloosheid⁴²).

Zo heet b.v. de rechter bronrivier van de *Drentse A* achtereenvolgens *Oosterdiep*, *Anlose Diep*, *Rolder Diep* en *Gasterense Diep*, en de linker bronrivier achtereenvolgens *Amer Diep*, *Deurzer Diep*, *Loner Diep* en *Taarlose Diep*; en de uit deze beide stroompjes voortgekomen *Drentse A* loopt dan verder als *Oudemolense Diep*, *Schipborgse Diep*, *Punter Diep*, daarna als *Hoornse Diep* (genoemd naar het voormalig klooster *Den Hoorn*), dat gedeeltelijk gekanaliseerd is in het *Noordwillemskanaal*. Een algemene naam bestaat dan niet, maar ook al is die wel ingevoerd op de kaart en in de ambtelijke bureau's, dan behoeft die nog niet in de volksmond te leven. Intensieve kennis van een klein deel van een water bij b.v. vissers bevordert grote verscheidenheid van benamingen; zo telt de Overijsselse *Vecht* tenminste een vijftigtal namen voor bochten, kolken en gaten⁴³). In de antwoorden op de rondvraaglijsten van de naamkunde-commissie komt men dan ook telkens de opmerking tegen: niemand gebruikt de officiële naam; m.a.w. deze zou zonder de kaart

⁴⁰) Iets soortgelijks merkt Meertens (Bijdr. 5, 7) op van de middeleeuwse straten, die soms verschillende namen hadden voor de onderdelen, omdat men de straat nog niet als één geheel zag.

⁴¹) Longnon, Les noms de lieu blz. 267.

⁴²) Soms ook bestond een eenheid van naam, die later verbroken werd door het opkomen van plaatselijke benamingen; vgl. b.v. *Amer* (: *Ammersooien*), *Dieze* : *Dies(s)e*.

⁴³) Dr. Bl. 3, 8 v.v.; 122 v.v.

niet bestaan ⁴⁴). Zo heet de *Pekel-A*, vergraven tot *Pekel(d)erdiep*, in de volksmond alleen 't *Daip*; de *Vlierderbeek* (bij Gorsel) *Loopgeute*, de *Regge Ao* ⁴⁵). Intussen, onderwijs en verkeer leiden in eenzelfde richting; het streven naar eenheid zal op den duur ongetwijfeld succes hebben.

Grammatisch loopt de ontwikkeling van éénstammig woord over suffixale afleiding tot compositum; semantisch van benoeming naar de eigenschappen van het water over het karakter van de omgeving naar de invloed van de menselijke cultuur; zelfs de naam van de individuele mens kan als eerste lid van de samenstelling verschijnen. Het is een lange weg, die gaat van de Kelten over de oude Germanen naar de Nederlanders van onze tijd.

De schets van de ontwikkelingsgang, door ons in aansluiting aan Krahe in 't bovenstaande gegeven, lijkt ons in algemene trekken juist, al blijven er nog vele moeilijkheden. *Rij-n* en *rij-t* b.v. komen nauw overeen in vorming; het maakt zelfs de indruk, dat de suffixen dicht bij elkaar staan: men vergelijk de vorming van het sterke en die van het zwakke verleden deelwoord. En toch behoren zij als toponiemen tot geheel verschillende lagen; *rijt* handhaafde zich lang als appellatief en werd eerst in de periode van de samenstelling tot toponiem; het is dan ook behandeld onder „Tweede Bestanddelen”. Ook hield, toen het gewoonte werd, de waternamen door samenstelling te vormen, de oude manier — een woord voor water tot de naam van een bepaald water te maken — nog niet op; wij zagen b.v. reeds, dat het simplex *A* zeer gebruikelijk werd bij het afsterven van *a* als soortnaam. Een principiële verschil is er ook niet tussen de gesubstantiveerde adjectieven van de oudste soort (type *Waal*) en de latere groepen (type *Diep*), al kan men deze als neutra onderscheiden. Nieuwe wijzen van benoeming komen op, maar ook de oude methoden zijn niet afgestorven; bij de samenstelling bleef veelal het tweede lid ook als terreinwoord bewaard.

De veelheid van namen bij kleinere wateren maakt het mogelijk, dat nu eens de ene dan weer de andere deel-naam op de voorgrond treedt. Dat kan een oorzaak zijn, waardoor verscheiden merkwaardige oude hydroniemen in de loop van de tijd zijn verdwenen ⁴⁶). Zo is *Sethe* vervangen door een beter in de latere stijl passend, enigszins nuchter

⁴⁴) Vgl. Seelmann ZONF. 11, 4 v.; Ekwall (River-Names XC), die op zijn vragen naar de naam van een water vaak ten antwoord kreeg: „we call it the river”.

⁴⁵) Opg.-Duiven; resp. Meuleman; resp. Hoebee; andere voorbeelden zijn reeds hiervoor gegeven. Een uitvloeisel van dit verschijnsel is, dat dorpen eenvoudig *Beek* (*Beets*) enz. heten.

⁴⁶) Zie voor de „disappearance of river-names” Ekwall, River-Names. Introduction IX.

aandoend compositum *Meppeler Diep*. Natuurlijk kunnen waternamen, ook en vooral in ons land, verdwijnen, doordat het water zelf veranderde, versmolt met ander water of zich verlegde. Langs Duiveland liep vroeger het *Zijpe*; dit slibde in de 17de eeuw dicht. Een nieuwe geul ontstond, het *Nieuwe Zijpe*, maar de naam was aanvankelijk onvast; om de breedte sprak men nog in de vorige eeuw ook wel van *Wijdaars*. Nu is het (oude) *Zijpe* vergeten; *Wijdaars* is niet meer bekend; en het *Nieuwe Zijpe* noemt men thans eenvoudig *Zijpe*⁴⁷). Of men denke aan de groei van de *Haarlemmer Meer* uit verschillende kleinere meren (vooral *Leidse Meer*, *Spieringmeer* en *Haarlemmer* of *Grote Meer*) door afslag van veenstroken. Maar de hoofdoorzaak van de verdwijning van waternamen ligt in de eerder besproken factor: de overgang van de naam op de nederzetting, waarna het water veelal anders genoemd werd.

⁴⁷) Zie V. d. Bergh blz. 232 v.; nog in de vorige eeuw: zie V. d. Aa. Op de kaart van Waghenauer (Spiegel) (Damsteegt blz. 51) staat *Zijpe Ruymoor*, d.i. *Ruymoord*, een zandplaat, later vergroeid met St. Filipsland.

B. ONZE OUDSTE WATERNAMEN

I. DE OUDST OVERGELEVERDE NAMEN

De namen van Nederlandse wateren die bij de klassieke schrijvers zijn overgeleverd, zijn slechts weinig in aantal, circa tien. Geen betekenis hebben immers voor de Nederlandse naamkunde de Latijnse namen van door de Romeinen gegraven of vergraven wateren de *fossa Corbulonis* en de *fossa Drusiana*. (*Corbulo*) *inter Mosam Rhenumque trium et viginti milium spatio fossam perduxit, qua incerta Oceani vitarentur*, vertelt Tacitus¹); het betreft, naar men meestal aanneemt, de Zuidhollandse *Vliet*. Evenzeer is het Tacitus²), die vermeldt de *fossam cui Drusianae nomen*, waarover men tot op onze dagen de meest tegenstrijdige meningen verkondigt; volgens de traditie is het de verbinding van Rijn en Gelderse IJssel, volgens anderen de Utrechtse Vecht of de (Boven-) Linge, waarbij men dan de nadruk erop legt, dat de kleinere veenwateren met hun rustige loop voor druk militair vervoer geschikter waren dan de grote rivieren³).

Als onbruikbaar laten wij terzijde *Οὐίδρον* (Ptol. II 11, 1) (genitief sing.), dat wel eens, maar op zeer onvoldoende gronden met de Overijsselse *Vecht* is gelijkgesteld⁴). Even nutteloos lijken ons de speculaties over die andere ptolemaeïsche naam *Μαγαμανίς* (Ptol. II 11, 1), een *λίμνη*, liggend tussen de oostelijkste Rijnmond en de monding van de zoëven genoemde *Οὐίδρος ποταμός*. Ook de lezing is hier onzeker: *Μαγαμανίς* in sommige codices, in andere *Μαβαμανίς*. Gelijkstellingen met *Marne* (d.i. de streek Ulrum-Leens, ten N.O. van de Lauwers; eens een eiland⁵) of met *Marsdiep*⁶) zijn niet anders dan een spel van het vernuft; terecht zegt dan ook Bijvanck (Exc. Rom I 1, 315): „onbekend”.

De namen die nadere bespreking verdienen, zijn de volgende:

¹) Tac. Ann. XI 20; vgl. Cassius Dio LX, 30, 6.

²) Tac. Ann. II 8; Suetonius (Cl. 1, 2) spreekt van een pluralis: *fossas ... quae nunc adhuc Drusinae vocantur*.

³) Een goed overzicht bij Hetteema blz. 133 v.v.; 242 v.v.; 315 v.v.; 323 v.v.; zie ook Edelman: Akademiedagen 3 (1950), 25 v.v. Vergelijk voor de Drususgracht ook onder *meer*.

⁴) Zie Dr. Bl. 3, 8 v.

⁵) Aldus reeds Pleyte, Nederlandsche Oudheden 1, 18 v.v.; zie ook Hetteema blz. 300 v.v. *Marne* is oudtijds overgeleverd als *Merime* (Okb. Utr. 146: a. 996); zie verder W. de Vries Gr. pl. n. blz. 137. De naam heeft natuurlijk niets te maken met die van de Franse *Marne* (uit kelt. *Matrona*).

⁶) F.-Jell. II³ 2, 201. Om maar te zwijgen van dwaasheden als *Meer-armen* (Schoo: TAG. 1931 blz. 1015).

1. *Rijn*

Er is over deze naam zó veel geschreven, dat men gevaar loopt in de literatuur te verdrinken. Wij verwijzen voor algemene oriëntatie naar het korte, maar knappe artikel van Much in Hoops' Reallexikon (s.v. *Rhenus*), dat wel reeds in 1915/16 verscheen, maar nog altijd de moeite waard is. De klassieke overlevering vindt men gemakkelijk bijeen in Holder's Alt-celtischer Sprachschatz II 1130 v.v.

Ten grondslag ligt de idg. basis *rei* 'stromen, vloeien', voorzien van een *n*-suffix; dus idg. **Rei-no-s*; waarnaast voorkwam idg. **rei-uo-s* = lt. *rīvus* 'beek'; voorzien van een dentaal suffix, is de basis bij ons bewaard als *rijt* en *ril* (zie aldaar ⁷).

In het Oud-Keltisch ontwikkelde zich dit **Reinos* regelmatig tot **Rēnos*, en hieraan is ontleend gr. *Ῥῆνος*, lt. *R(h)enus*. De oudste Latijnse overlevering, bij Caesar, met *rh*, wijst op ontlening aan 't Grieks, waar de naam vermoedelijk het eerst gebruikt is door Pytheas van Massilia (4de eeuw v. Chr.); niet aan de Gallische volksmond. Een nawerking van deze spelling vindt men tot op onze dagen in Duits *Rhein*, Frans *Rhin*.

Voor oudgermaans **Rinaz* is het klankwettig evengoed denkbaar, dat het zich rechtstreeks uit 't Indogermaans heeft ontwikkeld als dat het aan 't Keltisch ontleend is, vóór de klankontwikkeling van idg. *ei* tot keltisch *ē* had plaats gevonden. Maar, zoals in de inleiding is besproken, het laatste is bij deze *m a n n e l i j k e* riviernaam het waarschijnlijkst, temeer omdat de Germanen nà de Kelten de Rijn moeten hebben bereikt en de cultuurstroming toen zuid-noord gericht was. De betekenis van de naam is duidelijk: 'stroom'; het achtervoegsel, dat hetzelfde is als bij *Mai-n*, wordt nader onder „suffixen” besproken. In ons land is de noordelijke arm, de thans minst belangrijke, de naam van *Rijn* blijven dragen: zo reeds in Romeinse tijd; klaarblijkelijk is de *Waal* geleidelijk in belang toegenomen ⁸).

Het ligt buiten het bestek van dit boek en buiten de bevoegdheid van de schrijver na te gaan, of de *Kromme Rijn* aldus genoemd is, omdat dit veenwater een voortzetting van de Romeinse vaarweg was ⁹), dan wel of

⁷) Met het oog op deze verschillende representanten lijkt het onwaarschijnlijk, dat *Rijn* een prae-indogermaans woord is, door de Kelten (Galliërs) ontleend aan een substraat: zoals Alessio (Proceedings II 226) veronderstelt op grond van zeer verbreide homophonen (ital. *Reno*, *Rino* e.a.); zie voor de Duitse en Nederlandse *Rijn*'s verderop.

⁸) Zie Edelman (Akademiedagen III 23 v.v.), die meent, dat de Rijn vroeger daar liep, waar de bevolking ten dele nog van *Oude Rijn* spreekt; d.w.z. hij liep van Doornenburg over Haalderen, Elst naar Driel.

⁹) Zie vooral Hudig, en vgl. Hettema blz. 311 v.v.

het inderdaad een vervolg van de Rijn was; slechts zij opgemerkt, dat het Rijnwater toch ook in noordelijke richting moet gegaan zijn, indien de Vecht met de Rijn in verbinding trad. Voor de *Oude Rijn*¹⁰⁾ [*de Veteri Reno*: Okb. Utr. 586 (a. 1208); *ab Antiquo Reno*: ald. 1176 (\pm 1248)] schijnt er meer reden te bestaan, om deze naam aan de fantasie van de aanwonenden toe te schrijven; immers er heerst sterke twijfel aan een Rijnmond bij Katwijk.

Het is opmerkelijk, dat overigens de naam *Rijn* nog ettelijke malen in ons land voorkomt, vooral in Friesland¹¹⁾. Het feit, dat vooral in het toch vrij ver afliggende Friesland de meeste *Rien's* gevonden worden, leidt tot de veronderstelling, dat men hier te doen heeft met een oorspronkelijk afwijkende naam, die aangepast is aan de *Rijn*-naam. In aanmerking komen daarvoor twee zelfst. naamwoorden die samenhangen met *rinnen*, *rennen*, n.l.

a. got. *rinno* (f.) 'stortbeek', ohd. *rinna* (f.) 'waterval, waterloop' (hgd. *Rinne*), mnl. *rinne* 'waterloop, goot', waarnaast *renne*. Hierbij de hydroniemen zweeds *Rinne-vattnet* en *Rinnan*¹²⁾; Duits *Steinerne Renne* (Harz). En in ons land heet een stroompje in Westerwolde *Renne*, terwijl men onder Groesbeek *de Ren* of *het Rennetje*¹³⁾ heeft. Vergelijk ook de in de Inleiding besproken naam *Renne-meer*. Onzeker *Rensel* (*Ransel*)¹⁴⁾.

b. got. *runs* (m.), on. *run* (n.), ags. *ryne* (*i-st.*) (m.) = ofri. *rene* 'loop'; vgl. ook, met verkleiningsuitgang, engels *runnel*, *runlet*, *runnet*. Hierbij noordbrabants *Run* (ouder *Runne*: NGN. 14, 173), zijrivier van de Dommel¹⁵⁾. Vermoedelijk behoren tot deze categorie de Friese *Rien*-namen, in elk geval voorzover oudere vormen *Reen* e.dgl. zijn aange-toond¹⁶⁾.

Ook voor de talrijke Duitse *Rhein's* en *Ri(e)n's*, *Rimbach* e.dgl. geldt,

¹⁰⁾ Een zijtak de *Nieuwe Rijn* wordt o.a. genoemd Okb. Utr. 481 (a. 1174): *Juxta Novum Renum*; Okb. Utr. 1484 (a. 1259): *ultra aquam, que Nye Rin appellatur*. Is *Haarrijn* (onder Haarzuilen, uitwaterend in de Vecht) ook een oude naam? De *Vaartse Rijn* wordt onder *vaart* besproken. De plaatsnamen met *Rijn*- blijven onbehandeld.

¹¹⁾ Zie de opsomming in Mnl. W. 11, 439 v.; NGN. 12, 85; Fr. Pl. N. 3, 40 v.

¹²⁾ Zie Janzén N.o.B. 23, 27 v.; resp. Värmlands Län IX Nordmarks Härad B 134.

¹³⁾ Opgaaf-Dozy (Groesbeek).

¹⁴⁾ Zie W. de Vries NGN. 9, 55; Gr. pl. n. 195 v.

¹⁵⁾ Maar niet het *Run-diep* in Groningen, dat zijn naam ontleent aan de *Runde*, de oude bovenloop van de Ruiten-A; vgl. bij Ter Laan *Ronne* of *Ronde*.

¹⁶⁾ Zie Fr. Pl. N. 3, 40 v.

dat zij oorspronkelijk bij got. *rinnan* kunnen behoord hebben, maar min of meer aangepast zijn aan *Rhein* ¹⁷).

2. *Elve

In 1929 zijn in Utrecht stenen met inscripties gevonden, die buitengemeen moeilijk zijn te ontcijferen. Vollgraff ¹⁸), ze daterend op de 3de eeuw n. Chr., las er o.a. in de naam *Albio-bola*, die hij verklaarde als een oude naam voor *Utrecht*: het hierin vervatte *Albis* zou de benaming van een Nederlandse Rijnarm zijn geweest; en hij meent dat te kunnen bevestigen uit verschillende Romeinse schrijvers, waar met *Albis* veeleer (een deel van) de Beneden-Rijn dan de *Elbe* bedoeld zou zijn. Zijn lezing van de tekst der inscripties is echter geenszins algemeen aanvaard; o.a. heeft Bijvanck ¹⁹) zich tegen Vollgraff's ontcijfering verzet, en wanneer hij later (1935) zijn *Excerpta Romana II* uitgeeft, zegt hij ²⁰): „Vooralsnog schijnt het evenwel niet geraden aan die inscripties een plaats in deze publicatie te geven, daar het geenszins zeker is, dat zij uit den Romeinschen tijd dateeren”. Wij wagen het niet, in deze zaak een oordeel te vellen, maar een bespreking van de naam *Albis*, die in elk geval sinds Strabo voor de Duitse *Elbe* vaststaat, moge hier volgen. Dit *Albis* (idg. *i/iā-* stam?) zou in 't Nederlands **Elve* zijn geworden, zoals inderdaad mnl. *Elve* is overgeleverd voor de Duitse *Elbe* ²¹).

Aan *Elve*, *Elbe* beantwoordt het Noordgermaanse woord voor rivier: on. *-elfr* (f.), noorweegs *elv*, zweeds *älv*. De verbreiding in 't Germaans maakt het waarschijnlijk, dat de naam niet aan het Keltisch ontleend is, maar dat hij oorspronkelijk Germaans is. En daartegen pleit niet, dat *Albis* bij de klassieke schrijvers (Velleius II 106, 2; Ptol., Cassius Dio) als masculinum verschijnt; immers het kan zich door de gelijke uitgang voegen naar namen als *Tiberis* (m.), of ook onder invloed van *fluvius*, *ποταμός* mannelijk genus aannemen. Oerverwant zijn de riviernamen gr. *'Αλφειός*, dorisch *'Αλφείος*, en lat. *Albula*, verouderde naam van de Tiber; het ten grondslag liggende adjectief is lt. *albus*, gr. *ἄλφος* 'wit'. **Elve* is, indien terecht verondersteld, het oudste voorbeeld ten onzent van een waternaam, die het blanke, blinkende, heldere water aanduidt;

¹⁷) Vgl. Schröder DNK. 373. Anders Krahe Beitr. 1, 265 v.: *Rijn* wordt opnieuw tot appellatief en zo kon men elk water *rijn* noemen.

¹⁸) Med. N. A. Afd. Lett. 70 B 5 (1930); 80 B 1 (1935).

¹⁹) Mnemosyne 60, 193 v.v.

²⁰) Blz. 40.

²¹) Een andere *Elve* is volgens Gysseling (Oudheidk. Kring Hulst Jaarb. 1953/54 blz. 24) bewaard in *Helvedic* (a. 1221) bij Hontenisse.

de overgang van zo'n naam tot een genusnaam voor rivier, als in 't Noordgermaans is geschied, is niet ongewoon²²). Krahe²³) stelt deze overgang zeer vroeg; hij meent, dat het zeer verbreide *alb-* „schon vereinzelsprachlich von der Bedeutung << weiss >> über << Weisswasser >> zu der von << Fluss >> im allgemeinen übergegangen ist”.

3. *Vecht*

Bedoeld is de Utrechtse Vecht, die misschien oorspronkelijk een vrij onbelangrijk riviertje was, dat het water van de Utrechtse heuvelruggen naar het meer Flevo deed stromen; eerst later werd — volgens sommige geleerden door de *fossa Drusiana*²⁴) — de verbinding met de Rijn tot stand gebracht: o.a. blijkens de ligging van het dorp *Vechten* dat nu afzijdig ligt²⁵). De rivier moet reeds in de Romeinse tijd dezelfde naam als later gedragen hebben blijkens de met *-j-* suffix daarvan afgeleide plaatsnaam die is overgeleverd als *Fectione* in een inscriptie, welke gevonden is in *Vechten* zelf: CIL. 13, 8815, met *ē* onder invloed van de riviernaam. De klankwettige vorm *Fictione* is bewaard Cosmogr. Rav. 4, 24; in de Tab. Peutingeriana is het woord verknoeid tot *Fletione*, dat dus niet *Vleuten* is.

Eerst in de middeleeuwen verschijnt de riviernaam: *Fecht* (DB. 194; 195), waarnaast *Fehtha* (*an theru Fehthu*: Okb. Utr. 91; *juxta Vechtam*: Fremery 209); wanneer dit laatste geen latinisering is, is het een uitbreiding met *A* (vgl. ook *Vechta* in Oldenburg²⁶). Er is grond, een dergelijke uitbreiding te veronderstellen; immers dat de rivier ook eenvoudigweg als *A* werd aangeduid, blijkt uit de naam van het stadje, aan de monding van de Vecht gelegen: *Muiden*, oudtijds *A-muson*²⁷), *A-muda* (Okb. HZ. I² 27: a. 949; 29: a. 953).

De etymologie is duidelijk; het is een Germaanse naam, behorend bij 't w.w. *vechten* 'spelen, zich levendig bewegen'²⁸). Een dergelijke naam kan — zonder dat er oorzakelijk verband is — op verschillende plaatsen opkomen. Of dit ook van de Overijsselse *Vecht*²⁹) geldt, is onzeker, daar er een reeks van namen zijn, die zowel in 't Oosten als in 't Westen

²²) Zie b.v. Krahe Beitr. 1951/2 blz. 236 v.v. (*Arga* enz.).

²³) Beitr. 4, 40 v.v.

²⁴) Zie hiervóór.

²⁵) Een overzicht van de opgravingen te Vechten bij V. Giffen: Akademiedagen 2, 110 v.v.; een zeer uitvoerige bespreking van *Vecht*, *Vechten* en wat daarmee samenhangt, bij Hetteema blz. 189 v.v.

²⁶) Förstemann II 1, 858 v.

²⁷) Zie voor de spelling met *s* H. Gr. § 42.

²⁸) Zie Schröder DNK. 373. Dit geldt niet voor elke (Duitse) Vecht; vgl. ald. 332 en zie Dr. Bl. 3, 9.

²⁹) Waarover nader Dr. Bl. 3, 8 v.v. Zie ook hiervóór over *Oúδωρος*.

van ons land voorkomen ³⁰); een nader onderzoek zal moeten uitmaken, of in het geval van *Vecht* aan migratie valt te denken.

4. *Vlie*

Flevo (nom. sg.) is bij Mela 3, 24 de naam van een water en van een eiland: (*Rhenus*) iam non amnis sed ingens lacus ubi campos implevit *Flevo* dicitur eiusdemque nominis insulam ³¹) amplexus fit iterum artior. Gelatiniseerd tot *Flevum* (sc. ostium), komt de naam als een van de Rijnmonden voor bij Plinius (n.h. 4, 101): (*insulae*,) quae sternuntur inter *Helinium* ac *Flevum*. Ita appellantur ostia in quae effusus *Rhenus* a septentrione in lacus, ab occidente in amnem *Mosam* se spargit, medio inter haec ore modicum nomini suo custodiens *alveum*.

Het is dus bij de Romeinen een zich tijdelijk tot meer verwijdende monding van de Rijn, en terwijl dit meer in de middeleeuwen de naam *Almere* kreeg, behield het water tussen *Vlie-land* en *Terschelling* de naam *Vlie* (onzijdig geworden in de sandhi, als b.v. 't *IJ*); kunstmatig worden thans de namen *Flevoland* en *Flevostad* ingevoerd. De middeleeuwse vormen luiden *Fleo*, *Flī* (bekend vooral uit de *Lex Frisionum: inter Flī et Sincfalām*), *Flē* ³²): met regelmatige Friese syncope van de *w* ontstond *Flī* uit de instrumentalis-locatief **Flīwi*; *Flē* uit **Flēwe* ³³). Daarnaast, met latinisering en syllabenscheidende *h*, acc. *Flehum* en locatief *Flehi* ³²). Nu, met regelmatige klankontwikkeling uit *eo*, *Vlie*. Eigenaardig is de spelling *Vlye* die meermalen in oudere tijd voorkomt ³⁴); men vergelijkte *Ye*, *Crommenye* ³⁵) en verwarre dit *Vlye* niet met het onder „Tweede Bestanddelen” besproken *Vlije*.

De etymologie is duidelijk; het is de *eu*-trap van de basis germ. *flu*-; vgl. gr. *πλέω* (uit **πλέρω*), en verder ook lt. *pluo*; reeds de *f* wijst op een echt Germaanse naam. Met germaans *t*-suffix leeft dezelfde basis voort in ndl. *vlie-t(en)* (met de afleiding *Vlieter*). Ablautend vindt men germ. *flō*- (met *ō* uit idg. *ō* uit *ōu*), met germ. *d*-suffix in *vloed* (uit **flō-đu*-); daarnaast met *m*-suffix in gronings (*Het*) *Floem*, oudtijds water

³⁰) Zie Muller NGN. 12, 73 v.; 86.

³¹) = *Vlieland* (in *insula Fle*: Okb. Utr. 1045 [a. 1245])? Er lag hier het kasteel, cui nomen *Flevum* (Tac. Ann. 4, 72), dat bij de opstand der Friezen in 28 n. Chr. Olennius tot schut strekte. Uit Tacitus Ptol. II 11, 12: *Φληνούμ* (met onjuiste lange *e*) *πόλις*. Maar zie Hettema blz. 189 v.v. Zie voor *Flenio* bij *Helinium*.

³²) NGN. 4, 14 v.v. In de *Fontes Egmundenses Fle* (FE. 61, 23; 64, 2).

³³) Vgl. fries *knī* naast *knē* en zie V. Helten, *Altostfris. Gr.* § 68a en 164.

³⁴) B.v. bij Obreen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam* blz. 623: tweemaal int *Vlye*.

³⁵) H. Gr. § 31.

in Appingedam³⁶). Tot deze groep, maar nu met *r*-suffix, behoort vermoedelijk *Vloer*, oude naam van de oostelijke arm van het Zwin³⁷; vgl. Stoke VII 1120: *Als si binnen den Vloere waren; Den Vloer* op de kaarten van Brussel (a. 1468) en Antwerpen (a. 1504/5)³⁸).

Oorspronkelijk duidde *Flevo* dus de rivier aan; de betekenis van meer is secundair. Terwijl *Vlie* thans is het zeegat tussen Vlieland en Terschelling, verstaat men onder *Vlie-stroom* een geul in de Waddenzee ten O. van Vlieland. Deze samenstelling komt, in verknoeiide vorm, reeds voor in de 13de eeuw: *ad illos terminos Reni, qui Vleymszstrom*³⁹) *dicuntur* (Okb. Gelre 1057: a. 1282).

5. *Waal*⁴⁰)

Deze Germaans aandoende naam is het eerst overgeleverd bij Caesar (b. G. IV 10, 2) als *Vacalus*; de *c* bij Caesar is (Keltisch-) Romeinse schrijfwijze voor germ. *χ*⁴¹). Onder invloed van lt. *Tiberis*, germ. *Albis*, *Scaldis*, schrijft dan Tacitus (Ann. II 6) *Vahalis* (acc. sg. *Vahalem*). De vorm zonder (Latijnse) uitgang vindt men als *Vahal* het eerst ± 400 n. Chr. bij Serv. Comm. in Verg. Aen. VIII 727, waar van de twee Rijnbeddingen sprake is: *per alterum qua interluit barbaros, ubi iam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum*. De middeleeuwse overlevering opent met *Wal*: Okb. Utr. 55 (a. 814); Alpertus, *De diversitate temporum* (c. 1025) I 8 (*circa littora Wal fluminis*); Okb. HZ.² 87 (a. 1064); later juister *Wale*, *Waele*⁴²).

De juiste etymologie is door Kern (TAG. 21, 775) gegeven en dan ook vrij algemeen aanvaard. Germ. **uāχal-* uit **uāχal-* is verwant met

³⁶) Of met oorspr. *ū*; zie W. de Vries NGN. 10, 160; Gr. pl. n. blz. 25; maar vooral Gysseling (Album-Baur I 209 v.), die hierbij ook stelt *Ulaming* (met ingvaeoonse *ā* uit *au*) 'wonend bij de *flāmas*, d. z. de slikken en schorren, het overstroomde land'.

³⁷) Ook zandbank (zie voor deze verschuiving van betekenis de Inleiding). Zie De Flou 16, 653 v.v., waar men talrijke bewijsplaatsen vindt. Geheel anders over de etymologie van *Uloer* Carnoy s.v. (= ndl. *vloer*).

³⁸) Zie TAG. 67, 163.

³⁹) Invloed van bovenvermeld *Flevum*, *Φληγόνυμ*? 't Register heeft: *Uleijnisz-strom*, dat zeker niet goed is.

⁴⁰) De klassieke plaatsen bij Holder (s.v. *Uacalus*); die van de middeleeuwse overlevering in NGN. 3, 268 v. Zie verder Med. 29, 1 v.

⁴¹) Zie voor lt. *c* i.p.v. germ *χ* mijn Wörterbuch Einl. XXII. Ontlening aan een kelt. **vacal-* is m.i. niet aanvaardbaar, o.a. daar de Germaanse klankverschuiving ouder is dan onze oudste namen bij de klassieken (zie mijn art. GRM. 4, 256).

⁴²) Dat de *Uacal(l)inehae* de „matronen van de Waal” zouden zijn, is niet waarschijnlijk; zie overlevering en bespreking in mijn „Wörterbuch” s.v.

got. *un-wāhs* 'onberispelijk', eig. niet krom; ags. *wōh* 'krom, onrechtvaardig'; buiten het Germaans is het naast verwant skr. *vañkas* 'bocht van een rivier', maar ook skr. *vakrás* 'gebogen, krom', lt. *vacillo* 'wankelen'. Duitse riviernamen die tot deze groep behoren, zijn *Wachbach*, *Wachenbach*. De naam wijst dus op het bochtige van de rivier, welk karakter door substantivering van het adjectief is uitgedrukt ⁴³).

Op de Tabula Peutingeriana staat *Fluvius Patabus*, vermoedelijk als naam van de *Waal* ⁴⁴). De Romeinen benoemden meermalen een water naar de eraan of erbij wonende volksstam; vgl. b.v. *Mattiaca aquae*; waarschijnlijk is dat ook het geval bij de *Sequana* 'rivier der *Sequani*', ofschoon in historische tijd niet meer de *Sequani*, maar hun opvolgers de *Lingones* tot de *dea Sequana* baden ⁴⁵). Zo kwamen geleerde kaarttekenaars ertoe, de volksnaam tot riviernaam te maken; b.v. *Suebus* (*Σύβος*; Ptol. II, 2 en elders) 'Suevische rivier' voor Oder. Evenzeer is *Patabus* een geleerde fictie, waarbij dan de anlautende *p* aansluit bij die van *Patavia* (Tab. Peut.), *Πατάοιοι* (Cass. Dio LIV 32, 2) e.a. Men weifelde n.l. bij het schrijven van de vreemde namen tussen *b* en *p* tengevolge van een wisseling van lt. *b*: gr. *π* (lt. *Burrus*, *buxus*, *buxis*, *burgus* uit gr. *Πυρός*, *πύξος*, *πύξις*, *πύργος*); zodoende ontstond gr. *Πατάοιοι* enz., dat dan soms in 't Latijn onder Griekse invloed *Patavi* werd ⁴⁶).

6. *Helinium*

De naam komt alleen voor op één plaats bij Plinius (n.h. 4, 101): (*insulae*,) *quae sternuntur inter Helinium ac Flevum. Ita appellantur ostia in quae effusus Rhenus a septentrione in lacus, ab occidente in amnem Mosam se spargit, medio inter haec ore modicum nomini suo custodiens alveum.*

Helinium (sc. *ostium*) is, daar *Flevum* de noordelijke Rijnmond is, de westelijke; het was het brede water (*immensum os*, zegt Tacitus Ann. II 6 wellicht met wat overdrijving), dat zich tussen Hoek van Holland en Voorne uitstreckte ⁴⁷). Als afleiding met een *n*-suffix van de basis *hel* (*helen*, *hol*) betekent het m.i. 'holte in de kust, inham, baai';

⁴³) Zie voor een Keltische parallel *camb-* (waarbij wel niet de Noordbrabantse *Kambeek*) Med. 29, 1 v.

⁴⁴) Volgens Bijvanck Encerpta I 543 is het de *Maas*.

⁴⁵) Meer voorbeelden bij Schulze, Zur Geschichte lat. Eigennamen blz. 9 v.; 535 v.v.; zie verder over de verhouding van namen van volksstammen en rivieren Krahe Festschrift-Zucker (1954) blz. 229 v.v.

⁴⁶) Niet aldus *Passau* < *Batava* (*castra*): hier opperduitse *p*.

⁴⁷) Zie Hetteema blz. 322 v., die daar rapporteert over de jongste onderzoeken.

de *ě* is nog niet tot *ĩ* geworden ⁴⁸). Aan het Germaanse karakter van de naam valt niet te twijfelen.

7. *Nabalia* ⁴⁹)

De naam komt voor bij Tac. Hist. 5, 26: *Nabaliae fluminis pons*. Het is een van ouds veelbesproken plaats, daar het hier betreft de gedeeltelijk afgebroken brug, waarop het gesprek van Cerealis en Claudius Civilis — uit de *insula Batavorum trans Rhenum* gevluht — plaats vond. Behalve bij Tacitus wordt de *Nabalia* als een *πόλις Ναβαλία* (varr. *Ναβάλια*, *Ναβαλία*) genoemd bij Ptolemaeus (II 11, 13), die de plaats bij Tacitus verkeerd opvatte, n.l. als brug over de rivier bij *Nabalia*.

Het ligt voor de hand, op grond van Tacitus' bericht, de *Nabalia* noordelijker dan de Rijn te zoeken, b.v. de IJsel(arm), en, sedert Van Wijk ⁵⁰) aantoonde, dat de taalkundige moeilijkheden niet onoverkomelijk zijn, mag men aannemen, dat de naam *Nabalia* bewaard is in *Nagel*, dat als een water ten N. van Urk in de 10de eeuw vermeld wordt: *ultra amnem Nakala* (Okb. HZ.² 36: a. 966) ⁵¹); immers deze naam zou vroeger ook hogerop aan de IJsel hebben kunnen behoren, gegeven de zo vaak voorkomende meernamigheid van rivieren. Later verschijnt in dezelfde buurt de naam van een plaats (of eiland?) *Nagele*: Okb. Utr. 992 (a. 1243) ⁵²); en dit later verdronken *Nagele* herleeft in onze tijd als een plaats in de Noordoostpolder. De wisseling van *b* en *g* komt bij meer Germaanse namen die ons door de klassieken zijn overgeleverd, voor (*Cugerni*: *Cuberni*); de *k* van *Nakala* is wellicht Hoogduitse schrijfwijze in deze door keizer Otto I uitgevaardigde oorkonde. Het is opvallend, dat *Den Nag(h)el* nog verschijnt als de naam van een Zeeuws water op een Brusselse kaart van 1468 en een Antwerpse kaart van 1504/5 ⁵³). Een etymologie is moeilijk te geven en is door Van Wijk dan ook niet beproefd.

⁴⁸) Ts. 31, 43 v.; zie voor *hol*, *hel* verder onder „Eerste Bestanddelen”. Zeer onwaarschijnlijk Much (Hoops RL. s.v.): bij germ. *ēla*-‘aal’. Betreffende plaatsnamen die men er soms mee in verband brengt (*Flenio*: Tab. Peut.; l. **Elenio*; anderen lezen **Flevio*; *Helle-voet-sluis* e.a.) kan hier gevoeglijk volstaan worden met een verwijzing naar Hettema's overzicht (blz. 106 v.v.).

⁴⁹) Men vindt de literatuur het best bij elkaar bij Hettema blz. 209 v.v.; 292 v.; die uitvoerig de verschillende opvattingen wikt en weegt. Wij laten alle o.i. verouderde opvattingen (zoals *navalis* [*pons*] ‘schip [brug]’; of de conjectuur **Uahala* = *Waal*; zelfs ook *Na-waal*) rusten.

⁵⁰) Ts. 21, 197 v.v.

⁵¹) „Noch heet bij de zeelui de streek oost en noordoost van Urk de ‘Nagel’”, schreef Buitenrust Hettema in 1899 (NGN. 4, 8). Vgl. ook *Nagels diep*, rivierarm van de IJsel, bij Moerman NGN. 14, 44 (a. 1555).

⁵²) Zie verder V. d. Bergh 23; 266 v. (ook over *Nasnacheli*).

⁵³) Zie TAG. 67, 163 sub III.

Daartegenover vinden zij, die *Nabalia* van *Nagel* willen scheiden, steun in een artikeltje van Schoemaker (1946), die bij Lienden (ten Z. van de Rijn) een wegje in een oude bedding met de naam *Nabel* ontdekte⁵⁴). Voorlopig staan wij sceptisch hiertegenover, niet alleen om de ligging, maar ook omdat in 't Nederlands **Navel* aan een oudgerm. **Nab̥-al-* zou moeten beantwoorden. Dit germ. **nab̥-al-* zou verwant kunnen zijn met de Duitse riviernamen *Nava* (Tac.) (= de *Nahe*) en *Nablis* (Venantius Fortunatus; = de *Na(a)b??*); verder met de Britse rivier-naam *Nabarus* (Ptol.). Germ. *nab̥* kan verwant zijn met *neb̥*, dat eveneens in een *l*-afleiding bekend is (*nevel*): idg. *nebh* (skr. *nábhas* 'nevel') 'nat zijn, water'⁵⁵).

8. *Maas*

In de klassieke overlevering luidt de door de Romeinen van de Kelten overgenomen naam *Mōsa*⁵⁶). Dit *Mōsa* (fra. *Meuse*) werd door de Germanen, hetzij rechtstreeks van de Kelten, hetzij via de Romeinen, reeds zeer vroeg overgenomen; vandaar met overgang van *ō* tot *ā* oudgerm. *Māsa*, ndl. *Maas*. Dat de naam oorspronkelijk aan de Keltische bovenloop eigen was, blijkt daaruit, dat een andere rivier die in de bovenloop de *Maas* dicht nadert, met een verkleiningsuffix *Mosella* (hgd. *Mosel*) werd genoemd.

Lang handhaaft zich in de Latijnse oorkonden van de middeleeuwen ten onzent de vorm *Mosa*, maar daarnaast vindt men toch ook reeds in de 8ste eeuw *Masa* (Okb. HZ.² 7: a. 772; 8: a. 775/6)⁵⁷). De etymologie van het woord is niet duidelijk; Holder en Carnoy denken aan een *√mus* 'vochtig zijn'.

Opmerkelijk is in het Nederlands de vorm *Moezel*, die reeds mnl. is; b.v. Jan v. Heelu vs. 4620: *Van der Moeselen*; hij stamt uit een hgd. (luxemburgs of lotharings?) dialect *Musel* tegenover algemeen hgd. *Mosel*⁵⁸). Wanneer ook in Nederland tweemaal de naam *Moezel* voorkomt (1. vaart bij Rauwerd, maar oud stroompje; 2. beekje bij Budel), zal men niet aan migratie hebben te denken; de Nederlandse namen zullen, zonder dat de klankverhoudingen geheel duidelijk zijn, direct

⁵⁴) Nijhoffs Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden I 72 v. (schetskaart van het terrein blz. 73).

⁵⁵) Vgl. Much Hoops RL. s.v. *Nabalia*. Anders Schnetz blz. 102 v.v., die denkt aan een ablautsvorm van de basis *nu* 'zich bewegen'. Daartegenover Pokorny (Beitr. 5, 93), die verband zoekt met ohd. *naba* 'naaf' en ohd. *nabalo* 'navel', oorspr. = diepte, inzinking.

⁵⁶) De bewijsplaatsen bij Holder s.v.; voor de middeleeuwen in NGN. 3, 178.

⁵⁷) Zie verder NGN. 3, 178.

⁵⁸) Vgl. Franck Ts. 29, 295.

verwant zijn met mnl. *mose* 'slijk, modder'; vgl. ook *mussel* 'laag, moerassig land' in *Musselleek*, *-lake*, *Mussel-a*⁵⁹); hogerop kan er dan verwantschap zijn met *Maas*.

Wat de *Maas* betreft, die heeft zich telkens verlegd, en ook de náám *Maas* heeft zich verplaatst bij onze benedenrivieren; contrastnamen als *Nieuwe*, *Oude*, *Dode Maas* ontstonden. Reeds vroeg splitste de *Maas* zich bij Hedikhuizen in een noordwestelijke arm de *Nieuwe Maas* en een westelijke arm de *Oude Maas*, welke laatste ± 1270 werd afgedamd bij Hedikhuizen — nog ligt daar een stuk land, dat *Damblok* heet — en bij het bij deze dam ontstane dorp *Maasdam*⁶⁰). In 1296 verschijnt deze *Oude Maas* als *antiqua Mosa* (Okb. HZ. II 930: a. 1296), maar reeds in 1281 heet hij — bewijs hoezeer toen, zo kort na de afdamming, de betekenis ervan was verminderd — *Mosula(m)* 'het Maasje' (Fremery 213: a. 1281). De laatste rest ervan is het tegenwoordige *Oude Maasje*, volgens Beekman (WN. 165) niet veel meer dan een sterk kronkelende sloot.

9. *Schelde*

Bij Ptolemaeus, maar alleen bij hem, komt als naam voor de Schelde *Tabula* voor: g. sg. *Ταβούλα* (var. *Ταβούδα*) *ποταμοῦ ἐκβολαί* (Ptol. II 9, 1; vgl. ald. 9, 5: *μετὰ τὸν Ταβούλαν ποταμόν*). Deze etymologisch duistere naam⁶¹) is waarschijnlijk door de Kelten aan de rivier gegeven; was dus waarschijnlijk eens de naam van de bovenloop. Waarschijnlijk vormde de *Schelde* nog geen hydrografische eenheid, toen de Germanen zich aan de benedenloop vestigden (*a Scaldi incolunt Texuandri*: Plin. n. h. 4, 106); men gaf de naam *Schelde*, zonder te weten van de hogerop in gebruik zijnde Keltische naam, en weldra drong deze opwaarts, toen de Germanen zich zuidelijker vestigden.

Zo toevallig als de overlevering van *Ταβούλα* is, zo veelvuldig is die van *Schelde*: zowel in de oudheid, waar Caesar (b. G. 6, 33) het eerst vermeldt *ad flumen Scaldem* (varr. *-im*, *-in*), als in de middeleeuwen, waar in 685 voor 't eerst gesproken wordt van *super fluvio Scald* (DB. 5)⁶²). De tegenwoordige vorm *Schelde* (*Sceld*: Okb. HZ.² 185:

⁵⁹) Ook in 't Duits is een veelheid van vormen; vgl. *Moos* (n.), ohd. *mos* 'moeras': *Mies* (n.), ohd. *mios*: opperduits *Müsse* 'moeras(wei)', ohd. *mussea*, en zie Bach II 1 blz. 296.

⁶⁰) Zie V. d. Bergh blz. 60 v., waar ook gewezen wordt op een schetskaartje van 1357 met *Novus Mosa* en *Antiquus Mosa* en de dam als *obstructio Mose*.

⁶¹) Een weinig geslaagde poging tot verklaring bij Löwenthal ZONF. 3, 52.

⁶²) De belangrijke bewijsplaatsen uit de oudheid in mijn artikel Pauly-Wissowa (s.v. *Scaldis*); die uit de oudste middeleeuwen in DB. Caesar voegt aan zijn vermelding van de *Schelde* verkeerdelijk toe: *quod influit in Mosam*.

a. 1167) dankt zijn umlauts-*ě* aan de casus obliqui; de *ou*-vorm van de nominatief is bewaard in de naam van het eiland *Schouwen* (uit **Scouden*), met buigings-*n* ⁶³). Een samenstelling met *Schelde* is *Scoude-marediep* (d.i. het Brouwershavense Gat) ⁶⁴); voor andere ermee samenhangende namen (als *Scoudemoer*) zij verwezen naar Meijers, Des Graven Stroom blz. 15 v., waar ook meer *Scoude's* zijn genoemd.

Wat de etymologie ⁶⁵) betreft, ten grondslag ligt germ. **skald(-i)-*, ags. *sceald* 'ondiep' (eng. *shoal*, waarnaast *shallow*), waarmee ablautend noordoostelijk ndl. *schol* (uit *scholde*) 'ondiep'. Toponymisch verschijnt dit woord als benaming van geulen in ondiepe wateren; zo:

a. *skald(i)*: *Schelde*; ags. *Scealde-burnan*, nu *Shalbourne*. En met overgang van *ě* tot *ĩ* vóór *l* gronings 't *Schil(d)*, geul in de Groningse Waddenzee ⁶⁶);

b. *skuld-*: *Scholbalg*, geul in de Friese Waddenzee; *Scholuliet*, vroeger een grenswater op Putten (zie onder *vliet*).

Naast ags. *sceald* 'ondiep' bestaat een ags. *sceald* 'riet', dat alleen in samenstellingen (*sceald- hül, -hün*) voorkomt en in afgeleide vorm in dial. *shalder* nog bestaat. De etymologie hiervan is onzeker, maar wellicht zijn beide woorden identiek, daar rietbegroeiing goed samengaat met ondiepe wateren. In elk geval mag men deze tweede betekenis aanvaarden voor gronings 't *Schild*, thans *Schildmeer*; vgl. ags. *Sceldmere*. *Schildmeer* is dan een synoniem van de bijbelse *Schelfzee*; ook van gronings *Lieskemeer* ⁶⁷).

Samenvatting

Het zijn dus de *Rijn* met de onderbenamingen **Elve* (?), *Waal* (*Patabus*) en *Nabalia* (?), met de monden *Helinium* en *Flevo*; de *Vecht*; verder *Maas* en *Schelde* (*Tabula*); opvallend is het ontbreken van *Lek* en *IJsel*. De vermoedelijk Keltische namen *Rijn* en *Maas* zijn

⁶³) H. Gr. § 37; 52 (met aant.). De oorspronkelijke nominatief *Scald* is ook bewaard in Frans *Escaut*.

⁶⁴) Zie onder *maar*.

⁶⁵) Het volgende ten dele in afwijking van mijn boven aangehaald artikel. Zie vooral Moerman NGN. 7, 47 v.; W. de Vries Gr. pl. n. blz. 206 v.; 301 v.; maar ook Bach II, 1, 400. Speciaal over *Scholbalg* mijn art. Fr. Pl. N. 4, 82 v.v.

⁶⁶) Anders Dykstra Fr. Pl. N. 5, 16 v. (bij *skil* 'schelp').

⁶⁷) De hiermee samenhangende plaatsnamen, zoals *Schildwolde*, laten wij onbesproken. En natuurlijk ook de talrijke *Schild*-namen van geheel andere oorsprong, zoals *Oudeschild* op Tessel (Karsten blz. 78) en de overijsselse *Schild's* (NGN. 7, 6). Zie voor zuidndl. *schoud, scheld, schild* Lindemans Handel. 9, 383 v.v., maar ook Gysseling Med. 26, 25 v.; Brouwer Hofstade (Topon. XIII 1) blz. 111 v.

ontleend aan zuidelijker streken, waar ze het eerst aan de rivieren gegeven zijn; dat geldt waarschijnlijk ook voor de *Tabula*; zij hebben dus als leenwoorden geen betekenis voor de ethnografie van ons land. Wat overblijft, zijn louter Nederlandse namen voor wateren die op Nederlands gebied ontstonden of, in het geval van *Schelde*, althans daar de benedenloop hadden. Bezieet men de namen op wijze van vorming en betekenis, dan blijkt dat over 't algemeen overeen te stemmen met de praemissen van de inleiding. Immers, éénstammige namen, met of zonder vergroeid suffix, zijn *Rijn*, **Elve*, *Vecht*, *Flevo*, *Maas*, *Schelde*. Soms is de declinatie-uitgang of, wil men liever, een primair suffix, zichtbaar: met -i- **Elve*, *Schelde*, *Nabalia*; soms ook is een echt suffix (secundair suffix) te herkennen: *Helinium*; *Waal* en *Vecht* (ook *Nabalia*?) hadden het suffix reeds vóór de vorming van de eigennaam. Semantisch valt de directe benoeming naar de aard van het water op: beweging (*Rijn*, *Flevo*, *Vecht*), kleur (**Elve*), wijde uitstroming (*Helinium*), ondiepten (*Schelde*), bochten (*Waal*); onduidelijk zijn *Maas* en *Nabalia*.

II. KELTISCHE NAMEN

Wij bedoelen hiermee niet de in het vorige hoofdstuk besproken Keltische namen (*Rijn, Maas*) die ontleningen zijn; evenmin Gallo-Romaanse namen, d.w.z. Gallische relictten in de mond van de geromaniseerde bevolking, welke later door de Franken zijn overgenomen, zoals b.v. de toponiemen op *-ik*. Bedoeld worden dus autochthone namen, die wijzen op een oude Keltische bevolking in ons land; die men dus a priori niet mag verwachten ten noorden van onze grote rivieren, maar alleen in 't Zuiden van ons land, met name in Limburg. Allerlei wateren, waarvan men wel eens beweerd heeft, dat ze Keltische namen dragen — zoals *Dubbel, Aar, IJsel* — worden dus niet hier, maar elders behandeld. De beken die voor een bespreking in aanmerking komen, ontspringen in en lopen dan voor een groter of kleiner deel door Duitsland en België; de landsgrenzen zijn uiteraard jonger. Het zijn in Limburg drie linkerzijrivieren van de Maas: *Jeker, Itterse Beek* en *Neer*, drie rechter dito: *Geleen, Roer, Niers*; voorts enige Limburgse plaatsnamen waarvan men verondersteld heeft, dat ze op waternamen berusten: *Susteren* en *Roosteren, Linne, Lemiers*¹⁾. In N.-Brabant komt alleen de *Dieze* in bespreking²⁾.

1. *Jeker*

De *Jeker*, in hoofdzaak een beek in België waar hij ook *Geer* (fra. *Ja(a)r*) heet, ontspringt bij het dorp *Geer*, stroomt langs *Borgworm*, komt bij Canne in ons land en loopt dan door Maastricht naar de Maas:

„Daer twee water tsamen gaen,
Eyn groot ende eyn cleyne,
Claer, schoen ende reyne,
Dats die Jeker ende die Mase”

(Veldeke Servaas vss. 961—964).

De oorspronkelijke naam was *Worm*, maar nadat die op de plaatsen *Borgworm* en *Kruisworm* (*Korsworm*) was overgegaan, kreeg het water de naam *Geer*, wel naar een van de bronriviertjes³⁾: *super fluviolium Gerbac* (DB. 213: a. 929—962). Daar ook deze naam op een dorp

¹⁾ *Ijzeren* wordt onder *IJsel* behandeld.

²⁾ Zie voor de vermoedelijk niet-Keltische *Kam-beek* hiervóór. Nog zij opgemerkt, dat Gysseling (Med. 28, 70; 74; Jaarboek van de „Vier Ambachten” Hulst 1953/54 blz. 23 v.) als eerste lid van *Rodenburg/Aardenburg* een „Belgische” waternaam **Rudanna***Ridanna* vermoedt.

³⁾ Zie Kurth 2, 97 (vgl. 1, 257 v.).

overging, kwam een nieuwe naam (weer naar een van de bronrivieren?) op, *Jeker*, die al in de 11de eeuw wordt genoemd: *super fluvium Iechoram* (DB. 236: a. 1096).

Wij zouden voor Nederland de naam *Worm* onbesproken kunnen laten, wanneer niet deze riviernaam elders bij ons voorkwam. In de Limburgse Roer stromen n.l., nog in Duitsland de *Oude Worm* die in Zuid-Limburg een eindje de Nederlands-Duitse grens vormt, en in Limburg de *Jonge Worm*. Ook van elders is de naam bekend: de *Würm* is een Beierse beek, komend uit de *Würm-* of *Starnberger See*, en in Engeland heeft men een *Worm Brook*. Mansion ⁴⁾ verklaarde de naam van de Belgische beek als het appellatief *worm*, dus = kronkelende beek; en onlangs is deze etymologie overgenomen door Devleeschouwer ⁵⁾, zij het dan dat hij ook mogelijk acht, dat *worm* hier een euphemisme is, „désignant le serpent démon de la rivière, dont les populations primitives craignaient de prononcer le nom”. O.i. wijst de verbreiding van de naam van Zuid-Duitsland tot Engeland eer op een Keltische naam. Mag men de overgang van *gu* tot *w* voor het vastelands-Keltisch aanvaarden, dan lijkt de etymologie van Ekwall ⁶⁾ het meest aanvaardbaar: welsh *gwrn* ‘dusky’, iers *gorm* ‘blue’, dus = ‘dark stream’. Duits *Würm* met oude *ī* uit *ě* (oudtijds *Wirmina*, *Wirma*) moet dan in ablaut staan tot Engels Belgisch Nederlands *Worm*; voor de Limburgse zijrivier van de Roer zijn de oudste vormen *Wurm* (a. 973), *Worm* (a. 1018) ⁷⁾.

De ten onzent gebruikelijke naam *Jeker*, ouder *Iechora*, schijnt een Keltische naam met *r-* suffix; Carnoy ⁸⁾ denkt met Holder aan kymrisch *iach* ‘sain’, dus ‘eau saine, bonne eau’. Begrijp ik hem goed, dan houdt hij *Geer* voor een andere vorm hiervan, maar wordt dit gerechtvaardigd door *Gerbac*?

2. *Itter*

De *Itterse* (of Tongerlose) Beek ontstaat in België uit de samenvloeiing van de *Itter* ⁹⁾ en een andere beek boven het dorp *Op-Itter*, bereikt de grens niet ver van ons Limburgse dorp *Neer-Itter* (a. 1277 *Niderytter*:

⁴⁾ VB. blz. 180. Zie ook Bach II 1, 279.

⁵⁾ Vox Romanica 13, 32 v.v., waar men de oude vormen gemakkelijk bijeen vindt (*Woromia* oudste vorm voor *Borgworm* a. 965).

⁶⁾ Anders over de Beierse *Würm* Schnetz ZONF. 2, 222 v.v.; 9, 147 v.v.: kelt. **wermo-*, verwant met *warm*: vgl. Carnoy over het onder Velzeke-Rudders-hove gelegen *Worme(n)* (a. 864 *Warminia*: DB. 133), maar deze geleerde oordeelt gans anders over de beek *Worm*: bij *wer* ‘vloeien’ met *m-*suffix (‘t laatst Med. 28, 37).

⁷⁾ Förstemann II 2, 1389.

⁸⁾ s.v. *Geer*.

⁹⁾ *Itera* (a. 1149) volgens Carnoy Med. 28, 36.

Okb. B.-L. 25) en stroomt dan langs *Ittervoort* in de Maas¹⁰). De naam *Itter-voort* wijst erop, dat het riviertje bij ons vroeger ook *Itter* heette, maar dat, nadat de naam was ovegegaan op de plaats (*Neer-*) *Itter*, naar deze plaats de naam *Itter(se Beek)* is gevormd. *Itter(beek)* komt ook elders voor, o.a. onder Brussel, maar ook veel zuidelijker, b.v. voor een zijrivier van de Neckar; de verbreiding maakt Keltische herkomst aanvaardbaar. Gewoonlijk gaat men uit van kelt. **it-ara* 'snelstromend water' bij een basis *it*, die o.a. ook in lt. *iter* voorkomt. Men scheidt het van belgisch *Etter-beek*, waarvan de oudste vormen *Iatre-*, *Ietre-*, *Jettre-* hebben¹¹). Deze vormen maken het moeilijk, *Etterbeek* op één lijn te stellen met Duits *Eiter*, *Eiterbach*, die hgd. *Eiter* (= ndl. *etter*) bevatten, wellicht in de betekenis van vuil, troebel¹²).

Anders Krahe (Beitr. 1954, blz. 35 v.v.), die *Itter* (*Itterbach*, *Euterbach*), zijrivier van de Neckar, wil scheiden van de andere *Itter*'s, maar beide groepen voor Germaans houdt. In verband met een ald. ook genoemde vorm *Utter* zij nog gewezen op een twents *Utterbeek*¹³), waarover het moeilijk is te oordelen, zolang oude vormen ontbreken.

3. *Neer*

De *Neer* ontstaat uit de samenvloeiing van de Tungalrooise Beek en de Molenbeek en valt bij het dorp *Neer* links in de Maas. Oude plaatsen zijn mij alleen bekend van het dorp, n.l. misschien *Nedere* (Okb. Utr. 190: a. 1031)¹⁴); en verder *scabini de Nere* (Okb. Gelre 968: a. 1275). De plaats zal genoemd zijn naar het water; het is een van de talrijke riviernamen, met *r-* suffix gevormd, en misschien is de stam dezelfde als die van de Duitse *Nida* (1. nu *Nidda*, zijrivier van de Main; 2. nu *Nied*, zijrivier van de Saar), een naam die men meestal als Keltisch beschouwt. Terecht, want ook in Engeland komt dezelfde naam voor: *Nidd* (c. 890 *Nide stream*)¹⁵).

¹⁰) Een geheel andere naam is overijsels *Ittervegt*; zie Moerman NGN. 14, 33.

¹¹) Carnoy t.a.p. herleidt dit *jat* tot een idg. $\sqrt{j\bar{a}}$, verwant met \sqrt{i} in bovengenoemd *it*. De speculaties van Lindemans (Toponymie van Asse blz. 77 n. 1) over *Itterbeek*, *Etterbeek* lijken ons onaannemelijk.

¹²) Aldus Schwarz 2, 264 v.: *Eiterbach* tegenover *Lauterbach*. Anders Bach II 1, 279 (= wit); Schröder DNK. 373; 382 (apotropaïsche naam); Kaspers Zfda. 82, 320 en Afda. 65, 71 (water dat etterende zweren geneest of dat bewoond werd door een genezende godheid).

¹³) NGN. 7, 21.

¹⁴) Maar ook indien met dit *Nedere* een huis te Rödinghausen (bij Paderborn) zou bedoeld zijn (Med. 30, 51 v.), dan nog mag men aannemen, dat ook limburgs *Neer* uit *Neder(e)* is samengetrokken.

¹⁵) Zie Müllenhoff DAK. 2, 220; Holder s.v.; Ekwall (s.v. *Nidd*), die de naam verklaart als 'brilliant' (vgl. lt. *nideo* e.a.). Zie ook Krahe Beitr. 1, 248 v.v. en de literatuur aldaar.

4. *Geleen* ¹⁶⁾

De Limburgse *Geleen* (met het gelijknamige dorp), oudtijds *Glene* (Okb. Gelre 410: a. 1204) uit **glani-*, is niet te scheiden van belgisch *Glain* en *Glan*, Duits en oostenrijks *Glan*, bij keltisch **gla-no-* 'blinkend, helder', oud-iers en oud-welsh *glan* 'rein, zuiver'.

5. *Roer*

De Limburgse *Roer* wordt oudtijds vermeld als *Rura*; vgl. *juxta fluvium Rura* (Okb. Utr. 57: a. 820); *super fluvium Rure* (DB. 186: a. 858). Het gelijknamige, ernaar genoemde gehucht *Roer* (onder *Roermond*) wordt reeds in 943 als *Rura* vermeld in een opsomming van fundi (DB. 190). Gelijkluidend, ook wat oudste vormen betreft, zijn de Duitse *Ruhr* en de Belgische *Roer* ¹⁷⁾.

Men heeft getracht de naam zowel uit het Germaans als uit het Keltisch te verklaren. Het eerste doet b.v. J. de Vries ¹⁸⁾, die wijst op os. *hrōra* 'beweging', ags. *hrōr* 'bewegelijk, levendig'; waarbij een bezwaar is de oorspr. *u* (*Rora* is jonger). Overigens is een onkeltische naam van een Limburgse zijrivier van de Maas volstrekt geen uitzondering; vgl. b.v. *Geul*, *Zwalm*. Daartegenover denkt b.v. Carnoy aan kymrisch *rhutr* 'assaut, impétuosité'.

6. *Niers*

Een in hoofdzaak Duitse rivier die ten N. van Gennep in de Maas valt. Oude vormen zijn: *super fluvium Nerse* (Okb. Gelre 46: a. 856); *super fluvium Nersa* (ald. 51: a. 863).

Bijbehorende namen zijn: *Nerschina* (d.i. *Nersina*), Duitse zijrivier van de *Niers* ¹⁹⁾ en *Neersen*, Duitse plaats (Kr. Gladbach), waarbij *Nersihenae*, d.z. de matronen van *Neersen* ²⁰⁾. De — toch wel Keltische — naam is met een *s*-suffiix gevormd.

7. *Susteren en Roosteren*

Het zijn twee Limburgse dorpsnamen die berusten op een waternaam. Het riviertje, thans *Rode Beek* geheten, loopt door de Zelfkant langs *Susterseel*, vormt dan een eindweegs de oude grens om voorbij *Susteren*

¹⁶⁾ Med. 28, 121 (met literatuur).

¹⁷⁾ Bij Carnoy s.v. In Luxemburg is een *Grote* en een *Kleine Rulle*, die in 1066 als *Rura* is overgeleverd (Schwarz DNF. 2, 67; vgl. ook Carnoy s.v. *Rulles*). Dit kan echter geen reden zijn om onze Noordbrabantse *Rul* (zijriviertje van de Dommel) ook aldus te verklaren; verband met *rullen* 'zich snel bewegen' ligt voor de hand. Hierbij het gelijknamig gehucht *Rul* (a. 1635 *aan den Rulle* NGN. 9, 106).

¹⁸⁾ Ts. 50, 204.

¹⁹⁾ Förstemann II 2, 376.

²⁰⁾ Zie mijn Wörterbuch blz. 171 (met literatuur).

zich met de *Geleen* te verenigen en daarna onder de naam Molenbeek langs *Roosteren* ten N. van Echt in de Oude Maas te vallen die boven Maasbracht in de Maas uitkomt. Dat de beek vroeger ook voorbij het verenigingspunt met de Geleen de naam *Rode (Beek)* droeg, blijkt uit de naam *Roosteren*, uit *Ro-susteren* (a. 1217)²¹⁾, *villa Rususteren* (a. 1277: Okb. Gelre 992). Uit deze naam en uit *Susteren* en *Susterseel* volgt, dat *Suster*²²⁾ de oorspronkelijke naam is van de beek. De oudste vorm ervan is *Suestra*; vgl. *mansionile Suestra, situm in pago Mosarium super fluviolo Suestra* (Okb. Utr. 23: a. 714); vgl. ook: *in monasterio Suestra* (Okb. Utr. 26: a. 717/8); *opidum Suestrense* (Okb. Gelre 975: a. 1276).

De naam is duister; men zou het liefst in *Suster* de Keltische benaming voor *Rode Beek* willen vinden, die zo'n goede parallel zou vormen met de parallelle beek *Geleen*. Carnoy²³⁾ houdt klaarblijkelijk de naam voor Keltisch: „*Susteren* ligt op de *Sus-ara*” (zonder nadere toelichting), Bach (II 1, 207) denkt aan een *str-* suffix; vgl. *Beemster*. Andere aanknopingspunten kunnen zijn: hgd. *Swist-bach*²⁴⁾; of ook de in Hessen verbreide samenstellingen met *Sister*, *Süster* (*Süsterfeld*, *Sisterhecke*; een enkele keer het simplex *Süster*)²⁵⁾.

8. *Linne* en *Lemiers*

Terloops mogen nog vermeld worden de namen van twee andere Limburgse dorpen *Linne* (ten Z. van Roermond), ouder *Linne* (DB. 190: a. 943), *Linna* (Okb. HZ.² 83: a. 1057); en *Lemiers* (onder Vaals). Hardenberg²⁶⁾ neemt aan, dat beide plaatsen hun naam aan een water ontleen; vgl. kelt. **lindo-*, welsh *llyn* 'water'; resp. de bij Genua vermelde waternaam *Lemuris*. Voor *Linne* verwijst hij naar Carnoy, die echter in jongere publicaties²⁷⁾ *Linne* op één lijn stelt met *Ligny* uit *Liniacum* bij lt. *linea*: de namen zouden duiden op de lange rechte lijnen der Romeinse heirwegen. Niet minder in de lucht zwevend is de identiteit van *Lemiers* met *Lemuris*, dat trouwens door Holder voor Ligurisch wordt gehouden.

9. *Dieze*, *Dies(s)e*

De *Dieze* ontstaat uit Dommel en A bij Den Bosch, maar vroeger liep de naam ook hoger op, zoals daaruit blijkt, dat nog *Dies(s)e* bewaard is

²¹⁾ V. d. Bergh 254.

²²⁾ Of *Alde Suster*: V. d. Bergh t.a.p.

²³⁾ Versl. Vla. Acad. 1952 blz. 412.

²⁴⁾ Förstemann II 2, 1457.

²⁵⁾ Arnold blz. 534 v.v.

²⁶⁾ Publications Soc. hist. et archéol. Limbourg 83 (1947), 223 v.

²⁷⁾ Versl. Vla. Acad. 1952 blz. 406; L'Antiquité Classique 22 (1953), 306.